

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške
VOJNA IN MIR

številka 20
poletje 2015

www.razpotja.si

**»VSEPOVSOD V ŽIVLJENJU SO RAZPOTJA.
SLEHERNI ČLOVEK STOJI ENKRAT NA ZAČETKU,
NA RAZPOTJIH — TO JE NJEGOVA POPOLNOST,
BREZ NJEGOVE ZASLUGE.
KJE STOJI NA KONCU — KAJTI NA KONCU
JE NEMOGOČE STATI NA RAZPOTJIH — JE NJEGOVA
IZBIRA IN NJEGOVA ODGOVORNOST.«**

Søren Kierkegaard

LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

In ti mi boš krvava tekla

Prvi strel, ki je pred stoletjem odjeknil ob Soči, je tenkočutnega pesnika, ki je opeval izgubljeni planinski raj, spremenil v preroka vojne. Še danes spričo podob s Soške fronte začutimo srh ob verzu: »tod sekla bridka bodo jekla ...«. Pravijo, da je prerok nekdo, čigar imaginacija presega predsodke njegovega časa; nekdo, ki zna pojave, ki so na očem vseh, povezati v vizijo prihodnosti, ki je večina sodobnikov ne zmore ali noče videti; zato nemo propheta in patria. Sam bi dodal: ali pa jo še kako dobro vidijo, vendar so tako fascinirani z njo, da je ne zmorejo vzeti zares. To ni tako neobičajno, kot se sliši. Pomislimo na klasične tragikomične like: moža, ki zaradi lastnega boleznega ljubosumja ne vidi prevare, ki se mu dogaja pred nosom; paranoika, ki s svojo obsedenostjo pripomore k uspehu nevarnosti, proti kateri se bojuje; hipohondra, ki spregleda resnost bolezenskih znakov, ko se ti res pojavijo. V umetniškem vrenju pred veliko vojno lahko zaznamo podoben paradoks. Fin-de-siècle je bil fasciniran s problemom razkroja in njegovega premagovanja. Od tod priljubljenost tem, kot so okultizem, erotika, umetnost, tehnologija, narod. Gre za silnice, ki posameznika trgajo iz ravnovesja in ga potiskajo do meja njegove človeškosti in čeznje, v mistično občestvo s soljudmi in predmeti. Tudi vojna po eni strani vodi v razkroj, v zverinskost, v popoln razpad civilizacije; hkrati pa se iz te fragmentacije rojeva novo zaveznitvo med človekom in strojem, ljudmi in bogovi, narodom in naravo. »Takrat se spomni, bistra Soča, kar gorko ti srce naroča ...«

Še preden je totalna vojna postala realnost, je živela v nevarnih sanjah evropskih intelektualcev. Travma, ki jo je povzročila, je bila tako huda tudi zato, ker jo je vročična fasciniranost nad stvariteljsko uničevalnostjo modernosti

napovedala s srhljivo natančnostjo.

To nas vrne k vprašanju prerokbe. Je bila Gregorčičeva pesem res odgovor na ustanovitev gibanja Italia irredenta? »Tujci, zemlje lačni,« že kažejo nanjo. Ali morda odziv na avstro-ogrsko poseganje na Balkan? »Vihar«, ki »prihrumel z gorkega bo juga«, utegne namigovati nanj. V obeh primerih je pesnik le povezal banalna dejstva, ki so polnila časopisne strani, z njih postrgal tanko plast naivnega optimizma – in zadel v črno.

Navsezadnje: ali ni vedno tako? Mar ni skoraj vseh uničujočih spopadov, od ameriške državljanske vojne do Bosne in Iraka, napovedalo nešteto svaril? Katastrofa redko udari kot strela z jasnega. Njen prihod pogosto napoveduje dolga senca, ki se kaže v obliki banalnih resnic. Te pa niso po godu pametnim ljudem. Kdo bo islamistično nevarnost jemal resno, če o njej vpije še zadnji župan Severne lige? Koga naj skrbi ruski ekspanzionizem, če o njem piše vsak britanski tabloid? Kdo se je pripraviljen spopasti s podnebnimi spremembami, če o njih modruje že papež? In kdo se bo ubadal z razpadom Evropske unije, če pred njim svari še Jože P. Damjan?

Tu je še ena težava. Bolj ko blede spomin na prejšnje, napovedane kataklizme, bolj se krepi spomin na veliko neuresničeno prerokbo stoletja: tretjo svetovno vojno in nuklearni holokavst. Katastrofa se nam zato zdi malo verjetna; pri čemer pozabljamo, da sta vsaj dve generaciji vložili titanski napor, da bi preprečili njeno ponovitev. Generacija, ki je po zaslugi (starih) staršev odrasla v miru, se je zazibala v lahkotno utvaro, da je svoboda mogoča brez čuječnosti, mir brez velikodušnosti in blagostanje brez previdnosti. Ni treba biti prerok, da v neдрjih teh iluzij vidimo kali nove katastrofe. Dovolj je skepsa do predsodkov sodobnikov.

RAZPOTJA številka 20, letnik VI, poletna izdaja

IZDAJATELJ:

Društvo humanistov Goriške, XXX. divizije 13a, 5000 Nova Gorica
ODGOVORNI UREDNIK: Miha Kosovel
GLAVNI UREDNIK: Luka Lisjak Gabrijelčič

UREDNIŠKI ODBOR: Mitja Jančar, Blaž Kosovel, Aljoša Kravanja, Katja Pahor, Danijela Tamše

PRELOM IN OBLIKOVANJE:

Katja Pahor

FOTOGRAFIJE: Flickr, Wikimedia

ILUSTRACIJE: Katja Pahor

LEKTURA: Mitja Jančar, Aljoša Kravanja, Luka Lisjak Gabrijelčič, Danijela Tamše, Andreja Vetrih Humar

NAKLADA: 1.500 izvodov

LETO IZIDA IN NATISA: avgust 2015

TISK: Grafis Trade

CENA: 0 EUR

ISSN 2232-2582

Revija je vpisana v razvid medijev

Ministrstva za kulturo RS

pod številko 1607.

www.razpotja.si

Razpotja so del evropske mreže revij s področja kulture Eurozine.

EUROZINE

Revija izhaja s finančno podporo Javne agencije za knjigo in Mestne občine Nova Gorica

JAVNA
AGENCIJA ZA
KNJIGO RS

TEMA \ VOJNA IN MIR

04

IZIDOR MENDAŠ

Vojna in mir

09

ALJAŽ POTOČNIK

Vojne so slabe igre

14

DANO LIČEN

Učinek iluzije

16

MARTA TER, ABEL RIU

Antifašizem in skrajna desnica: tovariša v orožju v Donbasu

20

RENATO PODBERSIČ

Čas, ko so po Evropi ugašale luči

24

BRANKO MARUŠIČ

Henrik Tuma in prva svetovna vojna

29

IGOR BIJUKLIČ

Vojna in tehnika

INTERVJU

32

Padraic Kenney: »Sposobnost, da se parodijo politike izkoristi v resne namene, je del zapuščine revolucij 1989«

KOMENTAR

38

DANIJELA TAMŠE

Sulfatina ruta

39

MIHA MOVRIN

Moj oče, Montaigne in Slovenci

ŠPANIJA

40

NACHO CORREDOR

Podemos: upor v središču španske politike

ŽARIŠČA

44

EVGENIJ BELJAKOV

Življenje v času avtoritarizma

50

ELENA B. STAVREVSKA

Zbledeli hegemon in iskanje radikalne demokracije

GORIŠKA

54

MARIJA MERCINA

Goriške vojne slike Alice Schalek

REFLEKSIJA

57

ALENKA PUHAR

V bron ulita bolečina

KAVARNA EVROPA

60

BOŽIDAR STANIŠIČ

Življenje in poezija vojaka Crnjanskega

GLOSA

63

ALEŠ MAVER

Ko strankoljubec ostane brez stranke

AFRIKA

64

ALEŠ SKORNŠEK-PLEŠ

Alžirke, državljanstvo in družinska zakonodaja

INTERNET

69

FRANCESCO CONDELLO

Internet ali nepričakovana odlika nevednosti

SLOVENŠČINA

72

KATJA ZVER

»Lendavščina« ali o mestnem govoru na stičišču treh narodnosti

RECENZIJE

74

JERNEJA JEZERNIK

Martin Pollack: Kontaminirane pokrajine

75

BLAŽ KOSOVEL

Keith Lowe: Podivjana celina

ILUSTRACIJE
NASLOVNICE IN
TEMATSKEGA
SKLOPA

KATJA PAHOR

Katja Pahor (1987) je grafična oblikovalka, ki z revijo *Razpotja* sodeluje od začetka, zadnja leta tudi kot urednica. Kolaži v tej številki so del širše serije v nastajanju po romanih o prvi svetovni vojni. Na naslovnici: *Na zahodu nič novega* Ericha Marie Remarqu.

Vojna in mir

O strmoglavljenju bogov, zatonu junaštva in varljivi oazi miru

IZIDOR MENDAŠ

Nekoč v pradavnini je bila vojna domena bogov. Zevs je po desetletnem spopadu le premagal Titane, si tako zagotovil nadvlado na Olimpu in vzpostavil kozmično ravnovesje moči. Staroislandska Edda nam pripoveduje, kako je šele prvobitna vojna med Azi in Vani, dvema rodovoma božanstev, pomirila strasti, združila sprti strani in utrdila Odinovo oblast; nordijski svet pa v prihodnosti čaka prav tako kataklizmični zaključek, zaznamovan z vojno, ki bo omogočil novo rojstvo. Usodni trk, po katerem se sprostijo sile, ki so predpogoj za nastanek nečesa novega, je postal osnovni princip večine civilizacij. Vojna je veljala za nekaj naravnega, prvinskega, nujnega. Božanstva, povezana z vojskovanjem, so bila deležna posebnih daritev: žrtvovali so jim najboljšo drobnico, celo ljudi, toda množično prelivanje krvi, trpljenje in komunikacija preko simbolnih dejanj so bila le sredstva, kako pridobiti naklonjenost onostranstva.

Potem so se bogovom pridružili junaki. Ti posredniki med bogovi in navadnimi smrtniki, ki so znali rokovati z orožjem, so s svojo usodo izpolnjevali višje načrte. Eden izmed najimennitnejših je bil zagotovo Ahil, ki je s svojim srdom ogrozil razplet trojanske vojne. Homer nas v *Iliadi* najprej s silovito naglico potegne v vrtinec dogajanja, potem pa pred nami razprostre epsko širjavo bojev, preprirov, ritualov, človeških strasti, nežnosti ... Mozaik se nadaljuje v nedogled. Ko Ahil v vojni izgubi najboljšega prijatelja Patrokla, saj se volji bogov ne more upreti nihče, v osemnajstem spevu sledi znameniti prizor kovanja orožja, kjer Ahilov novi ščit postane kozmični okvir, v katerega pesnik vtke svoje misli o ustroju sveta. V kontekstu krute vojne najdemo nekaj najlepših biserov svetovne poezije, na primer Hektorjevo slovo od žene in sina ali mesto, ko Zevs med dramatičnim dvobojem tehta njegovo in Ahilovo usodo, ki se konča s smrtjo Trojanca. Gre hkrati za začetek in vrh sinteze človeškega in božanskega v kontekstu vojne. Nikdar ni bila vojna tako popolna, osebna, poetična, pa vendarle tako blizu večnemu.

Tudi antični marmor je krvav

Zgodovinsko gledano so antični spopadi bili vse prej kot pravljici. Medtem ko je Herodot, ta velemejster tisočeri zgodb, na pomoč klical delfijski orakelj, ki je na primer lidijskemu vladarju Krezu v konfliktu s Perziji dvoumno napovedal, da bo le-ta s prečkanjem reke uničil veliko državo, ki se je izkazala za njegovo lastno, in na koncu izpel slavo Helenom, ki so ob porazu perzijskega kralja Kser-

ksa I, se je Tukidid moral soočiti z realnostjo peloponeških vojn, ki so to cvetočo civilizacijo prisilile v postopni zaton, in sicer brez božjega posredovanja.

Klanja, požiganja in uničenja starega veka dojemamo brezčutno. Potočiti solzo ob presunljivem dnevniškem zapisu iz druge svetovne vojne je nekaj popolnoma naravnega, medtem ko je junaštvo tristetih Špartancev pri Termopilah le še snov za hollywoodske megalomanske fantazije. Zgodovinopisje in literatura sta izgradila panteon vojnih interpretacij, ki so postavile ideološke temelje novih imperijev, ključne dogodke pa sta hkrati izmaknila neposrednemu osebnemu doživljanju, ki ga v prvem primeru ovira objektivnost, v drugem pa poetičnost, čeprav vsebinsko med hladnokrvnim poročanjem in v nebo vpijočim izlivom čustvenih tegob ni nobene razlike. Včasih so goli spomeniki še bolj presunljivi. Ko sem se pred kratkim v Britanskem muzeju zagledal v asirske reliefe, kraljevi lov na leve ali uničenje mesta Lahiš, me je prevzela monumentalna estetika krutosti; prav tako kot me je s srhom navdala kamnita tišina grobov na Ličakivskem pokopališču v spomin mladim ukrajinskim prostovoljcem, ki so v poljsko-ukrajinski vojni med letoma 1918–1919 padli med obrambo Lvova. Izgubljeno življenje je vedno neponovljiva tragedija in s tem je vojna, ki ga povzroči, vedno in povsod zlo.

Vojna dobi človeški obraz

Vojna je strmoglavila z božanskega piedestala in postala trnjeva krona samega človeka. *Beowulf*, *Pesem o Rolandu*, *Osvobojeni Jeruzalem*, *Luzijada* in *Izgubljeni raj* se vse bolj pomikajo od univerzalne k posameznikovi (ali državni) viziji. Nato je ep utihnil. Človek se je trnjeve bolečine želel otresti na različne načine, tudi s smehom, objestnostjo ali satiro. Grimmelhausen svojega Simpliciusa vrže v vrtinec tridesetletne vojne, Voltaire svojega optimističnega Kandida umesti v okvire sedemletne vojne, pri čemer se ne eden ne drugi ne branita groteskne grozljivosti pri satiričnem obdelovanju dogodivščin svojih junakov. Ko Kandid na koncu svojemu učitelju Panglosu razlaga, da so se vse dogodivščine nujno iztekle na najboljši možni način, in navzoče enigmatično pozove k obdelovanju »našega« vrta, se lahko med drugim vprašamo, ali je mir res le ostane rajskega vrta, ki ga moramo mukoma obdelovati, da bi obrodil sadove, nanj pa nenehno prežijo stotere nevarnosti.

Razpeti med Hobbesom in Rousseaujem ne bomo niti dognali bistva niti uničili vprašanja človeške narave z analizo diskurzov,

Literatura je z omiljenim pristopom do vojne v 19. stoletju še naprej uspešno prikrivala temno plat v maniri baročnih platen. Raje se je osredotočala na osebne dosežke, kar nam je dalo sicer nekaj izjemnih epopej, kjer so junaki so postajali vse bolj človeški, zaviti v kopreno nacionalnih idej.

dekonstrukcijo ali očitki antropo- ter evrocentrizma. Od verske vneme do sekularne preračunljivosti ekonomskih ali političnih interesov smo za doseganje »višjih« ciljev venomer bili pripravljeni žrtvovati mir. Če mir lahko ponotranjimo, recimo v smislu duševnega miru ali stoičnosti, je vojna vselej obsojena na neizpodbitne zunanje posledice. Zunanji mir lahko dosežemo le s sožitjem in utrjevanjem kozmologije, ki temelji na harmoniji in dobrem. Vergilij proti koncu prve knjige *Georgik* zapiše: »Kdo bi si upal o soncu trditi, da kdaj je lagalo? / Sonce pogosto svari pred brezglavim uporom, izdajo, / ali če tleče sovraštvo lahko prekipeli bi v vojno.« A narave že zdavnaj ne poslušamo več. Kdo se bo danes poglobljal v umetniško veledelo, ki govori o poljedelstvu, živinoreji in čebelarstvu?

Navsezadnje so nas k vojnam gnale strasti: ni naključje, da si je Mars za ljubimko izbral prav Venero. Po Ovidiju je vsak ljubimec tudi vojak: zanimivo, kako smo vojno analogijo prevzeli v najbolj intimne predele naših življenj. Odkar je Helena povzročila Trojansko vojno in odkar je teologija za izvorni greh zmotno krivila žensko, smo bili udeleženi tisočernih minivojn pod Amorjevimi krilom, ki so se jim pridruževale tudi seksualne psihološke frustracije. In če ta strast postane pogubna za druge, morda za cele narode?

Postopna streznitev in zadnji vzdihljaji junaških borcev

Umetnost v času baroka je vojno še vedno upodabljala na oddaljeni, alegorični način. Rubensa je vseskozi fasciniralo nasilje v navezavi z mitološkimi ali bibličnimi motivi, najbrž predvsem zaradi vsebujoče dinamike in gibanja, ki ga je prikazoval z neponovljivo virtuoznostjo. Velazquezovo miroljubno *Predajo Brede* (1634–35), mesta na južnem Nizozemskem, v španske roke motijo le postrojene sulice in črni dim v ozadju. Toda razkorak med vojno in mirom je postajal nevzdržen. Goya takšnega pogleda ni več prenesel. Bil je med prvimi, ki je brezosebnost in absurdno uničenje vojne prikazal na neposreden način, brez stilizacije. Immanuel Kant je leta 1795 podal svojo vizijo *K večnemu miru*, toda razsvetljski pohod Napoleonovih čet, ki naj bi Španijo osvobodile mračnjaštva, se je končal katastrofalno. Svet francoskega klasicizma oz. revolucionarnega zanosa je naletel na skrivnostnost El Greca in Zurbarána. Strelniki, ki je pokončal upornike tretjega maja 1808, ne dopuščajo prostora za junaštvo ali zmagoslavje: ostanejo le kriki, trupla in bolečina, skratka smrt. V ciklu jedkanic *Grozote vojne* (1810–14) je Goya to sporočilo še podrobneje razdelal: prepriča nas, da v vojni ni ne idealov ne lepote, so le nenadomestljive usode posameznikov.

Literatura je z omiljenim pristopom do vojne v 19. stoletju še naprej uspešno prikrivala temno plat v maniri baročnih platen. Raje se je osredotočala na osebne dosežke, kar nam je dalo sicer nekaj izjemnih epopej, kjer so junaki so postajali vse bolj človeški, zaviti v kopreno nacionalnih idej. Alexandre Dumas je poskrbel za nepozabno sceno, ko trije mušketirji z d'Artagnanom zavoljo stave mirno kosijo med dvema ognjema in žvižganjem krogel ter izkoristijo čas za bojni posvet, ki se v bistvu komajda navezuje na zgodovinske danosti. Za to prisrčno junaško sceno se sicer skriva kruta vojna realnost, ko so sile francoskega kralja Ludvika XIII (1627–28) obkolile, izstradale in navsezadnje osvojile protestantski La Rochelle. Gospo Bonacieux je vendarle potrebno rešiti pred kremplji kardinala Richelieuja! Zadnje vzdihljaje klasičnega evropskega junaštva lahko najdemo v delih Henryka Sienkiewicza. Njegova trilogija, ki obsega romane *Z ognjem in mečem*, *Potop* in *Mali vitez*, opisuje obdobje upora ukrajinskega hetmana Hmelnickega ter poljskih vojn s Švedi in Turki. Zgodovinska pristnost sicer ni bila Sienkiewiczova največja vrlina, toda nihče me ne more oropati spomina na vnemo, s katerim sem požiral njegove strani, polne nenavadnih pustolovščin in eksotičnih junakov, ki so spominjali na srednjeveške viteze. Patriotizem naj bi po mnenju pisatelja pripomogel h krepitvi src Poljakov, ki so bili takrat še razdeljeni med tri cesarstva. Nobelova nagrada za književnost 1905 leta je Sienkiewicza okronala za izjemne zasluge, ki jih je ustvaril kot epski pisatelj. Škoda, da danes tega idealizma nihče več ne jemlje resno ...

Somrak vojne etike: iskanje izraza v svetu brez smisla

Nato se je nad Evropo zgrnil mrak. Z izbruhom prve svetovne vojne so junaki končno izgubili smisel. 24-letni angleški slikar David Bomberg je nekaj dni pred usodnim izbruhom kar na ulici razstavil svojo *Blatno kopel* (1914), kjer abstraktne forme v barvah britanske zastave spominjajo na plešoče človeške oblike – najbrž židovsko prebivalstvo –, ki se želijo očistiti preteklih senc v rdeči kope- li, čeprav rjavi steber moti ravnovesje kompozicije in vanjo vnaša preroški nemir. Angleži še zdaj prvo svetovno vojno imenujejo *the great war*. V njej so bili udeleženi tudi naši dedki in pradedki, nekateri celo na soški fronti, katere stoletnico obeležujemo letos, toda človeška življenja so bila le sredstvo za spopad velesil. Popolno dehumanizacijo vojne lepo prikazuje primerjava slik *La Mitrailleuse* (1915) futurista Christopherja Nevinsona in *Ustvarjamo nov svet* (1918) Paula Nasha. Prva nazorno prikazuje mašinizacijo človeka -vojaka, druga pa pod ironičnim naslovom uprizarja apokaliptično

krajino. Paul Nash je glasnik obupa: trupel padlih ni videti, zamenjala jih je pokrajina, ki je sama postala iznakaženo telo, polno bolečine in trpljenja.

Zaradi nevednosti ali fanatizma so svetovno vojno so pozdravljali celo umetniki, recimo futuristi. Mladi pesnik in slikarji, na primer Guillaume Apollinaire in Franz Marc, so se prostovoljno javljali in postali udeleženci morije v strelskih jarkih. Tudi veliki filozof Ludwig Wittgenstein je bil med njimi. Na vojne strahote je odgovoril na najbolj nenavaden način: s svojim *Traktatom* je ob koncu kaosa želel rešiti probleme ustroja jezika oz. sveta skozi prizmo logike. Gre za eno najgenialnejših samoterapij, ki pa se ji je kasneje tudi sam odrekel.

Neupravičeno pozabljeno ime je Izak Babelj, eden največjih ruskih literarnih talentov, sicer židovskega porekla. Kot poročevalec je bil priča porazu sovjetskih revolucionarnih sil, ki so zaman skušale vsiliti svoje ideje prebivalstvu na območju današnje Belorusije, Ukrajine in Poljske v poljsko-sovjetski vojni med leti 1919–1921. Ta »dodatek« prve svetovne vojne je v zbirki novel *Rdeča konjenica* dobil svojega nepričakanega barda. Sin v pismu materi lakonično razlaga, kako so ubili izdajalskega očka, ki je poprej pokončal drugega sina, »rdečega psa«; scene antisemitizma se izmenjujejo z vinjetami starih rabinov in lokalnih cerkvic; pripovedovalec žaluje za čebelami (Georgika!), ki jih je vojna iztrebila; mestece Berestečko, kjer ljudje zaudarjajo po gnilih slanikih, »smrdi v pričakovanju nove dobe in namesto ljudi hodijo po njem blede sence obmejnega gorja«. Ko starec Gedali vpraša, kdo je v tej zmedej dejansko Revolucija in kdo Kontrarevolucija, odgovora ni. Poročilo o bitki pri vasi Česniki se ponorčuje iz banalnosti domnevno legendarnih vojskovodij, pripovedovalec pa prizna svojo strahopetnost in nesposobnost ubiti sočloveka. Ko sarkastični smeh in zgoščeno poročanje umolkmeta, ostaja očiten poraz še ene ideje, rojene iz revolucionarnega zanosa in prepričanja o samoumevnosti, ki se je izkazala za eno najbolj krvavih v dvajsetem stoletju. Babelj, vredni naslednik Kafke in Čehova, je nekega dne leta 1939 skrivnostno in za vselej izginil.

Čeprav je v moderni dobi nastalo veliko del, ki so tematizirale vojno in/ali mir, nobeno ni več dosegalo veličine starih epov: to je bilo preprosto nemogoče. Po Tolstojevem spomeniku srce parajoča, groteskna in dokumentarna dela niso več našla potrebne sinteze. Vendarle pa so se pojavljali posamezni vrhovi: španska državljanska vojna je liriki dala ogromno krvavih biserov: Miguel Hernández, Federico García Lorca in Vicente Aleixandre; Ernest Hemingway ali Kurt Vonegut sta to storila v prozi.

O drugi svetovni vojni bom raje molčal. Si lahko predstavljamo učinek praižvedbe Šostakovičeve 7. simfonije v obkoljenem Leningradu? In boj Paula Celana z nezmožnostjo ubeseditve v *Fugi smrti?* »Never such innocence again,« bi rekel Philip Larkin.

Evropska blaženost s pridržkom

Veliko smo govorili o vojni, le malo o miru. Morda zato, ker je Zahod politiko miru začel uresničevati šele ob koncu druge svetovne

Čeprav je v moderni dobi nastalo veliko del, ki so tematizirale vojno in/ali mir, nobeno ni več dosegalo veličine starih epov: to je bilo preprosto nemogoče. Po Tolstojevem spomeniku srce parajoča, groteskna in dokumentarna dela niso več našla potrebne sinteze.

vojne. Wilsonov idealizem in Liga narodov sta bila neučinkovit odgovor na prvo svetovno vojno, saj nista uspela preprečiti še ene tragedije. Pravno urediti oz. omiliti vojno je bil cilj Haaškega sporazuma in zametkov ženevskih konvencij, dokončno izoblikovanih šele leta 1949, ko smo našli najmanjši skupni imenovalec, ki nam omogoča preprečiti najhujše. 1948 leta se je mednarodna skupnost zedinila glede *Splošne deklaracije človeških pravic*, ki je pravno-humanano gledano morda njen največji dosežek. Takoj lahko kritiziramo: ustroj mednarodnega humanitarnega prava potrebuje veliko posodobitev, ker temelji na načelu suverenih držav z začetki v Vestfalskem miru iz leta 1648, ki ne zajema sodobnih kompleksnosti in ne opredeljuje jasno primerov državljanskih vojn ali nevladnih oboroženih skupin. Univerzalnost človekovih pravic in njihova uporaba v vojnem stanju je prav tako podvržena interpretacijam, polemikam, toda to je to, kar smo dosegli. Boljšega nimamo.

Zato je vsaj povojna generacija v Evropi, predvsem na zahodnem delu kontinenta, bila deležna svojevrstnega čudeža miru. Hladna vojna je sicer nenehoma pretela s popolnim uničenjem, a človek je prilagodljivo bitje, ki je vztrajno nadaljeval z *wiederaufbau*. Madžarska leta 1956, Praga leta 1968 in Vietnam so bili le oddaljeni kriki vojne, ki so nam jih posredovali masovni mediji. Projekt Evropske skupnosti, kasneje Evropske unije, je dokončno utrdil obdobje miru, ki je pravzaprav naravno, samoumevno stanje moje generacije. Pozabljamo, da so naši koncepti državnosti, samostojnosti in suverenosti sadovi krvavih madežev. Skoraj vsak evropski narod ima v svojem zgodovinospisju poglavja o herojskih borbah ali množičnih uporih. Morda smo kaj slišali o teoretičnih konstrukcijah *pax romana*, *pax britannica*, *pax americana*, vendar vojna ni edina protipomenka miru: revolucije, nemiri in prepiri so nas spremljali vedno in povsod. Vojna je le najbolj skrajno in temeljito nasprotovanje miru in blaginji, ki se mu sicer radi izogibamo: govorimo o oboroženih konfliktih, intervencijah, spopadih, ampak koga v Palestini ali Siriji zanimajo definicije?

Najrazvitejši deli sveta vztrajajo pri omamljenosti od kajenja pipe miru. Upravičeno so lahko ponosni na svoje dosežke, toda mednarodne organizacije in državni voditelji, ki na vrhovih skupine G7 po bavarskih vasicah pijejo brezalkoholno pivo, na probleme

Minuciozno smo se lotili neštetihih direktiv ali sporazumov, toda na največje grožnje nismo jasno odgovorili. Arsenal informacij se zdi skoraj popoln, kar morda manjka, so odločnejša dejanja in ne navsezadnje polnopravne umetniške refleksije.

sodobnega sveta odgovarjajo prepočasi. Nesposobnost Varnostnega sveta OZN, da bi ustrezno razrešil obstoječe vojaške konflikte, šibkost EU, da bi ustrezno odgovorila na priključitev Krima v Rusiji in na spopade v Ukrajini, kjer vsi modrujejo o vzhodu in zahodu, medtem pa si ljudje želijo le boljšega življenja, so le nekateri simp-tomi.

Smo prekovali meče v lemeže? Sence dekolonizacije so še vedno vidne, državljansko vojno v DR Kongo smo spregledali, stanja v Kolumbiji ali Afganistanu smo se naveličali, arabske pomladi več ne jemljemo resno, genocidov v Ruandi in Bosni pa ni preprečil nihče. Tudi alternativni modeli so se izkazali za kratkotrajne epizode. Gverilska vojna na Kubi je vzbudila upe celega kontinenta, toda svetlejša prihodnost se je pomešala z enostransko ideologijo in nasiljem, ki sta zdravili z zagotovljenimi stranskimi učinki. Če se ustavimo v sedanosti – odkar je Grčija sprejela stroge varčevalne ukrepe trojke, je utrpela krčenje ekonomije, drugače značilno le za primere vojne. Naše nerazumevanje ruske *realpolitik* oz. rusko-evropskega partnerstva postaja Damoklejev meč. Danes se nam drobci vojne – ki so na videz daleč – kot pereči problemi nevarno približujejo, pri čemer ostajamo dvoletni: z donacijami bi radi igrali človekoljube, beguncev pa se otepamo na vse pretege.

Kaj torej imenujemo mir? Tudi jaz sem del te blaženosti evropskega miru, ko pod senco starega oreha počasi srkam popoldansko kavo. Če sem malce poetičen, me kar hitro zanese v svet pastoralnih idil, prebiram Tassovega *Aminta*, vendar me prešine slutnja: ali ni ta mir le kratkotrajni intermezzo, privid sreče, ki ga počasi spodkopava realnost? V primeru Vergilijevih *Bukolik* je to bila državljanska vojna, v mojem času pa so to »nove« vojne: uničevanje okolja, boj med elito kapitala in obupanimi dolžniki, brezposelnost, politični ali verski fundamentalizmi, vojna proti terorizmu, kibernetična vojna, kulturna vojna ter vojna kultur? Te nove vojne pa ne poznajo ne premirij ne jasnih meja. Kdo je zmagovalec in kdo poraženec določajo kratkotrajne situacije, konteksti, perspektive in predvsem bančni računi. Ali se ni nova svetovna vojna že začela, spontano, komaj opazno?

Kako naprej?

Postali smo znanstveni: o vojni in miru ne razpravljajo več samo filozofski in pravni traktati, ampak tudi dela sociologov, ekonomistov, politikov. Prežvekujemo Machiavellija kot začetnika moderne politične misli, postulat politike moči pa se približujemo le po ovinkih. Ali nas bosta *soft power* in *soft law* lahko še dolgo

reševala v tem globalnem, nenehno povezanem svetu? Minuciozno smo se lotili neštetihih direktiv ali sporazumov, toda na največje grožnje nismo jasno odgovorili. Arsenal informacij se zdi skoraj popoln, kar morda manjka, so odločnejša dejanja in ne navsezadnje polnopravne umetniške refleksije. Dandanes človek izgublja nadzor nad časom in posledično nad svojim mirom, zato vse težje globinsko dojemamo nove izzive. Imamo veliko vprašanj in malo odgovorov.

Nenehno se vračamo v preteklost, tudi ob sedemdesetem jubileju konca druge svetovne vojne. Polagamo vence, sestavljamo govore ali s paradnim pompom praznujemo zmago nad fašizmom. Obletnice so potrebne, čeprav je v njih nekaj absurdno pomanjkljivega: izguba boli tako desetega februarja sedemintrideset let po tragediji kot ob okroglih jubilejih. Počasi nas bo generacija, ki je doživela strahote druge svetovne vojne, zapustila. Zdaj moramo dokazati, da smo dobri učenci, sposobni poprijeti za poklic. Camus je v eseju *Ne žrtve, ne rablji* (1946) obsodil tako kapitalizem kot komunizem in nakazal pot brezpogojnega humanizma ter dialoga. Morda gre za utopijo, toda drugega izhoda nimamo, če želimo ohraniti evropsko oazo miru ali jo celo razširiti onkraj meja, vendar imejmo pri sebi za vsak slučaj tudi gorjačo – nikoli se ne ve, kdaj jo bomo potrebovali.

Ponovno se vrnimo v Antiko. Arhiloh, najemni vojak in največji antični jambški pesnik, nam jasno predoči dvoletnost vojne: po eni strani trdi, da je Aresov sluga, več umetnosti muz, ki si z orožjem mesi kruh in pije oprt ob kopje, po drugi strani pa razblini podobo neustrašnega junaka, ko za grmom pusti ščit, da bi rešil svojo kožo. So bili tudi junaki nam podobni bojzljivi? Najbrž se je tudi Ares včasih naveličal iger usode in brezskrbno zadremal. Sapfo je zapisala: »Mnogim konjenica se zdi najlepša (...) drugim spet brodovje; a meni tisto, v kar si zaljubljen.« Bodimo torej zaljubljeni v mir. \

Neonesnaženo okolje in dostop do pitne vode sta v javnem interesu.

JAVNI INTERES

Zimska številka revije *Razpotja*.

Prispevke pošljite na urednistvo@razpotja.si

do 25. 11. 2015.

Vojne so slabe igre

ALJAŽ POTOČNIK

Ljubim videoigre. Menim, da gre za najboljši medij. Nekateri imajo v prostem času raje knjige. Pravijo, da bogatijo besedni zaklad in spodbujajo rast bralčeve domišljije. Trdijo tudi, da jih knjige popeljejo na popotovanja po resničnih, zgodovinskih ali izmišljenih svetovih, jih soočijo z uspehi in porazi junakov ali razkrivajo globine človeških čustev, dilem ter odpirajo okno do vsega najboljšega in najslabšega kot tudi povsem povprečnega in banalnega. Resnično lahko vse prelijemo na papir – a ne gre spregledati dejstva, da je branje izrazito pasivno početje. Prevajanje abstraktnih znakov najprej v jezik in nato v predstave sicer zahteva domišljijско delo, s katerim se bralec še posebej v prvoosebni pripovedih pogosto poistoveti z literarnimi liki, a kljub vsemu ostaja zgolj potnik na tujem potovanju – muha na steni, ki more na svet vplivati zgolj tako, da ne obrne lista. V tem pogledu so knjige povsem primerljive s filmi oziroma televizijskimi serijami.

Vse izkušnje, ves besedni zaklad, ki ga od posamezne medijske izkušnje odnese občinstvo, so manj odvisne od medija kot od avtorja in njegove sposobnosti posredovanja vsebine. Obstajajo knjige, ki nam ne dajo ničesar, in filmi, ki nam zamajajo svet. Kdor trdi, da k razvoju domišljije v prvi vrsti pripomorejo knjige, pa pozablja, da domišljija ustvarja predstave s sintezo že znanega, in ne s kreacijo iz nič. Posledično so vizualni posnetki predmetov, pokrajini, živali, rastlin, zgradb in mnogih drugih podob lahko precej koristnejši za bogatenje osebnega zabožka domišljijjskih lego kock, s katerimi lahko nadalje izdelujemo nove predstavne sinteze in domišljijjske svetove.

Žanr zase

Podobne prednosti kot pri filmu najdemo tudi v videoigrah, z dodatkom, da na računalniku izdelani svetovi niso omejeni z zahtevami resničnega sveta in da omogočajo še bolj radodarno vizualizacijo domišljije nekaterih vizualno najbolj nadarjenih ustvarjalcev na svetu. Seveda, če gre za dobro igro. Vredno je tudi opozoriti, da so stroški najmanjša igralcev za sinhronizacijo v druge jezike zelo visoki, tako da so igre pogosto polne tudi pisane besede. Ob bogatenju vizualnega zaklada hkrati spodbujajo branje in discipliniralne pozornosti.

Temu pa videoigre dodajo element, ki ga pasivni mediji ne premorejo. Potnika spremenijo v gonilno silo zgodbe. Ta ne govori več

o nekem junaku in njegovih odločitvah. Četudi obstajajo igre, ki se držijo bolj linearnega in pasivnega pristopa, so sodobne igričarske izkušnje vse bolj osredotočene na ustvarjanje sveta, v katerem lahko igralec nastopa in ustvarja svojo lastno zgodbo, z lastnimi uspehi, neuspehi, razočaranji in odkritji. Skoraj nemogoče je, da bi dve osebi odigrali identično igro nelinearne videoigre. Na mnogo različnih načinov jo lahko odigra tudi ena sam igralec. Velike odločitve in ključni zgodbovni dogodki se bodo morda ponovili, a pot med njimi bo zagotovo vsaj malo odstopala.

Ker so videoigre tesno povezane s svobodnimi odločitvami igralcev, z načinom, kako se bodo vedli in kakšen odnos bodo imeli do soigralcev ali računalniških likov, ki okolju dodajajo občutek obljudenosti, so se že davno pojavili očitki, da lahko ob nepravilni vsebini mlade spodbujajo k nasilju. Med bolj znanimi tarčami starševskih skrbi so bile igre franšize *Grand Theft Auto*. Poleg zgodbe, ki igralca popelje v umazani podpopok družbe, med narkokartele, roparje, morilce in druge kriminalne elemente, nam odprt svet z obilico možnosti interakcij s predmeti in naključnimi računalniškimi liki omogoči priložnost za številna druga nasilna dejanja. Prav to pa naj bi bilo še posebej nevarno za občutljivo mladino.

Ljudi ne ubijajo puške ... temveč joysticki!

Obdobje najbolj odmevnih kritik videoiger se je pričelo po zloglasnem strelskem pohodu na ameriški srednji šoli Columbine, 20. aprila 1999. Krivdo za umor 12 dijakov in učitelja je ameriška javnost poskušala pripisati tudi nasilnim videoigram. Dijaka, ki sta napad izvedla, Dylan Klebold in Eric Harris, sta bila namreč velika ljubitelja streljačin *Doom*, *Wolfenstein 3D* in *Duke Nukem 3D*. Za igro *Doom* je Harris celo izdeloval lastne zemljevide.

Vendar kljub številnim raziskavam, ki so v naslednjih letih poskušale najti povezavo med videoigrami, nasiljem, izgubo empatije in manjšo občutljivostjo na nasilje, so rezultati vse manj prepričljivi. Tudi kadar je vpliv videoiger prisoten, je ta tako rekoč zanemarljiv v primerjavi z drugimi okoljskimi dejavniki. Še več, nemški Srednjeevropski center za ekonomske raziskave (ZEW) je v poročilu iz leta 2011 celo zapisal, da imajo nasilne videoigre pogosto obraten učinek na družbo, kot so se bali njihovi kritiki. Sicer niso ugotovili, da ljudi odvrtaajo od nasilja ali jih umirjajo, so pa zato opazili, da nasilnežem, ki bi svoje težnje sicer poskušali izživeti v javnosti, omogočajo, da te vzgibe izživljajo v okolju, ki je popolnoma neškodljivo za ostale.

Poleg tega so raziskave postregle z nekaterimi drugimi ugotovitvami v zvezi z vplivom videoiger na igralce. Izkazalo se je, da izboljšujejo njihove sposobnosti. To pravzaprav niti ne bi smelo biti presenetljivo. Najbolj priznane videoigre igralce vselej postavijo pred izziv in od njih zahtevajo učenje ob reševanju nalog, ki postajajo z vsako stopnjo zahtevnejše in kompleksnejše. Poleg boljše koordinacije med rokami in očmi so se igralci videoiger izkazali tudi s hitrejšim prepoznavanjem vzorcev in večjo odzivnostjo. Številne večigralske igre prav tako zahtevajo visoko stopnjo sodelovanja med posamezniki, ki se ne nahajajo v istem prostoru, zato se izboljšujejo tudi komunikacijske sposobnosti. Poleg omenjenih koristi, ki sledijo iz uporabniškega vmesnika in tipa igre, pa videoigre prinašajo tudi cel kup vsebinskih ugank. Najboljše in najzanimivejše med njimi silijo igralce k ustvarjalnemu razmišljanju in iskanju skritih poti za rešitev naloge. Pri tem jih konkretni – čeprav virtualni – primeri aplikacije znanja in priložnost neskončnega učenja brez resnih posledic za realno življenje precej bolj motivirajo k inovativnosti, kot to uspe grožnjam slabe ocene v šoli ali vrstniškega posmeha v družabnih aktivnostih. Celo večigralske igre po zaslugi anonimnosti ne prinašajo tako izrazitega občutka sramu ob porazih, temveč igralce večkrat podžgejo k novim poskusom in želji po izboljšanju.

Učenje z igro ali učenje za vojne igre?

Ni čudno, da se izobraževalci že vrsto let trudijo prednosti videoiger izkoristiti v svoj prid in jih uvesti v učni proces, pa čeprav pri tem pogosto spregledajo dejstvo, da so videoigre v prvi vrsti zabavne ravno zato, ker so igre, česar šola s formalnimi zahtevami ocenjevanja znanja, ki vpliva na nadaljnje možnosti izobraževanja in doseganje življenjskih ciljev, preprosto ne more oponašati. To pa ne pomeni, da izobraževalne igre ne morejo postati vsaj bolj zanimiv način podajanja snovi.

Ko se igram enkrat prizna sposobnost spodbujanja učenja, pa je le še majhen korak do tega, da postanejo zanimive tudi za vojsko. Pravzaprav so za vojsko zanimive že zelo dolgo. Simulatorji so precej ugodno učno orodje, ki se precej težje uniči od bojnega letala v rokah neukega pilota. So igričarji torej vojaki prihodnosti?

To je bila premisa filma *Igrače (Toys)* iz leta 1992. Režiser Barry Levinson je v filmu z Robinom Williamsom in Michaelom Gambonom prikazal zgodbo tovarne otroških igračk, ki po menjavi vodstva prične izdelovati vojaške stroje. Te so v rokah otrok, ki so še posebej nadarjeni za videoigre, postali smrtonosno orožje, čeprav se otroci tega niti niso zavedali. Ameriška vojska je predlogu v filmu odločno nasprotovala, v resničnem svetu pa so črto zaenkrat potegnili predvsem pri tem, da bi jih nevede nadzirali otroci.

Pri tej črti pravzaprav nimajo niti preveč izbire. Ne le zato, ker bi dvomili, da bi ameriške oblasti dovolile otrokom pilotirati izjemno drago in smrtonosno orožja. Velik problem je že v tem, da letalski simulatorji preprosto ne sodijo več med bolj priljubljene žanre videoiger. Temu ni bilo vselej tako. O tem pričajo stare igralniške palice, ki jih marsikateri starejši igričarski navdušenec še vedno hrani

med zaprašenimi predmeti, čeprav jih poskuša že več let prodati. Poleg tega, da so bili *joysticki* odlični za lomljenje med igranjem športnih iger, so bili dražji primerki pogosto prav posebej prilagojeni potrebam pilotiranja letal ter v številnih primerih celo oponašali pilotske ročke.

Upad zanimanja za te igre nam najbolje pokaže tranzicija z igralnih palic na igralne ploščke. Velik del igralcev, ki letalskih iger niso igrali zaradi kakšne posebne ljubezni do letal, pa se je z napredkom grafike preselil med privrženca sodobnih streljačin. Te igralcu namesto geometričnih likov zoperstavijo izredno realistične sovražnike vseh vesoljnih vrst in v najrazličnejših okoljih.

Če bi svetovne vojske želele izkoristiti večšine igričarjev za svoje potrebe, bodo – vsaj glede na sodobne trende – morale flote brezpilotnih letal hitro nadgraditi z drugimi oblikami brezpilotnega orožja, ki so bližje današnjim mladim igričarjem in potencialnim prihodnjim vojakom. No, Rusi so med letošnjo parado ob 70. obletnici dneva zmage predstavili nov tank T-14 Armata. Čeprav za nekatera opravila trenutno še potrebuje posadko, so načrti, da bo v prihodnosti postal povsem brezpiloten.

Četudi videoigre še nekaj časa ne bodo neposredno urile vojake prihodnosti, ni možno spregledati, da so med najbolj priljubljenimi ravno vojaške streljačine. Podatki sicer niso enotni, a lahko bi rekli, da je trenutno druga najbolj igrana videoigra na spletu *Counter-Strike: Global Offensive*. Drugo mesto je zasedla na majski lestvici spletne igričarske platforme *Raptr*, sicer precej za *League of Legends*, po številu igranih ur pa isto mesto zaseda tudi na *Steamu*, le malce za *DOTA 2*. Poleg tega sta se na lanski seznam desetih najbolj prodajanih videoiger v ZDA zavihteli tako *Call of Duty: Advanced Warfare* kot *Call of Duty Ghosts*. Prisotnost streljačin na lestvici je dopolnil še *Destiny*, ki pa je bolj fantazijska in ni v tolikšni meri povezana z vojsko.

Srečanje dveh industrij

O povezanosti ameriških vojaških streljačin z vojsko ne govorimo naključno. Ta namreč še kako obstaja. Mnoga velika igričarska podjetja se po pomoč pri izdelavi kar se da prepričljivih vojaških videoiger pogosto zatekajo k sodelovanju z bivšimi vojaki. Kar nekaj jih je zaposlenih v vlogi strokovnih svetovalcev, obstajajo pa tudi primeri, ko so produkcijske hiše dobile uradno pomoč ameriške vojske. Precej prahu pa je dvignilo nedovoljeno sodelovanje sedmih članov slavne ekipe ameriških posebnih enot SEAL Team 6, ki je 2. maja 2011 izvedla napad na poslopje Osame bin Ladna v pakistanskem Abotabadu in pri tem ubila najbolj iskanega moža na svetu. Ker so izdelovalcem videoigre *Medal of Honor: Warfighter* razkrili tajne podatke o opremi, ki so jo uporabljali med misijo, so ostali brez dveh mesečnih plač in verjetno izgubili možnosti za napredovanje, niso pa prejeli zapornih kazni. Napad na kompleks Osame bin Ladna je bil tudi sicer velik hit za proizvajalce video iger. S pomočjo vojaških svetovalcev je podjetje Kuma/War že teden po napadu izdalo igro *Episode 107*, ki je igralcem omogočila rekreacijo resnične misije v udobju lastnega naslonjača.

Kljub številnim raziskavam, ki so poskušale najti povezavo med videoigami, nasiljem, izgubo empatije in manjšo občutljivostjo na nasilje, so rezultati vse manj prepričljivi. Tudi kadar je vpliv videoiger prisoten, je ta tako rekoč zanemarljiv v primerjavi z drugimi okoljskimi dejavniki.

Naj bo sodelovanje uradno ali neuradno, industrija vojaških streljačin vselej stremi h kar se da prepričljivi upodobitvi vojaških enot, strategij, orožij, opreme in misij, s katerimi imajo tekom svojega služenja opravka predvsem posebne vojaške enote. Številni kritiki ob tem izražajo skrb – ki spominja na skrbi staršev po streljanju na srednji šoli Colombine – da ameriška vojska vojaške streljačine izkorišča kot sredstvo novačenja. To ne bi bilo nič čudnega. V zadnjem letu je v javnost pricurljalo neprijetno razkritje, da pobratenost ameriških oboroženih sil s profesionalno ligo ameriškega nogometa NFL, ki je sicer daleč najbolj priljubljen šport v ZDA, temelji na visokih plačilih vojske, in ne na golem patriotizmu, kot je dolgo vztrajala liga. Poleg tega vemo za vsaj eno franšizo videoiger, ki niti ne poskuša skrivati dejstva, da je namenjena rekrutiranju. Gre za igre *America's Army*, ki so jo oborožene sile ZDA izdale leta 2002, leta 2013 pa je izšla že četrta različica.

Ameriška vojska je omenjeno igro celo brezplačno distribuirala interesantom z uradnim pojasnilom, da igralcem omogoča preizkus, če je vojska za njih in če so sposobni shajati s psihičnimi in fizičnimi izzivi služenja. Novačenje z videoigami naj bi bilo organizirano celo na nekaterih šolah. Preden bralec očita očermerja ZDA, naj sicer opozorimo, da rekrutiranje in oglaševanje vojske v šolskih ustanovah in prireditvah ni le v domeni ZDA. O tem priča vojaški kotiček na letošnji Škisovi tržnici v Ljubljani. Poleg pijače in lokalnih dobrot študentskih klubov so si študenti lahko ogledali še orožje in vozila, s katerimi se imajo priložnost igrati slovenski vojaki. Med navdušenci pa je bilo pogosto slišati tudi pogovore o videoigrah in primerjavah orožja s tistim iz virtualnega sveta.

Novačenje s podobnim propagandnim materialom pa je vselej problematično. Predvsem za tiste, ki se zaradi njega odločijo za sodelovanje v vojski, nato pa ugotovijo, da se za bliščem propagande skriva neka povsem druga realnost. Najbolj dramatično razhajanje med propagando in vojaškim vsakdanom so doživeli nešteti prostovoljci, ki so se ob začetku prve svetovne vojne javili k obrambi evropskih domovin, kasneje pa so ponos in željo po pridobivanju časti zamenjali za občutek ujetosti in brezupa, ko so se evropske fronte spremenile v mline za mletje mesa.

Precej manj dramatična, a enako zgovorna je anekdota enega od igralcev v *Top Gun* (r. Tony Scot) s Tomom Cruisom v glavni vlogi. Čeprav film ne prikazuje zgolj veličastne plati vojske, je bil izjemno uspešno orodje za rekrutiranje vojaških pilotov. Kako ne bi bil? Hitra letala, drzni piloti, lepa dekleta – vse, kar si želi povprečni mlad moški želi (ob izidu filma leta 1986 ženske še niso mogle slu-

žiti v bojnih enotah vojske ZDA). Vendar nazaj k anekdoti. Enemu od igralcev v filmu naj bi nekega dne pristopil mlad vojaški pilot in ga vprašal, če se pravilno spomni, da ga je videl v omenjenem filmu. Igralec mu je odgovoril pritrdilno in pričakoval lepe besede, kar igralci, ko so prepoznani po vlogah v uspešnicah, običajno tudi prejmejo. Vendar namesto pohvale je dobil očitek, da ga je film navdušil k vstopu v oborožene sile, kar mu bi naj uničilo življenje.

»V igri je bilo drugače!«

To je namreč problem vseh medijev, ki poskušajo vojaško življenje predstaviti v namen zabave. Kljub prepričljivosti to počnejo izrazito slabo in povsem nerealistično. Kdor svojo predstavo gradi na podlagi zabavne literature, filma ali iger, bo po pričanjih vojakov, ki so šli skozi to izkušnjo, izrazito razočaran. Videoigre so pri tem še posebej slabe, saj s sledenjem določenim pravilom industrije in zaradi omejitev, ki jih nalaga sam medij, ustvarjajo izkušnje, ki so pravzaprav diametralno nasprotno tistim, ki jih doživljajo vojaki na terenu. Pri tem lahko celo sklepamo, da ta razkorak niti ni posledica načrtne propagande.

Med razlogi za razlike je treba upoštevati, da morajo biti igre zabavne, saj jih drugače ne bi nihče igral. Že tu izgubimo cel kup dejavnosti, s katerimi se mora soočiti sodobni vojak. Od učenja tujih jezikov za komunikacijo z lokalnim prebivalstvom do sposobnosti pomirjanja napetosti. Poleg tega med opravila mnogih vojakov sodijo tudi infrastrukturni projekti, kot so kopanje jarkov in vodnjakov, grajenje mostov, skrb za logistiko in vrsto drugih podpornih dejavnosti, brez katerih sodobne vojske ne morejo delovati. Tako ni čudno, da se videoigre osredotočajo predvsem na misije posebnih enot. Tudi kadar igralca postavijo v vlogo navadnega vojaka, je poudarek na posamezniku in njegovem osebnem vplivu na razplet bitke bistveno prevelik. To povedo že podatki o številu ubitih nasprotnih enot v igrah, ki se lahko gibljejo tudi v tisočih. Domnevno daleč najbolj smrtonosen ameriški vojak Dillard Johnson je po lastni oceni v celotni karieri ubil 2746 pripadnikov nasprotnih enot. Pri tem naj ne pozabimo omeniti, da je vozil tank. Kot ostrostrelec jih je uspel ubiti zgolj 121. Tudi s tem rezultatom pa se je med Američani uvrstil takoj za slavnim Chrisom Kyleom, ki je kot ostrostrelec dosegel nekaj čez 160 ubojev. Celo najbolj smrtonosen ostrostrelec vseh časov Finex Simo Häyhä, ki ga je Rdeča armada poimenovala za belo smrt, je zabeležil 705 žrtev – majhna številka v primerjavi z virtualnimi tekmeci.

Še bolj kot opisana razhajanja pa k nerealizmu vojnih iger prispeva

razlika med omejitvami človeškega telesa in napredovanjem stopenj, ki so praktično nepogrešljiv del igričarskega sveta. Pri tem ne mislimo zgolj na dejstvo, da v mnogih igrah igralca lahko zadanejo številni strelji, a ta še naprej podleže ranam. Še več, ob najhujših ranah bo pogosto uspel iz rokava potegniti še več bojevitosti, opravil bo s sovražnimi enotami, nato pa še povsem okreval. Čeprav je to velik del številnih vojaških videoiger, obstajajo tudi takšne, ki bolj sledijo pravilu en metek, ena smrt. Seveda, če igralca zadane v pravo točko.

Še večji problem pa je v strukturi igralne izkušnje, ki je povsem nasprotna od tiste, ki jo imajo posamezni vojaki. Ti vojno pogosto pričnejo na vrhuncu svojih fizičnih sposobnosti in z najnovejšim orožjem, čas in naporji vojskovanja pa vojakovo telo počasi načenejajo. Podobno obraba prizadane tudi njegovo opremo. Po koncu vojne veterani zato najpogosteje ne postanejo superjunaki z najnaprednejšim orožjem, s katerim sami pospravijo cele linije sovražnih enot, temveč imajo v številnih primerih precej resne zdravstvene težave.

V videoigrah je potek ravno obraten. Igralec začne na najnižji točki svojih fizičnih sposobnosti in opremljenosti, z vsako uspešno misijo pa se mu ta dejavnika izboljšujeta. Namesto, da bi bilo plazenje po tleh, skakanje, pretepanje, tek in počepanje z vsako poškodbo težje, zaradi vse večje navajenosti na ukaze pravzaprav postaja lažje in povsem sledi mantri, da nas to, kar nas ne ubije, zgolj naredi močnejše. Poleg tega igre praviloma ne upoštevajo naraščanja utrujenosti med samo misijo. Kljub prenašanju tudi po dvajset kilogramov opreme na hrbtu vojaki v videoigrah z vsakim počepom in pretečenim kilometrom ne izgubljajo hitrosti in svežine. Prvi počep je vselej enako hiter kot zadnji.

Preizkus realizma vojnih iger lahko opravi vsak ljubitelj streljačin, ki sicer brilijira v večigralskih turnirskih igrah: miško in tipkovnico lahko zamenja za lasertag ali paintball puško. Kdor bo pričel hitro tekati naokoli, skakati, da bi se ognil sovražnim strelom, in oponašati trike, ki se jih je naučil v videoigrah, bo hitro ostal brez sape in postal prva tarča za odstrel.

Te pomanjkljivosti vojaških videoiger bi sicer lahko delno odpravili. V teoriji bi dobili igro, ki bi uspešnost nagrajevala z vse slabšimi fizičnimi statistikami, ki bi jih morali kompenzirati s pridobljenimi izkušnjami, a vprašljivo je, če bi tovrstna igra požela podobne komercialne uspehe kot nerealistični izdelki, ki želijo zgolj ponuditi zabavno igralško izkušnjo. V veliki meri se zato zdi, da sta realizem in zabavnost v žanru vojaških streljačin precej na nasprotnih bregovih.

Makromanija

Roko na srce pa streljačine niso edini žanr videoiger, ki se ukvarjajo z vojno. Leta 1990 je recimo izšla izredno zanimiva igra *Conflict*, ki simulira napetosti na Bližnjem vzhodu po fiktivnem atentatu na izraelskega premierja. Naloga igralca je, da s pomočjo diplomacije, vohunjenja in vojaškega posredovanja najde strategijo za politično destabilizacijo ali okupacijo štirih sovražno nastrojenih

sosodnih držav. Tudi sicer obstajajo dolge police strateških videoiger, ki se vprašanja vojne lotevajo z makro nivoja. Precej priljubljene so predvsem raznorazne vojaške realnočasne strategije. V zadnjih letih se s komercialnim uspehom lahko denimo pohvalijo tudi zgodovinske vojaške strategije franšize *Total War*. Serija igralcu omogoča, da na zemljevidih in bojiščih Evrope s Sredozemljem, Azije in Amerike ustvari alternativno zgodovino, od antike vse do napoleonskih vojn.

Iluzije veličastnosti izurjenega posameznika v teh igrah zamenjajo občutki makromanije, ki že meji na megalomanijo: igralec se brez pravega občutka za človeške izgube sploh ne zaveda, da je za dosež določenega strateškega ali prestižnega cilja pričel obravnavati življenje zgolj kot eno od surovin, ki jih mora vselej obdržati nad neko minimalno sprejemljivo količino, če želi konflikt nadaljevati dalj časa. Podobne kalkulacije se pojavljajo tudi v drugih realnočasnih strategijah, ki sledijo uspehu studia Westwood in njegovih kulturnih iger *Dune 2* in serije *Command & Conquer*. Iskanje najbolj učinkovitega načina izkoriščanja omejenih sredstev za zmago nad nasprotnikom z uničenjem njegove baze pa je hkrati cilj obeh trenutno najbolj igranih iger, *League of Legends* in *DOTA 2*.

Da so vse precej obupne pri prikazovanju realnih okoliščin vojne na makro nivoju (z izjemo morda *Conflict*) priča dejstvo, da vselej igrajo zgolj na popolno zmago in uničenje nasprotnika, ob tem pa ne odprejo glavnega problema, s katerim je soočen poveljnik vojaških sil v neugodnem položaju – kako naj spremeni potek vojne, da s tem ne bo hkrati odpravil možnosti za vzpostavitev ponovnega miru?

Ključno vprašanje skoraj vseh resničnih vojn, ki je Kanta spodbudilo k pisanju dela *K večnemu miru* in mednarodno skupnost k podpisu sporazumov o pravilih vojskovanja, ravnanja z ujetniki in civilisti ter prepovedanih orožjih, v videoigrah praktično ni prisotno. Deloma verjetno zato, ker diplomatska pogajanja niso tako razburljiva kot preizkušanje najbolj ekstravagantnega orožja, ki v virtualnih svetovih postrežejo z vsakič večjimi, glasnejšimi in spektakularnejšimi eksplozijami. Deloma pa tudi zato, ker nam videoigre omogočajo izživljanje scenarijev katastrof. Le kdo v Sid Meierjevi klasiki *Civilization II* ni začel jedrske vojne? Velik razlog pa lahko najdemo tudi v strukturi praktično vseh iger in športov, ki jih igramo, ne le videoiger. Skoraj brez izjeme namreč zahtevajo strogo ločevanje med poraženci in zmagovalci. Razplete, ki se končajo brez poraženca, pa pogosto obravnavamo kot nezaželene. S te perspektive bi torej lahko rekli, da videoigre niso slabe pri reprezentiranju resničnosti vojne. Obratno: vojne, kljub vsem grozotam, včasih ne razkrijejo resničnosti človeške igre. \ \

Je reševanje bank v javnem interesu?

JAVNI INTERES

Prispevke za zimsko številko pošljite do 25. 11. 2015.

Učinek iluzije

DANO LIČEN

»It is far harder to kill a phantom than a reality.«
Virginia Woolf

Če je vojna podobna fantomu, ki je človeštvu položen v zibko, se lahko njegovi razgradnji približamo samo tako, da »ubijemo« realnost, na katero projiciramo naš obstoj. Realnost zato sprejmimo kot variacijo znanstvenofantastičnega scenarija. Vse skupaj je le film, a raje kot igralci za trenutek bodimo – opazovalci.

To Kill a Reality

Iz nič v nič je paradigma, ki jo je zaradi svobode misli, ki jo ponuja, pa tudi zaradi lažje implementacije mistike – v tem delu se koncentriram predvsem na mistiko azijskih religij – najlažje opazovati na področju znanstvene fantastike, čeprav je izkustvo iluzije po vodilih večne filozofije (*philosophia perennis*) vključeno v shemo interpretacije bivanja kateregakoli religijskega in, posledično, družbenega ustroja, z vsemi njihovimi primesmi.

Logika kognitivnega nam poskuša točko prebujenja, razsvetljenja, *samadhija*, nirvane, doživetja neresničnosti sveta, ki nas obkroža, prikazati kot točko nenadne ločenosti od celote. Kot posameznik si izpostavljen. Ločen si od drugih ljudi. Vojna med dobrim in zlim se posledično odpre v smeri horizontale in vertikale in ozaveščeno je novo, višje, dopolnjeno poslanstvo protagonista, ki nas zbombardira z množico posebnih efektov, vse dokler se endorfin ne poleže, mi pa se motno zazremo v globine praznih embalaž prigrizkov.

Unovčenje iluzije

Kot oseba v vlogi avtorja vas lahko, sledeč kognitivni logiki

– ali bolje rečeno, sledeč ločenosti, ki jo kognitivno doživljanje sveta goji – mirne vesti zapeljem v svetove čudovitih barv, vzorcev, simbolov, junakov, rešiteljev, terapevtov, bogov, bitk in vojn.

Ljudje imamo radi pravljice, vojna pa je ena izmed njenih redno ponavljajočih se poglavij. Prav zaradi tega je znanstvena fantastika odlična iztočnica. Opazovalcem sama ponuja prikaz prebujenega, sprejemajoč dimenzije resničnega, vendar še vedno nenehno hlepečega po vojni.

Corpus Iuris Civilis

Vzet iz zapuščine narodov, ki so prišli pred njimi, je Rimski imperij mehanizem prava pripeljal na stopnjo tehnološkega razvoja, vidnega v danes predvajani znanstveni fantastiki.

Za primer vzemimo akt *Corpus Iuris Civilis*. Kodifikacija predstavlja kulminacijo njihovega genija. Nastala je v šestih letih, obsega štiri knjige in tem štirim knjigam uspe zakoličiti temelje današnjega sistema civilnega prava. Ljudstva »Evrope« to kasneje prevzamejo, vulgarizirajo ter v takšni ali drugačni obliki ohranijo do danes.

Znotraj celote, ki jo opazujemo, kodifikacija predstavlja posamezno točko, sčičeno do temelja, ki nam lahko pomaga uvideti gonilo vojne. Efekta znotraj efekta iluzije, ki doživlja največ ponovitev. Zakaj teče kri in kako bo kri tekla v prihodnosti?

Častilci nepremičnine

Nepremičnina je center pravnega sistema. Tam se tudi začne vsak film. Nepremičnina je nedotakljiva. Sveta je. Lastništvo nepremičnine je absolutno zavarovano, z določenimi omejitvami, ki se jih mora lastnik držati, drugače pa je mirna terasa z lepim pogledom nekaj, kar stvar lepo drži v šahu.

Ne glede na to, kam pogledamo, smo vedno v odnosih do nepremičnine, odnosih lastništva, interesih, ki jih je potrebno zavarov-

6

LET

20

ŠTEVILK

190

SODELAVCEV

900

NAROČNIKOV

V slovenskem prostoru smo nedvomno eni prvih, ki smo razumeli, da za obstoj revije ni dovolj le prijavljanje na razpise, ampak tudi finančna podpora naših bralcev. Ravno vaša podpora nam sporoča, da svoje delo opravljamo dobro in da ga bomo še boljše v prihodnje. Zavezani smo k temu, da je naša revija dostopna vsem, ki si jo želijo. Tisti, ki si to lahko privoščite, nam lahko pomagate pri uresničevanju našega cilja.

vati, interesih, ki se temu upirajo in sistem rušijo, interesih, ki prihajajo s poslanstvom, osvobojenim materialne sfere, ponujajoč vodila, kaj hitro omejenih s strani temnih sil ali kar s strani ljudi, ki si v filmu želijo ostati.

Nekoliko parafraziram. Vendar. Temelj sistema je eden. Film človeštva je od začetka do konca prežet z eno samo besedo. Nepremičnina. Dogajanje na platnu je zato brez pomena. Sledovi imperija so povsod.

To Reveal an Empire

Morda bi lahko rekli, da smo gensko nagnjeni k vojni. V naše gene je vtisnjen odtis meja in postavljanja meja. To pa je definicija vojne. Nepremičnina. *Ne boš ti mene, saj je vse, kar vidiš, moje!* Na mikro (telesni) in makro ravni.

Seveda je makro raven veliko zanimivejša za preučevanje. Govor o mikro sferi hitro zaide na spolzko področje, makro raven pa je tista, ki jo lahko opazujemo, ker je ekstrapoliran del naših udov. Past govora o mikro in makro ravneh je v njihovi vzajemnosti. Ločenost od celote postane neobstoječa. Tako, kot je na zunaj, tako je navznoter. Sinovi in hčere imperija smo del sistema, ki je vojna. Šolani smo za velikost. Ne glede na obseg naših ambicij je žival, ki se prebudi, ko so te nedosegljive, ogrožene ali omejene, neodtujljivo povezana z iluzijo lastništva nad realnostjo, v kateri živimo.

Unovčene iluzije II

Zakoračimo v dogajanje, ki ga do zdaj opazujemo od zunaj. Postanimo dogajanje. Razmišljajmo, kot da se skozi zgodovino ne bi spremenilo oz. zgodilo – nič. Nahajamo se v enem in istem kadru našega filma, zgolj čas dogajanja je na videz spremenjen.

Osredotočimo se na vojno in se vprašajmo: kaj vse lahko naredimo, da še izboljšamo vizualno izkušnjo, ki jo živimo?

Identificirajmo se s pripadnikom naroda, ki zaradi svojih razsežnosti, v najbolj razrahljanem terminu besede, danes nosi oznako – imperij. Kot da se skozi zgodovino ne bi spremenilo oz. zgodilo – nič.

Občutimo užitek, ki nas preveva, ko opazujemo razširjanje imena in slave našega naroda. Napihuje nas moč in ponos. Skačemo gor in dol po sobi, kolnemo, opazujemo, smo del dogajanja. Ob vsem skupaj se lahko delamo še tako človekoljubne, vendar nas ostanki

vojne pravzaprav bore malo zanimajo. Raztrgane duše so z ozirom na film, ki se vrti pred nami, zanemarljiva cena, ki jo vsi skupaj plačamo za užitek in kokice in gazirane pijače.

Pojdimo torej na oznako – *live*. To je v modi. Biti takoj v trenutku dogajanja, imeti neomejen dostop.

Domišljijo spustimo na področja stavnic, v katerih se cena, koliko časa bo določen vojak na posebno problematični fronti preživel in kdaj bo umrl. Razvijmo industrijo kamer, ki se jih pritrudi na čelade vojakov, in plačljivi *live commentary*, ki je na voljo 24 ur na dan.

Za bolj doživeto izkustvo bojev uporabimo očala s 110-stopinjskim vidnim poljem in stvar naredimo resnično prvoosebno. Ustvarimo poseben strežnik, preko katerega se ljudje povezujejo s katerikoli vojnim območjem na svetu, kadarkoli, kjerkoli, in z jahte spremljajmo v nebo rastoče številke uporabnikov in srkajmo koktajl, okrašen z dežničkomo.

Novost, ki je *passé*

Ob vsem napisanem kliše izgubi na pomenu. Naš film nam ne more ponuditi več ničesar novega, zato nas hrani s klišeji, mi pa še vedno buljimo v ekran, kot da se bo zdaj zdaj zgodilo nekaj novega. Bližje ko smo oznaki *live*, bolj razosebljen je naš imperij, mi pa z njim.

Filmski trak nosi težke gnojne rane, ki bodo počasi, a neizbežno implodirale v nekakšno variacijo črne luknje, ker smo kot civilizacija podobni čolničku, ki si na površini nečesa ogromnega za vsako ceno trudi ohraniti lastništvo nad samim seboj.

Navsezadnje ni nikjer nikogar. Ni rešiteljev, ni junakov, ni sovražnikov, ni meja, ni nepremičnine, ni lastnikov, ni gledalcev in ni opazovalcev. Ni vlog. Vse je zgolj film. Prebujeni, videni, uvideni, vendar še vedno vpeti v kablovje resničnosti projekcije, identificirani z močjo vlog vojskujočih se med sabo smo še vedno del privida.

Moj privid govori o milijonih in milijonih min pod površjem morja. Sledovih raket na nebu. Robotskih meduzah, robotiziranih živalih in kamerah, ki lebdijo, ne da bi jih lahko kdo opazil. Zadnjih izdihljivih imperija, ki trdi, da je to resnično njegovo. Da je to resnična resnica nad resnicami, ki se je lahko dotakne in vidi ter nenazadnje razume in umsko ukalupi, kar jo naredi podobno nečemu, za kar se je resnično vredno boriti in umreti. To pa je – oprostite izrazu – *science fiction par excellence*. \ \

4€

POŠTNINA

12€

TISK+POŠTNINA

20€

OSNOVNA
PRODUKCIJA

40€

PODPORA

S 4€ na leto pokrijete stroške pošiljanja, z 12€ vaše podpore bi imeli zagotovljena tudi sredstva za tisk. Če pa vsak izmed naročnikov prispeva 20€ letno, lahko pokrijemo vse osnovne produkcijske stroške in torej zagotovimo tudi honorarje za pisce. Ker pa ne moremo od vseh naših naročnikov pričakovati tako visoke donacije, naprošamo vse, ki zmorete, da donirate 40€. razpotja.si/donirajte

Antifašizem in skrajna desnica:

tovariša v orožju v Donbasu

MARTA TER in ABEL RIU

V zadnjem letu se je uporniško območje na vzhodu Ukrajine precej oddaljilo od države, h kateri vsaj po mednarodnem pravu še vedno pripada. Oblikovala se je alternativna oblast, trdno zasidrana v lokalni družbeni stvarnosti, o naravi in značilnostih katere v zahodnih medijih slišimo zelo malo ali sploh ničesar. Ta članek želi omogočiti vpogled v to stvarnost, posvetila pa se bova zlasti fenomenu vojaških prostovoljcev, ki pomagajo pri njenem ohranjanju.

Boji v Donbasu so privabili prostovoljce iz zelo različnih okolij. Njihovo število se je okrepilo predvsem od lanske jeseni. V vrste borcev Ljudske republike Doneck in Lugansk so se vključili pripadniki prostovoljnih milic iz Srbije, Češke, Nemčije, Madžarske, Poljske, Italije, Španije, Grčije, Izraela, Brazilije, Avstralije in celo Združenih držav. Seveda, poleg njih so tu še prostovoljci iz Rusije in drugih nekdanjih sovjetskih republik, predvsem iz Belorusije in Kazahstana. Točnih podatkov o njihovem številu ni, prav tako ni mogoče natančno oceniti, do katere mere so dejansko vključeni v vojaške spopade. Jasno pa je, da gre za zelo raznolike skupine, ki pokrivajo ideološki spekter od skrajne desnice do skrajne levice. Analiza teh skupin je nepogrešljiva za boljše razumevanje narave boja, ki se odvija v Donbasu. Kdo so donbaški prostovoljci in kako si različne prostovoljske skupine predstavljajo naravo boja, v katerega so se vpletle?

Levica in antifašizem

Začnimo na levi. Vojna na vzhodu Ukrajine je privabila številne komunistične aktiviste iz južnoevropskih dežel, kot sta Francija ali Španija. Med njimi sta med najbolj znanimi, tako v Donbasu kot na tujem, Madridčan Rafael Muñoz Pérez in njegov kolega z imenom Ángel, doma iz Murcie. Prvi je aktivist podmladka španske Združene levice (*Izquierda Unida*), drugi pa (po lastnih, a nepreverjenih trditvah) član Kolektiva mladih komunistov, podmladka obrobne Komunistične partije španskih ljudstev (PCPE). Bojevnikom samooklicane Ljudske republike Doneck (LRD) – natančneje, Bataljonu Vostok – sta se pridružila na začetku lanskega poletja, zaslovela pa sta po zaslugi posnetkov na *youtubu*, kjer v polomljeni angleščini predstavljata svoj pogled na konflikt v vzhodni Ukrajini. Od tedaj je število španskih prostovoljcev, ki so se pridružili upornikom, precej naraslo. Večina se jih je pridružila Brigadi Carlos Palomino, imenovani po mladem madridskem antifašistu, ki ga je,

starega komaj šestnajst let, leta 2007 umoril militantni neonacistični aktivist. Že lani pozimi se je enoti pridružila skupina dvestotih ruskih komunističnih prostovoljcev (nekateri od njih so člani Komunistične partije Ruske federacije), ki so ustanovili bataljon *Prizrak* (Prikazen). Ti skupini sta skupaj z lokalnimi komunističnimi milicami ustanovili tako imenovano Rdečo gardo Donbasa, ki ima za cilj koordinacijo vseh komunističnih in antifašističnih frakcij, ki obstajajo na uporniškem ozemlju.

Pri tem je treba poudariti, da številne ruske antifašistične skupine ne podpirajo donbaških upornikov. V ta namen so avgusta lani objavile javni komunike s podpisom več kot 100 organizacij, ki gojijo antifašistične vrednote (med njimi je zlasti veliko glasbenih skupin). V njem predstavijo razloge, zakaj ne podpirajo nobene od strani v sporu, torej niti ukrajinske vlade niti uporniških skupin, saj menijo, da obe predstavljata interese imperialističnih sil (ZDA ne eni ter Rusije na drugi strani).

Za tuje levičarske aktiviste, vključene v uporniške milice, je vojna v Donbasu predvsem boj ljudstva Novorusije (administrativni pojem iz časa carske Rusije za regije na današnjem jugu in vzhodu Ukrajine) proti ukrajinskemu fašizmu. Svoj boj zato radi primerjajo s špansko državljansko vojno, kar se vidi tudi v njihovi ikonografiji, v kateri pogosto zasledimo špansko republikansko trobojnico. V tem boju vidijo tudi odpor proti ameriškemu imperializmu in njegovim poskusom, kot pravijo, da bi si prigrabil celotno ukrajinsko ozemlje. Tako zagovarjajo tudi lastno prisotnost na tujem ozemlju: kot odraz internacionalne solidarnosti. V skladu s to pozicijo je znana italijanska ska punk skupina *Banda Bassotti* lani poleti organizirala solidarnostno antifašistično turnejo po Donbasu, kjer je zbirala prostovoljne prispevke za humanitarno pomoč in organizirala dva koncerta, enega v Rostovu na Donu in enega v samem Donecku. Nastopom so se pridružili člani razpuščene baskovske skupine *Negu Gorriak*, enega osrednjih bendov baskovskega alternativnega roka 90-ih, ki so organizirali tudi solidarnostno akcijo v prid donbaških »upornikov proti ukrajinski pučistični oblasti«. Opredelitev majdanske vstaje kot puča je ključnega pomena za prostovoljce iz Španije, saj bi drugače analogija s špansko državljansko vojno težko vzdržala. V nasprotju s španskimi in italijanskimi tovariši pa baskovsko radikalno nacionalistično (*abertzale*) levico še bolj od protiameriškega internacionalizma privlači nacionalno-populistični in separatistični vidik donbaškega upora, v katerega projicirajo lastno anarhonacionalistično ideologijo. Stranka *Euskal*

V amalgamu radikalnih nacionalističnih skupin, ki predstavljajo hrbtenico donbaškega paravojaškega ustroja, lahko najdemo določene elemente, ki tvorijo skupno jedro njihove ideologije: razglašajo se za goreče pravoslavne vernike in zagovarjajo stališče, da ima rusko pravoslavlje civilizacijsko poslanstvo, ki iz Rusije dela edinstveno državo.

Herria Bildu (politična predstavnic levega krila baskovskega nacionalizma, op. prev.) je tako javno podprla baskovske prostovoljce, ki so se napotili v Donbas. Pri tem je treba poudariti, da tu ni šlo za vojaške prostovoljce, temveč za humanitarne delavce; izjava kljub temu priča o razširjeni simpatiji, ki jo med špansko in baskovsko radikalno levico uživa uporniška stvar, kljub notorično slabemu poznavanju vzhodnoevropskih razmer v španski javnosti.

Po besedah Miroslava Rudenka, enega prvih voditeljev Ljudske republike Doneck, socialistični prostovoljci iz držav, kot sta Francija ali Italija, donbaški spopad razumejo kot »del svojega boja proti kapitalizmu in oblasti multinacionalk«. Večina tujih prostovoljcev so idealisti, poudarja Rudenko, kar »našim ljudem pomaga, da ohranjajo bojno moralo«. V tem smislu so junija 2014 lokalne uporniške oblasti obudile zamisel Mednarodnih brigad, po vzoru prostovoljcev, ki so se bojevali na strani španske republike v državljanski vojni 1936–39. Tudi Aleksander Borodaj, nekdanji premier Ljudske republike Doneck, je julija lani izpostavil analogijo med antifašističnim odporištvom v času španske državljanske vojne in na tej podlagi pozval k rekrutiranju tujih prostovoljcev iz Evrope, Amerike, Azije in Afrike.

Zanimivo pa je, da donbaške oblasti zelo pazijo, da bi vpliv teh levičarskih grupacij na lokalno politiko ne postal prevelik. Na novembrskih volitvah, ki so potekale v Ljudski republiki Doneck, so tako prepovedali vse kandidatne liste, povezane s komunističnimi skupinami; o kakršnemkoli avtonomnem delavskem ali sindikalnem gibanju pa v Donbasu vsaj zaenkrat ni ne duha ne sluha.

Ruska skrajna desnica

V Donbasu pa so tudi prostovoljci, ki izpovedujejo diametralno nasprotno ideje. Skupina oziroma konglomerat skupin, ki jo imamo tu v mislih, je skrajna desnica, ki ima, kot bomo videli, številne podpornike tudi med predstavniki ljudskih republik Doneck in Lugansk. Antifašisti in filofašisti se skupaj borijo za Novorusijo; za zdaj nič ne kaže na kakršnakoli medsebojna trenja.

Ukrajinska kriza je v Rusiji povzročila pravi potres v skrajnih nacionalističnih skupinah. Večina jih podpira Novorusijo, obstajajo pa tudi skrajne desničarske skupine, ki so se postavile na stran Majdana. To so predvsem tiste skupine, ki so v obdobju 2011–13 sodelovale v protestih proti Putinovemu režimu. V številnih izmed njih je polemika glede ukrajinskega konflikta povzročila notranji razkol in marsikje privedla do razpada. To priča v prid teze, da je Putinov

režim izkoristil ukrajinski konflikt za ošibitev ruske opozicije.

Glavne ruske skrajne desničarske skupine, ki podpirajo Novorusijo in redno pošiljajo prostovoljce v Donbas, so Duginova *Evrazijska mladina*, *Rusko imperialno gibanje*, *Sputnik i progrom*, milice Minina in Požarskega ter neonacistični skupini *Črna stotnija* in *Ruska nacionalna enotnost*. Med njimi sta pri pošiljanju prostovoljcev v Donbas najbolj aktivni predvsem dve: *Rusko imperialno gibanje* in militantna neonacistična grupacija *Ruska nacionalna enotnost*. Obe organizirata »pripravne tečaje« za bodoče prostovoljce, ki se želijo udeležiti spopadov v Donbasu, na svoji spletni strani pa ponosno objavljata fotografije, ki dokazujejo, da se njihovi člani borijo v Ukrajini.

Med podporniki majdanske vstaje najdemo rusko neonacistično skupino *Restrukt*, ki je v navezi z ukrajinskim *Pravym Sektorjem*. Eden od njegovih nekdanjih voditeljev, Roman Železnikov, je zdaj prostovoljec v Bataljonu Azov, paravojaški milici s približno osemstotimi pripadniki, ki se bori na strani redne ukrajinske vojske: med njenimi člani najdemo tudi nekaj desetini prostovoljcev s Hrvaške ter skupino beloruskih nacionalistov. Na tej liniji najdemo še nekatere pripadnike ruske radikalne desničarske skupine *Nacionalni demokrati*, ki je sprva podprla Majdan, a so se številni člani kasneje postavili na stran Novorusije. Med obema frakcijama je zato prišlo do hudega spora, ki je povzročil začasno zamrzitev delovanja te skupine. Med skupinami, ki so preživele razkol zaradi Ukrajine in se postavile na »novoruske« pozicije, najdemo ksenofobno skupino *Gibanje proti nelegalnemu priseljevanju* in Demuškinovo *Slovansko unijo*.

Vsa ta skrajna nacionalistična gibanja so precej heterogena in zagovarjajo različna stališča znotraj spektra skrajne desnice, od radikalnega tradicionalizma do neonacizma. V zadnjem letu je Novorusija služila kot vzvod njihovega postopnega združevanja okoli enotnega poslanstva; zgoraj opisane primere sporov lahko razumemo tudi kot nekakšno stransko škodo procesa približevanja. Glavna motiva, ki sta ta raznolika gibanja povezala okoli podpore Novorusiji, sta v bistvu dva: obramba »ruskega sveta« (ki ga v tem primeru predstavljajo rusko govoreči prebivalci Donbasa) proti temu, kar razumejo kot agresijo kijevske vlade, in rekonstrukcija velikoruskega prostora na posovjetskem področju pod brezprizivno hegemonijo Moskve.

Tu lahko opozorimo na intervju, ki ga je Aleksander Dugin podal aprila 2014, v katerem je dejal, da bo ukrajinska kriza privedla do

Na ideološki ravni Dugin predlaga spojitev nekaterih levičarskih elementov, kot so antikapitalizem, antiimperializem in antifašizem, z ideološkimi prvinami, ki so bližje desnici, predvsem evroskepticizmom in nasprotovanjem socialnemu liberalizmu.

Oba vidika sta spojena v identitetnem pojmovanju politike, ki s tem postane ključni dejavnik nove zunanjepolitične strategije.

rojstva »Velike Rusije«: vključevala naj bi ozemlje, ki je spadalo pod Rusko carstvo v obdobju njegovega največjega obsega. Duginova stališča se popolnoma ujemajo s stališči ruskih skrajno desničarskih imperialističnih skupin, prisotnih v Ukrajini. To se vidi tudi na simbolni ravni: številne prostovoljne milice v Donbasu vihtijo carske zastave. Pogoste so tudi ikone zadnjega carja Nikolaja II. in njegove družine, ki med skrajnejši veljajo za mučenike svete ruske stvari proti judovsko-komunistični zaroti.

V tem amalgamu radikalnih nacionalističnih skupin, ki predstavljajo hrbtenico donbaškega paravojaškega ustroja, lahko najdemo določene elemente, ki tvorijo skupno jedro njihove ideologije: razglašajo se za goreče pravoslavne vernike in zagovarjajo stališče, da ima rusko pravoslavlje civilizacijsko poslanstvo, ki iz Rusije dela edinstveno državo; so globoko antisemitski in ksenofobni ter verjamejo v večvrednost slovanskih ljudstev; in nazadnje, družijo jih globok odpor do Zahoda, ki ga imajo za glavnega zgodovinskega sovražnika Rusije in njenega civilizacijskega poslanstva.

Tradicionalizem, evrazijstvo in slovanska vzajemnost

V ideološkem spektru donbaških prostovoljcev najdemo tudi zmernejše tradicionalistične skupine. Med njimi imajo, iz simbolnega razloga, posebno vlogo kozaki, tradicionalne polvojaške skupine, ki so v zgodnjem novem veku tvorile samoupravne skupnosti na širokih obmejnih območjih med Rusijo in Poljsko-Litvansko republiko, kasneje pa jih je carska Rusija preoblikovala v pomožne vojaške enote, namenjene obrambi južnih meja imperija. Dandanašnji obstajajo številne kozaške organizacije tako v Rusiji kot v Ukrajini. Tiste, ki so dejavne v Rusiji, skoraj brez izjeme podpirajo vrednote ruskega imperializma, socialnega konzervativizma in ruskega pravoslavja. Že ob aneksiji Krima je Kremlin na polotok poslal približno tisoč ruskih kozakov; 18 jih je iz rok predsednika Putina prejelo odklikovanja zaradi njihove vloge pri varovanju reda in miru med referendumu o priključitvi Rusiji marca 2014 (*Argumenty i Fakty*, 23. april 2014). Ko je izbruhnil konflikt v vzhodni Ukrajini, so bili kozaki donskega in kubanskega območja med prvimi, ki so priskočili na pomoč proruskim upornikom v teh regijah. Danes so ena od številčnejših prostovoljskih skupin, pridružili pa so se jim kozaki iz drugih ruskih pokrajin, predvsem z uralskega področja.

V Donbasu najdemo tudi mnoge tradicionalistične in konzervativne borce iz različnih območij Srednje in Vzhodne Evrope ter

Balkana. Najbolj znani so srbski četniki, ki so verjetno najštevilčnejši kontingent neruskih prostovoljcev v Donbasu. Večina jih je vključenih v Oddelek Jovana Ševića. Visoko število srbskih prostovoljcev bi lahko pripisali pregovornemu srbsko-ruskemu prijateljstvu, toda po mnenju Zorana Dragišića, srbskega strokovnjaka za varnostna vprašanja, je pomemben tudi denar. Kot pri večini donbaških prostovoljcev gre namreč za izkušene bojavnike, ki so sodelovali kot plačanci v številnih konfliktih po svetu, od nekdanje Jugoslavije pa do Sirije in Iraka.

Druga najpomembnejša skupina so Madžari, zbrani v Legiji Sv. Štefana, ki vključuje tudi pripadnike madžarske manjšine iz Romunije, zakarpatske Ukrajine in Slovaške. Med njimi je čutiti vpliv evrazijskih teorij Aleksandra Dugina. V Putinovi Rusiji ne vidijo le referenčne sile v boju proti liberalnim vrednotam Zahoda, temveč tudi ključno zaveznico pri projektu obnove Velike Madžarske. Razkosanje Ukrajine in priključitev Zakarpatja Madžarski mnogi razumejo kot prvi korak v tej smeri.

Na podobni liniji najdemo Bataljon Ivan Georgijevič Kudri, ki ga sestavljajo rusinski prostovoljci iz Zakarpatja, vzhodne Slovaške, Madžarske in Poljske. Po lastnih ocenah naj bi štel ok. 400 prostovoljcev. Rusini so etnična skupina (oziroma vrsta sorodnih etnično-jezikovnih skupnosti), ki izhaja iz karpatskega območja, govori pa narečje ukrajinskega jezika in večinoma pripada grško-katoliški veroizpovedi. Skozi zgodovino so razvili posebno identiteto in vse od srede 19. stoletja so razdeljeni med proruske in proukrajinske skupine. V zadnjem desetletju je med njimi zaznati porast protiukrajinskega občutja. Za najbolj radikalne med temi skupinami pomeni konflikt v Donbasu priložnost za ponovno uveljavitev edinosti »vseruskih« narodov (tj. današnjih Rusov, Belorusov, Ukrajincev in samih Rusinov), ki naj bi jo doslej preprečeval zlasti ukrajinski nacionalizem oziroma ideja o Ukrajincih kot o posebni naciji. V tem pogledu ne podpirajo toliko odcepitev Donbasa od Ukrajine, temveč predvsem izgradnjo projekta imperialne obnove pod vodstvom Moskve. Obstajajo tudi dovolj močni indici o prisotnosti slovaških prostovoljcev na fronti, ki se v Donbasu borijo v imenu »slovanske vzajemnosti«.

Vse te skupine sprejemajo v svoje nazore elemente evrazijske ideologije Aleksandra Dugina, čeprav se praviloma ne definirajo na ta način. Toda obstajajo tudi grupacije tujih desničarskih prostovoljcev, ki se eksplicitno sklicujejo na Duginove evrazijske teorije: med

njimi najdemo Francoze (*Unité Continentale* in nekatere manjše skupine), Italijane (organizacija *Millenium* – Evropska komunitarna stranka) in Poljake (gibanje *Falanga*).

Donbas kot evrazijski eksperiment

Amalgam različnih organizacij, strank in ideoloških skupin, prisotnih v Donbasu, torej priča o mobilizacijski sposobnosti teorij Aleksandra Dugina med evropskimi skrajneži različnih ideoloških usmeritev, pa tudi o njihovem vplivu na rusko zunanjo politiko; prav tako nam pomagajo razumeti številne konflikte, ki se odvijajo v nekdanjih sovjetskih republikah.

Sodobno evrazijsko gibanje se je rodilo na začetku 90-ih let kot intelektualni in politični projekt, ki je hotel zapolniti ideološko in identitetno praznino, v kateri se je znašla Rusija po padcu Sovjetske zveze. V marsičem je bil povezan z nacionalno-boljševiškim projektom Edvarda Limonova in stališči, ki jih je zagovarjal Sergej Karaganov, avtor znamenite doktrine, po kateri sme Rusija posredovati v sosednjih državah, da zaščiti pravice rusko govorečih manjšin. Te teoretične prvine lahko danes najdemo v zunanjepolitični praksi Kremлина, toda cilji samega evrazijskega gibanja so širši.

V svojem delu *Četrta politična teorija* je Dugin predstavil teoretske temelje »četrte ideologije«, ki naj bi se rodila iz pepela komunizma, fašizma in liberalizma. Na geopolitični ravni gre evrazijska vizija onkraj velikoruskega koncepta in se predstavlja kot vključujoči transnacionalni mozaik od Lizbone do Vladivostoka. Na ideološki ravni Dugin predlaga spojitev nekaterih levičarskih elementov, kot so antikapitalizem, antiimperializem in antifašizem, z ideološkimi prvini, ki so bližje desnici, predvsem evroskepticizmom in nasprotovanjem socialnemu liberalizmu. Oba vidika sta spojena v identitetnem pojmovanju politike, ki s tem postane ključni dejavnik nove zunanjepolitične strategije.

Eden od ključnih elementov Duginovega diskurza, ki privlači simpatije dela evropske levice, je antifašizem, ki v Donbasu predstavlja ključni faktor zunanjepolitične legitimacije. Kljub temu lahko med

eksplicitnimi privrženci evrazijske ideologije poleg ruske skrajne desnice najdemo evropske neofašistične stranke, kot so madžarski *Jobbik*, grška *Zlata zora* in italijanski *Movimento sociale repubblicano*. Te organizacije so v Duginovem diskurzu našle alternativo evroatlantskemu geopolitičnemu projektu.

Toda uradno evrazijsko stališče še vedno pravi, da je Rusija po definiciji antifašistična sila, saj je zaradi zmage nad nacistično Nemčijo v veliki domoljubni vojni (kakor v Rusiji imenujejo drugo svetovno vojno) antifašizem sestavni del njene nacionalne zgodovine. Zato se antifašizem ne kaže toliko v nasprotovanju klasičnemu fašizmu (še manj seveda njegovim sodobnim različicam), temveč je prej sestavni vidik ruskega nacionalnega projekta. V skladu s to teorijo zaveznitvo z Rusijo pomeni objektivno pripadnost antifašističnemu bloku, medtem ko je nasprotovanje Rusiji po svojem bistvu fašistična pozicija.

V zadnjih letih je Aleksander Dugin intenzivno delal na širjenju svoje organizacijske mreže onkraj ruskih meja, predvsem s ciljem iskanja podpore za moskovsko zunanjo politiko. Trud je bil v veliki meri poplačan, kar lahko vidimo v ideološki raznolikosti organizacij v Donbasu. Vsaka ima svojo specifično motivacijo, nekatere so tu po lastni iniciativi, druge so povabile uporniške oblasti, z aktivno podporo ruskih tajnih služb. Dejstvo, da lahko v nedrjih novoruske ideje brez težav sobivajo komunisti in neofašisti, skrajna desnica in radikalna levica (kar bi bilo še pred dvema desetletjema nezamisljivo), kaže na to, da so, vsaj na ozemlju pod nadzorom donbaških upornikov, Duginove sanje začele dobivati otipljivo obliko. \

PREVOD: LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

Marta Ter je katalonska novinarka in aktivistka za človekove pravice; Abel Riu je politolog in strokovnjak za mednarodne odnose na Univerzi v Uppsali, specializiran za področja nekdanje Sovjetske zveze. Njun prispevek je bil izvorno objavljen na katalonskem portalu Cercle Gerriymandering, slovenski prevod pa na spletni strani Kritika konservativna. Avtorjema in portaloma se zahvaljujemo za dovoljenje za objavo.

RAZPOTJA
klub ●●●

Odpri smo **Razpotja klub** s številnimi ugodnostmi za podpornike revije. Nabor založb in kulturnih institucij, ki našim sodelavcem in podpornikom nudijo posebne popuste, bomo še razširili.

20€

=

-%

→

+

Več informacij poiščite na spletni strani www.razpotja.si/klub ali pa nas kontaktirajte na urednistvo@razpotja.si.

Čas, ko so po Evropi ugašale luči

RENATO PODBERSIČ, ml.

Omenjeni naslov, uporabljen v mnogih književnih in dramskih delih ter muzejskih postavitvah, še danes predstavlja zlovesč odmev ene največjih in najbolj krvavih vojn v zgodovini človeštva. Prva svetovna vojna oziroma velika vojna (1914–1918), kot so jo poimenovali sodobniki in jo še danes imenujejo mnogi zgodovinarji, je za sabo pustila ogromno opustošenje; več kot deset milijonov mrtvih, poleg milijonov ranjenih, pohabljenih ali tako in drugače zaznamovanih vojakov. Šlo je za prvi globalni spopad v človeški zgodovini, ki je usodno vplival na milijone ljudi. K temu so precej »pripomogli« najnovejši izsledki sodobne znanosti in tehnike (letala, tanki, strojnice, plini, podmornice), ki so postali pravi stroji za ubijanje. Podoba sveta, kot so jo poznali, razlagali in ustvarjali pred vojno, je naglo izginjala.

V desetletjih pred letom 1914 sta se v Evropi izoblikovala dva tabora, na eni strani centralne sile (Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija), na drugi antanta (Velika Britanija, Francija in Rusija). Avstro-ogrška vojna napoved Srbiji, ki je sledila atentatu na habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, je tako prek mehanizma vojaških zavezništev v vrtnice spopada potegnila celotno celino. In ker so evropske kolonialne in imperialne sile tedaj obvladovale veliko večino vzhodne poloble, je vojna takoj dobila svetovne razsežnosti. Začela se je z bliščem, strumnim korakanjem in bobnečimi koračnicami, nadaljevala pa s trpljenjem v blatu tisočih kilometrov strelnih jarkov. Navdušenje za boj je kmalu splahnelo in se prevesilo v boj za preživetje številnih mladih in manj mladih mobiliziranih vojakov.

Kmalu po začetku je vojna zaobjela več kot deset držav, do konca vojne jeseni 1918 je v vojaških spopadih sodelovalo že 28 držav. Neposredno ali posredno je bilo v boje vključena poldruga milijarda zemljanov oziroma tri četrtine tedanjega svetovnega prebivalstva, vojaški spopadi pa so se razširili na štiri milijone kvadratnih kilometrov kopenskih prostranstev. Sovražnosti so potekale na treh kontinentih: v Evropi, Afriki in Aziji. Hkrati je svetovni spopad pomenil konec nekega obdobja. Z zgodovinskega odra so izginili štirje veliki imperiji: avstro-ogrski, nemški, ruski in osmanski. V mirovnih pogajanjih, ki so sledila koncu vojne, se je ustvarila nova politična razdelitev Evrope, na stari celini ter v svetu pa so se dolgoročno spremenili mednarodni odnosi.

Osrednje slovenske dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška) niso bile neposredno vključene v vojaške spopade, a je vojna vseeno

pomembno vplivala na vse sloje prebivalstva in pustila posledice, ki so se čutile še dolgo po njenem koncu. Zlasti je zaznamovala vpoklicane može in fante, ki so bili poslani na številna bojišča, tako v Evropi (Galicija, Balkan, Francija) kot tudi na Bližnjem vzhodu. Tedaj se je marsikateri med njimi prvič odpravil iz domačih krajev v širni svet. Ko so se po dolgotrajni odsotnosti vračali na svoje domove, nič več ni bilo enako kot prej. Nekateri sploh nikoli niso prišli nazaj: več kot 35.000 vojakov z ozemlja današnje Slovenije je izgubilo življenje v vojni. Poleg tega so bile posledice prve svetovne vojne za Slovence katastrofalne tudi v nacionalnem smislu, saj je povojna ureditev narod, ki je prej živel v eni državi, Avstro-Ogrski – če odmislimo Beneške Slovence in Rezijane –, razdelila med štiri države. Kar tretjina slovenskega prebivalstva se je znašla pod tujo oblastjo.

Vzroki za vojno

Začelo se je z usodnim strelom na vidovdan v Sarajevu, 28. junija 1914. Čez dober mesec je bil svet v vojni. Mlad gimnazijski absolvent srbskega rodu Gavrilo Princip se tisti trenutek verjetno ni zavedal posledic strela, ki ga je iz svojega revolverja Browning usmeril proti dostojanstveniku, ki se je peljal mimo v odprtem avtomobilu.

Dejanski vzroki za vojno so bili seveda precej globlji in o krivdi za začetek svetovnega spopada je težko razpravljati brez poznavanja mednarodnih političnih razmer na začetku 20. stoletja. Pod pokrovom je vrelo že dlje časa, vendar nobena od velesil ni bila pripravljena sprožiti vojne. Nekateri zgodovinarji, npr. Eric Hobsbawm, imenujejo čas 19. stoletja »dolgo stoletje«: štejejo ga namreč od francoske revolucije leta 1789 vse do začetka velike vojne leta 1914. V tem času so svet globoko spremenile posledice francoske in industrijske revolucije ter t. i. pomladi narodov (1848). Rodila se je ideja nacionalne države, pojem kapitalizma pa je pridobival veljavo v družbi in gospodarstvu.

Razglasitev Nemškega cesarstva leta 1871 – kar so Prusi po zmagi nad Francijo opravili kar v Versaillesu – je pomenila nastanek izjemno močne velesile sredi celine. Gospodarsko, vojaško in politično uspešna Nemčija se je kmalu razvila v največjo silo v Srednji Evropi in že s tem spodkopala dotedanje razmerje sil. Arhitekt nastanka novega cesarstva, »železni kancler« Otto von Bismarck, se je zavedal, da že sam obstoj takšne državne tvorbe v nelagodje spravljata ostale sile na celini, zato je skrbno pazil na ohranjanje političnega

Priče smo ponovnemu zanimanju in vrednotenju naše kulturne zapuščine iz obdobja prve svetovne vojne. Morda se počasi začnemo zavedati, da uničenje spomina na preteklost uničuje našo sedanost.

ravnotežja. Toda ob koncu stoletja se je na oblast povzpela nova, ambiciozna generacija, ki je svojega zaščitnika našla v cesarju Viljemu II. in je začela odločneje uveljavljati nemške zunanje-politične interese. Del tega procesa je predstavljala tudi zasedba kolonij v Afriki in Aziji ter ustvarjanje mogočne mornarice. Slednje je zaskrbljeno spremljala predvsem Velika Britanija, saj je Nemčija odprto in neposredno izzvala njeno pomorsko prevlado na svetovnih morjih ter s tem ogrožala britanski imperij.

Politični zemljevid Evrope se je zadnjič temeljito spremenil po berlinskem kongresu leta 1878. Imel je daljnosežne posledice v evropski zgodovini in nekdanja zaveznitva so se temeljito pomešala. Avstro-Ogrska je okupirala dotlej turško Bosno in Hercegovino in jo spremenila v svoje polkolonialno ozemlje. Hkrati se je vpliv carske Rusije na Balkanu močno zmanjšal na račun naraščajočega vpliva Avstro-Ogrske. V svojih načrtih je trčila ob Kraljevino Srbijo, lokalno politično silo, ki se je na prelomu stoletja dokončno izvila iz avstro-ogrškega pokroviteljstva. Nova, profrancoska in proruska dinastija Karađorđevićev se je prvič zapletla v spor z Avstro-Ogrsko med t. i. »prašičjo vojno« (1906–1908), ko je dvojna monarhija z visokimi carinami na svinjino zaman skušala streti gospodarstvo svoje male ruralne sosedje, ki je bila odvisna od izvoza poljedelskih izdelkov čez Donavo. Spor se je zaostril med t. i. aneksijsko krizo leta 1908, ko je Avstro-Ogrska enostransko priključila Bosno in Hercegovino. Ta poteza, ki je bila v nasprotju z dogovori, sprejetimi v Berlinu trideset let poprej, je staro celino spravila na rob vojne. Toda šibkost Rusije, ki je še vedno okrevala od poraza v vojni z Japonsko leta 1905 in spodleteli revoluciji, ki mu je sledila, je bila primorana priznati *fait accompli* in svojo zaveznico Srbijo, ki je v aneksiji videla grob napad na njene interese, pustiti na cedilu. Srbija je svoje ozemeljske težnje preusmerila proti jugu in se ozemeljsko znatno okrepila po obeh balkanskih vojnah (1912/13); vanjo pa so ob zaostrovanju nacionalnih sporov v dvojni monarhiji vse bolj polagali upe tudi številni južni Slovani habsburškega imperija, zlasti mladi intelektualci, ki so v njej videli potencialni »Piemont« za vse južne Slované. To je srbske nasprotnike na habsburškem dvoru, med katere je spadal tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand, začelo vse bolj skrbeti, zaradi česar so se pojavili načrti za preventivno vojno proti ambiciozni južnoslovanski sosedji.

Britanija in Francija sta za avstro-ogrskim poseganjem na Balkan videli predvsem skrite interese njene nemške zaveznice, da bi si

prek Turčije utrla pot na Bližnji vzhod. Leta 1904 sta tako vladi obeh zahodnih velesil v strahu pred nemško nevarnostjo presegli svoje zgodovinske spore in sklenili sporazum, ki ga je tisk poimenoval *entente cordiale* oziroma »prisrčna zveza«. K sporazumu, ki je postal znan kot antanta, je tri leta kasneje pristopila še Rusija, kar je končalo skoraj stoletno trenje med ruskim in britanskim imperijem, ki je zaznamovalo diplomatsko zgodovino ponapoleonskega obdobja. Tako sta nastala dva jasno definirana tabora, kar je v zgodovini Evrope vedno pomenilo, da se približuje vojni spopad. Strelji v Sarajevu so le naznanili, da je prišla ura za poravnavo računov.

Odprtje novega bojišča ob Soči

Že kmalu po začetku spopada so se začela skrivna pogajanja, ki naj bi Italijo, ki je ob začetku vojne avgusta 1914 razglasila nevtralnost, spravila v vojno na eni od vojskujočih se strani. Tako je bil 26. aprila 1915 podpisan tajni Londonski sporazum, ki je ob ustrezni ozemeljski nagradi (Južna Tirolska do Brennerja, Trst, Goriška in zahodna Notranjska, Istra, severna Dalmacija z otoki, protektorat nad Albanijo, povečanje kolonialnega imperija v Afriki na račun Nemčije) Kraljevino Italijo obvezoval k vstopu v vojno na strani antantnih sil v roku enega meseca.

Na binkoštno nedeljo, 23. maja 1915, je Italija tako napovedala vojno svoji nekdanji zaveznici. Že v zgodnjih urah naslednjega dne so italijanske čete prekoračila državno mejo z Avstro-Ogrsko in vzpostavila se je frontna črta od avstrijsko-italijansko-švicarske tromeje pri gori Ortler vse do Jadrana, ki je bila dolga kar šesto kilometrov. Njen najjužnejši in za ofenzivne akcije najprimernejši del se je po reki Soči imenoval Soška fronta. Tako se je na jugozahodu dvojne monarhije odprlo novo soško bojišče, dolgo dobrih devetdeset kilometrov, ki je 885 dni ali celih 29 mesecev zaznamovalo prebivalstvo in pokrajino ob Soči, od Rombona preko Tolminske, Goriške in Krasa do morja.

Avstro-ogrške enote so iz taktičnih razlogov že takoj ob začetku sovražnosti evakuirale spodnjo Furlanijo, Brda in del zgornjega Posočja. Italijanska vojska je ob začetku sovražnosti oprezno krenila v napad in uspela zasesti le področje, ki so ga zapustile avstro-ogrške enote. Frontna linija je tako tekla v glavnem po levem bregu Soče, razen tolminskega in goriškega mostišča, ki so ju branilci iz strateških razlogov držali na desnem bregu reke. Civilno prebivalstvo iz krajev vzdolž frontne črte je moralo zapustiti domove in oditi v begunstvo.

V času vojskovanja na Soški fronti so Italijani sprožili enajst ofenziv, katerih cilj je bil prodor preko Vipavske doline proti središču monarhije in preko Krasa proti Trstu. Kljub strahotnim žrtvam italijanskim vojakom ni uspelo prodreti globlje na avstro-ogrsko ozemlje. Ocene o žrtvah v dolgih mesecih vojskovanja se gibljejo od milijon mož, izločenih iz boja, do 350.000 mrtvih vojakov na obeh vojskujočih se straneh. Edini večji italijanski uspeh je pomenila zasedba Gorice v šesti soški ofenzivi 9. avgusta 1916; branilci so se umaknili na rezervne obrambne položaje. Ko je že kazalo, da branilec na soški fronti pojema človeških in materialnih virov, so

24. oktobra 1917, združene avstro-ogrške in nemške čete v dvanajsti soški ofenzivi izvedle prodor, imenovan tudi čudež pri Kobaridu. Italijane jim je do začetka novembra 1917 uspelo potisniti do reke Piave, kjer se je frontna črta ustalila praktično do konca prve svetovne vojne jeseni 1918.

Spomin na vojno

Danes smo tudi medijsko prežeti s spominom na strašno morijo, saj letošnje leto sovпада s stoletnico začetka bojev ob Soči. Zdi se, da tudi številne slovenske založbe kar tekmujejo, katera bo izdala oz. objavila več čtiva glede prve svetovne vojne. Morda velja bralcu priporočiti zapise tistih avstro-ogrskih (rezervnih) častnikov slovenskega rodu (Alojz Goriup, Franc Jernej Zupančič, Franc Ruch, Franjo Robida, Albin Mlakar), ki so nam s svojimi objavljenimi zapisi olajšali proučevanje in spoznavanje dogodkov pred sto leti. Večinoma gre za osebne pripovedi vpoklicnih slovenskih razumnikov, ki so vneto opazovali, analizirali in zapisovali dogodke okrog sebe med krvavim spopadom svetovnih razsežnosti. Posebej velja omeniti besede prezgodaj umrlega primorskega pisatelja in pesnika Andreja Čeboklija (1883–1923), ki je usodno zbolel med boji v Galiciji in je v svoj dnevnik zapisal, da je vojna najstrašnejša realnost zgodovine in hkrati najbolj neobziren realist.

Nedvomno smo Slovenci precej pozno stopili na pot tovrstne spominske literature. Po prvi svetovni vojni so naši možje in fantje pripadali novi jugoslovanski kraljevini, ki se ni pretirano zmenila za premagane veterane razpadle avstro-ogrške države. Čeprav je v tem času izšlo nekaj odličnih spominskih zapisov, bodisi v samostojnih publikacijah ali pa kot podlistki v raznih časopisih (*Slovenec*, *Jutro*, *Edinost*, *Planinski vestnik*), pa se ti ne morejo primerjati s podobnimi sezname narodov, ki so prvo svetovno vojno končali na strani zmagovalcev oziroma imajo dolgo vojaško tradicijo in premorejo zaradi tega tudi daljšo zgodovino spominjanja na tiste čase. Nekoliko boljše so jo v spominskem smislu odnesli le slovenski prostovoljci v srbski vojski oziroma t. i. dobrovoljci, ki so pri pisanju svojih doživetij lahko računali na ustrezno propagando in pomoč jugoslovanskih državnih oblasti. Še precej slabše od slovenskega povprečja v kraljevini Karadorđevićev pa se je v tem pogledu godilo Slovincem na Primorskem, ki so se znašli v tuji, italijanski državi, proti kateri so se borili med prvo svetovno vojno. Poleg tega je Kraljevina Italija prav na mitu svoje zmage v prvi svetovni vojni gradila državno politiko in nacionalno homogenizacijo. Novim državljanom v Julijski krajini so novi oblastniki kratili osnovne človekove pravice, vključno s pravico svobodnega združevanja in do izražanja v maternem jeziku. Nekdanji avstro-ogrski vojaki in častniki so se tako znašli v praznem prostoru brez spomina.

Po drugi svetovni vojni so spomine iz prve svetovne vojne zasenčili krvavi in žalostni dogodki druge svetovne vojne, okupacije, partizanskega boja in revolucije. Medtem ko je med našimi zahodnimi sosedi še naprej naraščalo navdušenje in ukvarjanje s prvo svetovno vojno, še posebej pa s soško fronto, temu slovensko zgodovinske, razen z redkimi izjemami, ni sledilo. Na poveča-

nje zanimanja, raziskovanje, objavlanje in ustvarjanje novih zbirk je nedvomno vplivala demokratizacija na Slovenskem ob koncu osemdesetih let, ko je prišlo do nekakšne renesanse pri zanimanju za prvo svetovno vojno in soško fronto. Prej so bile tovrstne teme potisnjene v pozabo, protagonisti dogodkov oziroma priče časa pa so odšli s tega sveta, s čimer so bile nekatere priložnosti pričevanja o vojni izgubljene za vedno.

Stoletje po začetku krvavih bojev so na soško fronto ostali le spomini, izraženi v spomenikih, treh italijanskih monumentalnih kostnicah (Kobarid, Oslavje, Redipulja), vojaških pokopališčih, spominskih ploščah, fotografijah in ostankih orožja ter opreme. Vsak od njih nosi v sebi svojo zgodbo, kajti spomin je brezčasen. Številni pomniki govorijo o trpljenju in smrti, o upanju in usmiljenju. Ne nazadnje, zgovoren je (mednarodni) uspeh zasebne pobude iz Kobarida, ki je ustvarila odličen vojaški muzej in z njim že dobri dve desetletji nagovarja številne obiskovalce ter obenem rešuje bogato dediščino prve svetovne vojne v Posočju.

Precej je bilo postorjenega v preteklih petindvajsetih letih, marsikaj se pripravlja v bližnji prihodnosti v povezavi s spominjanji na različne okrogle obletnice, povezane s prvo svetovno vojno. Poleg večjega števila razstav in muzejskih zbirk, ki so jih že pripravile strokovne institucije, je zrasla skoraj nepregledna množica privatnih muzejev in zbirk, ki so povezani s prvo svetovno vojno, še posebej s soško fronto. Priče smo ponovnemu zanimanju in vrednotenju naše kulturne zapuščine iz obdobja prve svetovne vojne. Morda se počasi začnemo zavedati, da uničenje spomina na preteklost uničuje našo sedanost. \\\

ČAS
3. letnik
bralnega krožka
Društva humanistov Goriške

Nadaljujemo oktobra 2015!

Več informacij na:
dhgoriske@gmail.com

Henrik Tuma in prva svetovna vojna

BRANKO MARUŠIČ

Dr. Henrik Tuma (1858–1935), odvetnik v Gorici in ideolog slovenskih socialnih demokratov, se je v desetletjih pred prvo svetovno vojno zavzeto posvečal tudi problematiki slovenskega narodnostnega vprašanja, zlasti njegove prostorske oz. ozemeljske razsežnosti. Še najbolj obširno je o tem pisal v delu *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, izdanem v samozaložbi v Gorici leta 1908, kjer v zaključku ugotavlja, da avstrijska monarhija Slovincem pripravlja »narodno smrt«, da pa bi enako smrt Slovincem zagotovo in še hitreje pripravila Italija. Ta bojazen pred »dvojno grožnjo« nam pomaga razumeti Tumovo vztrajanje pri jugoslovanski ideji, ki pa bi se ne mogla uresničiti brez posredovanja vojne.

To domnevo potrjuje tudi Tumov članek *Vojna*, ki je bil v drugi polovici leta 1914 objavljen v goriški socialistični reviji *Naši zapiski*. V članku Tuma med drugim ugotavlja: »Le eno za nas velja: velika svetovna vojna po prirodnem razvoju človeštva ne more predstavljati rušilne sile, ki cepi človeštvo na male dele, marveč nam je vojna velika prirodna sila, katera je skupila [združila] in izvišala socialne elemente. Kakor je socijologično prva vojna ustvarila državo in bila ta predpogoj človeški organizaciji in kulturi, tako so tekom tisočletij vse vojne združevale socialne sile človeštva vedno višje, tako mora tudi ta vojna ustvariti večje in močnejše državne skupine. Preko volje in smotrov faktorjev, ki so vojno povzročili, vojna ostane socijologičen pojav med človeštvom in notranja sila socialnega gibanja človeštva sama stremela bo po novi vojni k novim višjim ciljem«. Svoj pogled na vojno je Tuma podrobneje opredelil v pismu, ki ga je 23. septembra 1914 poslal Ivanu Regentu, socialističnemu aktivistu iz Trsta. V pismu Tuma soglaša s sodbo Karla Kautskega, tedanjega idejnega vodje nemške socialdemokracije, da socialistična stranka ne more nasprotovati vojni: »/ .../ ker se gre za odločilne premembe v sestavu evropskih držav... Radi tega tudi naši mali slovenski stranki ne gre izrekati sploh kako sodbo o sedanjih dogodkih, ki so tako ogromni, in tudi veličastni v človeški zgodovini, da se odtezajo človeškemu razumu.« (H. Tuma, *Pisma*, str. 293-294)

Dvoumno stališče ob izbruhu vojne

O Tumovem, cenzuriranem sestavku *Vojna* se je v zgodovinopisju pojavila nekakšna dvojna interpretacija. Po sodbi Dušana Kermavnerja, v uredniških opombah k prvi izdaji Tumovih spominov

(1937), naj bi sodil v vrsto »tveganih člankov«, ki so bili pisani pod vplivom vojne cenzure, saj prinašajo dvoumnosti in dopuščajo različne razlage. Povsem očitno pa je, da Tumova stališča o vojni niso bila v skladu s tezo o protivojnem stališču slovenskih socialistov; ta se je v slovenskem zgodovinopisju pojavila po drugi svetovni vojni, pripisujemo jo pa zlasti zgodovinarju Francetu Klopčiču.

Omenjeni Tumov članek izpostavlja možnosti, ki naj bi jih ustvaril konec vojne, zato je pravzaprav programske narave in se zaključuje: »Zato tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikakega poraza jugoslovanske ideje. Za nas je ista mogoča le v okvirju močne donavsko-balkanske Avstrije.« Poudarjanje takšne skupnosti, ki jo je Tuma začrtal že leta 1908, je tako rekoč temeljni politični, gospodarski in kulturni program, s katerim je Tuma skozi domala ves vojni čas zagovarjal nadaljnji obstoj Avstro-Ogrske, računajoč na njeno zmago. Zagovarjal je mir na podlagi sporazuma med bojujočimi se stranmi in istočasno gradil svoj odnos ne le do slovenskih meščanskih strank, marveč tudi do opozicije znotraj Jugoslovanske socialdemokratske stranke (narodni »mladini«, ki so se zoperstavili internacionalnim »starinom«), ki ji je pripadal in jo tudi idejno usmerjal. Na Tumov program, kako po končani vojni preurediti avstro-ogrsko državo, je ključno vplivalo vprašanje Trsta, ki je imelo zaradi aspiracij Italije mednarodni značaj. Vprašanje bodočnosti primorskih dežel (Goriško-Gradiščanske, Istre in Trsta) je imelo temeljno vlogo v Tumovi politični misli in je bilo trdno povezano z njegovim stališčem v prid ohranitvi celovitosti avstrijskega gospodarskega in državnega prostora, v katerem naj bi Trst igral pomembno vlogo.

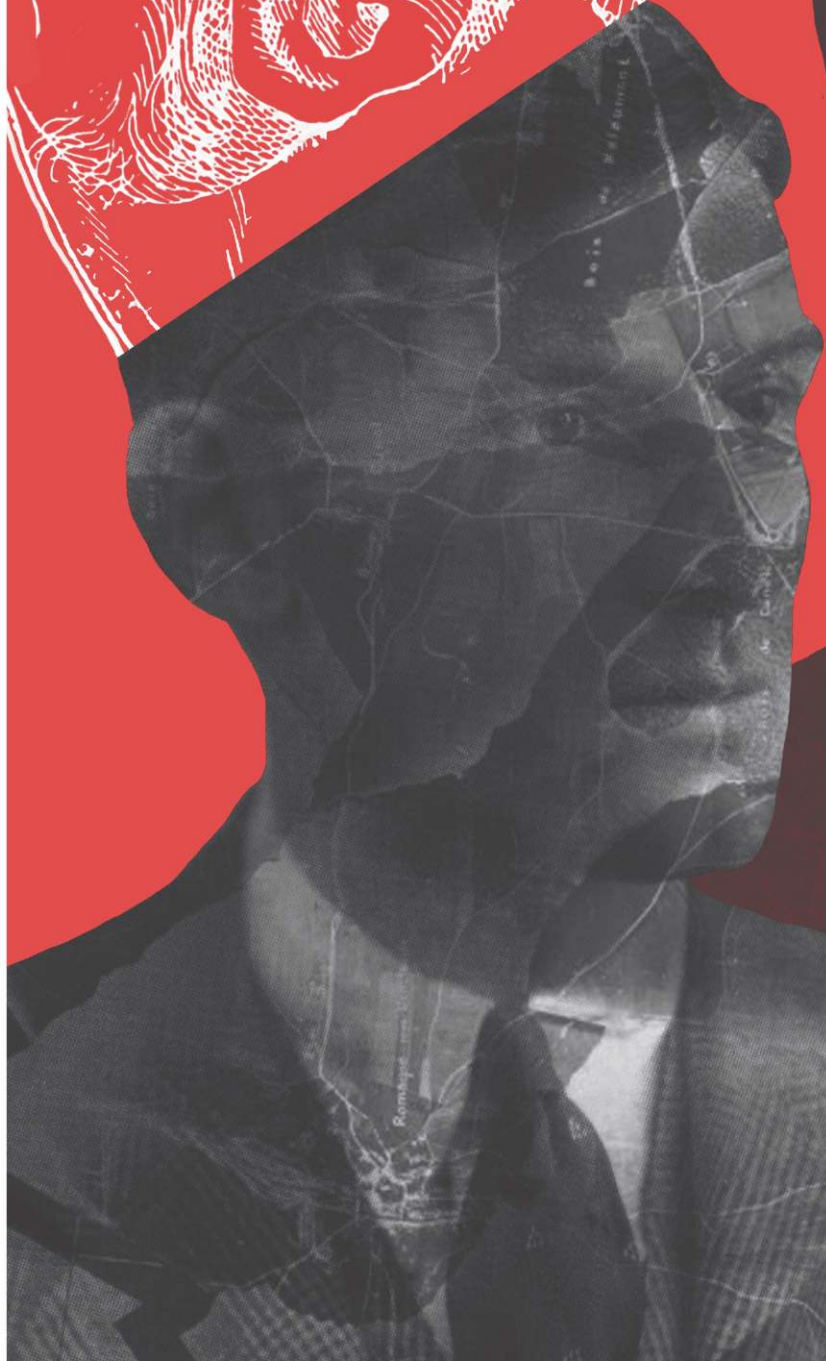
Kasneje je Tuma spreminjal svoj odnos do vojne, predvsem zaradi njene dolgotrajnosti in uničujočih posledic. Pri tem pa ni menjal, kot že povedano, svoje sodbe o nujnosti zaključenih gospodarskih prostorov in političnih skupnosti, ki naj bi se po Evropi in svetu uredile po končani vojni. Profesorju Franu Zwitterju je prav ta stalnica v Tumovi misli služila za izhodišče pri evidentiranju njegovih avstromarksističnih pogledov; prepričan je bil, da je bil Tuma avstromarksist, se pravi socialni demokrat, ki je verjel v obstoj habsburške monarhije, preurejene na miren način in v duhu socializma.

Po italijanskem vstopu v vojno

Pri uveljavljanju svojih stališč pa je Tuma še pred vstopom Italije v vojno naletel na drugačna stališča glede vojne in reševanja nacionalnega vprašanja, ki so ga italijanski socialisti na Primorskem

9

zagovarjali na primeru Trsta. Na sestanku slovenskih in italijanskih socialistov v Primorju, ki je bil aprila 1915 sklican na pobudo voditelja italijanskih tržaških socialistov Valentina Pittonija, je socialna demokracija obsodila vojno, z njo pa tudi nacionalizem, ki jo je začel in vodil. Izrekli so se proti zahtevam antante in centralnih sil in zahtevali: »/ .../ da se Trst z okolišnjim ozemljem izreče za samostojno svobodno samoupravno mesto. Trstu je pridružiti toliko ozemlja, da bo mesto imelo dovolj prostora za poln gospodarski razvoj in da se ustanovi med obema narodoma, italijanskim in slovenskim, pariteta. Tržaško ozemlje naj obsega miljski polotok, ozadje Trsta do Krasa in bližnji Kras s Tržičem, tako da bi na zapadu segalo do Soče.« (Iz *mojega življenja*, str. 347, 351)

Podatek o sestanku aprila 1915 je ohranjen le v Tumovih spominih in iz njega seveda ni mogoče natančno ugotoviti, za kakšno obliko državnopravnega statusa Trsta so se na sestanku dogovorili. Da je šlo vendar za avstro-ogrski državni okvir, bi pomislili iz Tumovega pisma Pittoniju 11. avgusta 1916, kjer piše, da bi Trst v primeru zmage centralnih sil postal svetovni trgovski emporij, ki bi zastajal le za Hamburgom in Carigradom. Vsekakor je bil problem Trsta povezan s Tumovimi pričakovanji, kdo bo v vojni zmagal. Problem Trsta je vse do konca vojne ostal pomemben vidik Tumovih javnih posegov v politična dogajanja na Slovenskem.

Z obsodbo vojne je Tuma tako nastopil tudi na zboru izvršnega odbora in zaupnikov JSDS v Trstu na božič, 25. decembra 1916.

Stockholmska spomenica zagotovo predstavlja prvi daljši dokument kakega slovenskega avtorja, ki v takšnem obsegu posega v svetovne politične razmere.

Tuma je v spomenici poleg podrobne razlage položaja Slovencev namreč podal predloge za reševanje temeljnih družbenih problemov v številnih predelih sveta.

Na podlagi sklepov zbora je kot povzetek in razlago sprejetih resolucij napisal proglas, v katerem je obsodil vojno in nastale razmere. Besedilo je bilo močno cenzurirano, vendar je cenzura dopustila take sodbe kot: »Koncentracija strank na Slovenskem bode z ozirom na naše zaostale splošne razmere služila le klerikalni stranki, ki si bode tudi ob tej priliki kovala kapital zase ... Jugoslov. socialistična stranka odklanja vsako stiko v kateremsi momentu in v katerisibodi obliki z meščanskimi strankami ...« (Zapuščina dr. Henrika Tume, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica). Besede nam pričajo o Tumovem nasprotovanju sodelovanju z meščanskimi strankami, pri čimer je vztrajal vse do konca vojne.

Stockholmska spomenica:

Tumov poseg v mednarodno areno

Tumovo delovanje v letu 1917 je bilo usmerjeno v priprave na udeležbo JSDS na stockholmski konferenci, srečanju predstavnikov socialističnih strank iz centralnih sil in držav antante, ki so se zavzemale za sklenitev miru. Tuma je v pripravi na konferenco napisal obširno, 75 strani dolgo spomenico z naslovom *Erklärung der Delegation der suedslavischen sozialdemokratischen Partei in den Verhandlungen zu dem Friedenskongresse in Stockholm/Izjava delegacije jugoslovanske socialdemokratične stranke za razprave na mirovnem kongresu v Stockholmu*. Stranka je torej Tumovo spomenico pripravila kot prispevek h gradivu, ki naj bi ga obravnaval mirovni kongres. V celoti je bila skupaj s komentarji objavljena v nemškem izvirniku in slovenskem prevodu leta 2011, in sicer pri založbi ZRC SAZU pod naslovom *Stockholmska spomenica Henrika Tume*. Spomenica, ki si je kot izhodišča zastavila prevsem načela, sprejeta na zimmerwaldskem sestanku evropskih socialistov septembra 1915, je nastajala na Dunaju in Trstu, datirana pa je s 1. julijem 1917. Tuma jo je izročil vodstvu Avstrijske socialdemokratske stranke, ker pa se je stockholmska konferenca odvila v okrnjeni obliki, brez predstavnikov večine socialističnih strank iz antantnih držav in Avstro-Ogrske (svojih delegatov nanjo nazadnje ni poslala niti JSDS), je spomenica ostala brez pravega odmeva.

Stockholmska spomenica zagotovo predstavlja nov vidik v razvoju Tumovih pogledov – in pogledov celotne JSDS – ter je prvi daljši dokument kakega slovenskega avtorja, ki v takšnem obsegu posega v svetovne politične razmere. Tuma je v spomenici poleg podrobne razlage položaja Slovencev namreč podal predloge za reševanje temeljnih družbenih problemov v številnih predelih sveta (večinoma se je sicer osredotočil na Evropo in Malo Azijo, deloma pa tudi na Bližnji Vzhod, Afriko in Daljni Vzhod). Prvi del spomenice poudarja, da JSDS odločno stoji na stališču razrednega boja in skupne avstrijske organizacije. Obsoja vsako vojno, usmerjeno v večanje nacionalne, gospodarske ali politične moči, ter priznava le boj za svobodo in samoodločbo proletariata, ki ga ta izvaja z vso odločnostjo in z vsemi sredstvi, brez ozira na vero, narodnost in druge ideologije. S tega stališča presoja vojno in ozemeljska vprašanja, ki jih je porodila. V spomenici vztraja, da Jugoslovanska socialdemokratska stranka sprejema geslo ruske revolucionarne delavske stranke »mir brez aneksij in kontribucij – samoodločba narodov«; v prvem delu tega gesla vidi Tuma edino garancijo miru brez odlaganja in brez dolgotrajnih pogajanj, v drugem delu pa garancijo za trajni mir na podlagi političnega programa Socialistične internacionale. Vojna in nasilje med modernimi državami, nadaljuje Tuma v svoji spomenici, ni več sredstvo za reševanje mednarodnih problemov: »Jugoslovanska [socialdemokratska] stranka s tem nikakor še neče obiti vprašanja po vzrokih vojne in krivde. Ako se pribije geslo brez aneksij in kontribucij, postane rešitev vprašanja po vzrokih in krivdi važno za drugi del mirovne formule: samoodločba narodov. Preiskava vzrokov vojne in krivde naj ravno pokaže, da je vojna nujna posledica organizacij razrednih držav in

da morajo odgovarjati za krivdo vojne oni predstavitelji teh organizacij, kateri so v zavesti narodnega gospodstva in v svrhu njega vzdrževanja vojno hotele, pripravljale in izvedle. Vzroki se morejo odpraviti ter krivde osvetiti le s premaganjem razrednih držav, z obnovitvijo v države kulture in blaginje potem samoodločbe narodov ter z odstranitvijo onih slojev v posameznih narodih, kateri smatrajo vodstvo države in narodov kot njih prirojeno predpravičo.« (Stockholmska spomenica, str. 75)

Zavzemanje za podonavsko zvezo narodov

Ko je sredi leta 1917 pričel izhajati socialistično glasilo *Naprej*, je Tuma postal njegov vnet sodelavec in z objavo programskih člankov skušal vplivati na usmeritev JSDS. Čeprav se je tedaj v stranki že zelo okrepila skupina opozicijskih mladincev, je v *Napreju* vse do pomladi leta 1918 prevladal duh internacionalnih starinov s Tumo na čelu. Tuma je v svojih tekstih razvijal misli iz *Stockholmske spomenice*, obenem pa jih dopolnjeval s konkretnjšimi pogledi na avstrijske razmere; tako je nasprotoval razpadu habsburške monarhije, samoodločbo narodov pa je videl le v okviru enotnega gospodarskega in prometnega prostora, in ne take ozemeljske celote, ki bi bila ukrojena le na podlagi narodnosti ali jezika. Njegovo vztrajanje pri ohranitvi habsburške monarhije je okrepila zlasti zmagovita ofenziva centralnih sil pri Kobaridu koncem oktobra 1917. Takrat je tudi presodil, da je za konec vojne potreben sporazumen mir, saj bi zmaga antante vodila v italijansko osvojitve jadranskega in balkanskega prostora. Zagovarjal je torej mir brez zmagovalcev in poražencev.

Konec leta 1917, na božični dan, je nastopil na desetem zboru JSDS. Pod vplivom uspeha oktobrske revolucije je dogodek ocenil kot dejanje, ki bo zaznamovalo prihodnost. Glede domačih razmer pa je znova poudaril upravno-politično povezovanje na osnovi gospodarskih enot na podlagi argumenta, da povsod mrgoli interesov posameznih nacionalizmov, ki jim je kot edino rešitev treba zoperstaviti »adrijansko-donavsko-sudetsko-karpatško državno enoto«, ki bi združila samoupravne enote Čehov, Poljakov, Romunov, Slovakov, Nemcev, Madžarov in Jugoslovanov in tako preprečila vpliv in širjenje nemškega, madžarskega in ruskega imperializma. Obenem je ponovno predlagal ustanovitev avstrijske socialistične internacionale, ki bi delovala kot protiutež nacionalističnim tendencam in povezovanju socialistov z meščanskimi strankami.

V tem času je Tuma zaradi razvoja dogodkov radikaliziral svoje mnenje o avstrijski nemški socialdemokraciji, ki se je vse bolj odmikala od Tumovih zamisli o preureditvi monarhije po končani vojni ter se približevala stališčem, ki so jih zastopala nacionalna gibanja posameznih avstro-ogrskih narodov. Že v Stockholmski spomenici, pa tudi v glasilu JSDS *Naprej*, je večkrat opozarjal na morebitni razpad Avstrije in na posledični razmah italijanskega imperializma, ki bi segel po Trstu in ostalih primorskih krajih. Pri tem se je znova in znova vračal k Majniški deklaraciji, vendar je tudi dodajal, da se osamosvojitve Jugoslovanov lahko izvrši le s

principom samoodločbe narodov in s pomočjo združenega mednarodnega proletariata, ne pa prek nacionalizma, saj je v tem primeru vojna tista, ki rešuje, kateri narod ima pravico živeti in kateri ne. Februarja 1918 je v dunajskem socialdemokratskem mesečniku *Der Kampf* izšel Tumov članek o jugoslovanskem vprašanju. V njem je za nemške bralce ponovil opozorila o možnem padcu Avstrije, ki bi omogočil italijanske imperialistične nakane ob Jadranu in na Balkanu. Omenil je razcep v avstrijskem socialističnem gibanju in ponovil, da bi bilo potrebno ustanoviti avstrijsko socialistično internacionalo. Menil je, da če te ne bi bilo mogoče ustanoviti, bi se ponovil stockholmski polom, ustvarjeni pa bi bili pogoji za nadaljnji razvoj kapitalističnega sistema in nove vojne svetovnih razsežnosti.

Dršenje v politično osamo

V začetku leta 1918 je Tuma sodeloval na sestanku levega krila avstrijske socialne demokracije na Dunaju. Prisostvoval je kot gost, saj ni imel pooblastila izvršnega odbora JSDS. Na dunajskem sestanku je nastala resolucija, t. i. »nacionalni program levece«, katere glavni namen je bil pripraviti nemško socialno demokracijo na morebitni razpad Avstro-Ogrske in združitev avstrijskih Nemcev z Nemčijo na podlagi samoodločbe narodov. Taka združitev pa bi spremenila Tumov načrt zaključenih gospodarskih območij in ne bi služila nacionalnim in gospodarskim interesom južnih Slovanov. Po Tumovem mnenju se Avstrija ne bi smela povezovati z Nemčijo. Očitno je torej, da je Tuma izgubil vero tudi v radikalnejše krilo avstrijskih nemških socialistov. Na sestanku je poudarjal, da se JSDS zavzema za združitev Srbov, Slovencev in Hrvatov in da bo le takšna združitev prinesla ozemeljsko tvorbo, sposobno življenja; edina pot za doseg tega cilja pa naj bi bila demokratizacija. Zato je poudarjal, da naj pravica do samoodločbe velja za vse narode enako.

Istočasno so Tumi podporo odtegovali tudi bolj nacionalno nastrojeni pripadniki JSDS, predvsem mladina. Tako bi ostal skoraj osamljen, če ne ni bil imel nekaj podpore pri mladih tržaških socialistih, zlasti pri Ivanu Regentu. Zaostrovanje odnosa z mladimi, ostre polemike s predstavniki liberalnega in klerikalnega tabora glede vprašanja Majniške deklaracije, njegova vera v zmago Avstro-Ogrske oziroma centralnih sil in nazadnje tudi dilema glede vstopa socialistov v narodne svete – vsa ta vprašanja so Tumo potiskala v osamo. Kljub temu se ni vdal in je svoja stališča dejavno zagovarjal do konca vojne, predvsem kot publicist.

Problem Trsta: Tumova osrednja skrb ob koncu vojne

Tuma je načeljal polemike tudi glede problema Trsta. Na nacionalno politiko slovenske socialne demokracije je namreč močno vplivalo vprašanje državne pripadnosti ozemlja, ki ga je tajni londonski pakt iz aprila 1915 prisodil Italiji. Junija 1918 se je tako spustil v polemiko z italijanskimi socialisti v Trstu in ob tem poudarjal, da je usoda Trsta tako tesno povezana z usodo Jugoslavije, da obeh ni mogoče ločiti. Pri tem pa je zaključil v skladu s stališči, ki jih je

zagovarjal ves čas med vojno: »Nacionalistična rešitev narodnega vprašanja ni nikjer tako nemogoča, kakor ravno v Primorju, kjer sta oba naroda, slovenski in italijanski, prepletena drug z drugim.« Nov polemični val je vzbudila objava Tumovega članka *Triest* v dunajskem mesečniku *Der Kampf* oktobra 1918. Nanj se je v prvi številki tržaške »svobodne socialistične revije« *La Lega delle Nazioni* (1918) odzval njen urednik dr. Edmondo Puecher, ki ga je zbudila zlasti Tumova trditev, da je Trst glede na prebivalstvo sicer italijansko mesto, ki pa pripada alpsko-podonavsko-karpatškemu območju oziroma jugoslovanski državni skupnosti kot svobodno mesto. Tuma je Puecherju odgovoril v tretji številki omenjene tržaške revije. Odgovor je bil cenzuriran na treh mestih, zato tudi ni bil objavljen tale zanimivi pasus: »Prevzemite Američani in Angleži industrijsko, finančno in trgovsko organizacijo tega emporija, internacionalizirajte Trst, med dvema državama, ki si stojita nasproti, Italijo in Jugoslavijo, in dajte mestu statut s polno demokracijo in svobodo, da bo mogel vsak tržaški državljani razvijati vse svoje gospodarske in kulturne moči za dobro svoje republike.«

Tuma se je torej ob skorajšnjem koncu vojne očitno obračal na antantne sile. Ko pa jih je v Trst nekoliko kasneje klical *Comitato di salute pubblica* (Odbor za javno blaginjo, v katerem so sodelovali tudi tržaški socialisti obeh narodov in slovenski narodnjaki političnega društva *Edinost*), da umirijo nemirno množico v Trstu, se je Tuma zoperstavil njegovemu pozivu. Upal je namreč, da bo revolucionarni poseg tržaškega delavstva omogočil nastanek tržaške socialistične republike. Takoj zatem je obžaloval, da so italijanski socialisti zamudili »priložnost, da bi rešili eno internacionalnih

vprašanj in opravili svetovno pomembno dejanje ne le za socialistično internacionalo, ampak bil bi ta čin morda odločilni korak za sestavo bodoče federacije nacionalnih držav na ozemlju razpadle Avstrije. Neodvisni Trst bi bil tako rekoč mejni kamen v razvoju evropskih držav.« (pismo Ivanu Regentu 6. novembra 1918; *Pisma*, str. 400-401) S koncem vojne se je tako dokončno zlomil tudi slovenski avstromarksizem, čigar najvplivnejši zagovornik je bil prav dr. Henrik Tuma.

Pripomba za konec: Zwitterjeva analiza Tumovega ponašanja, pa tudi osebnosti, zlasti v letih prve svetovne vojne, kaže na možnost polemike v socialistični Jugoslaviji, kljub mnogim površnim sodbam, ki jih slišimo danes, češ da so sodbe zgodovinarjev v veliki meri krojili Kardeljevi napotki ali navodila in smernice Borisa Zihlerla, na primer tista iz leta 1951. Res sicer, da se je prof. Zwitter v svoji kritiki Tume v marsičem pridružil sodbi, ki jo je podal Kardelj v svojem *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, a je vendar ohranil avtonomno stališče, predvsem v odnosu od slovenskega marksističnega zgodovinarja, ki je želelo ustvariti mit Tume kot komunista in revolucionarja. Tuma se je resda večkrat razglasil za komunista, a na svojstven – Tumov način : »Ostal sem komunist, kakor sem vstopil l. 1908 v stranko skrajno levega krila in od kongresa v Livornu [1921, ustanovitev KPI] ne pripadam več aktivni strani in ne maram več po nobeni ceni nazaj. Imam tudi trdno vero v končno zmago proletarijata« (*Pisma*, str. 87).\\

PODRUŽNICA

solidarnost. samooskrba. bivanje v harmoniji z naravo.

Podružnica je goriška iniciativa, ki želi preko predavanj in delavnic informirati skupnost o samooskrbi in pomenu lokalno pridelane hrane. Redno skrbimo tudi za dogodke, na katerih se izmenjujejo pridelki, sadike in semena.

facebook: **Podružnica**
mail: **podruznica.co@gmail.com**

Ilustracija: **SARA KOVAČIČ**

Vojna in tehnika

Nekaj vidikov spreminjanja značaja vojne

IGOR BIJUKLIČ

Minulo stoletje priča o tem, da se osrednji del naših tehničnih in tehnoloških naporov vrši za vojno ali z namenom možne uporabe v njej. Zdi se, da je človeška spretnost v tehniki in tehnologiji, kot tudi njegova zmožnost izdelovanja, tesno prepletena z vojno in pripravami nanjo. Mnogo odločilnih izumov, ki jih danes uživamo v najširši splošni rabi, je izvirno nastalo kot rezultat izpopolnjevanja sredstev za vojno. Med drugim to velja tudi za iznajdbo ultimativnega sredstva, jedrske bombe, ki pa, paradoksnost, ni povečalo učinkovitosti vojskovanja še za eno stopnjo, temveč je vojskovanje, ob splošni prisotnosti tega sredstva, naredilo za nesmiselno.

Domišljija množičnih proizvajalcev

Kljub dejstvu, da je človeštvo že posedovalo to ultimativno sredstvo, s katerim vsakršni politični ali vojaški cilji dokončno prenehajo biti cilji, na katere bi lahko računali, se izpopolnjevanje sredstev totalnega uničenja ni ustavilo. Dobili smo nova, še bolj uničujoča sredstva, denimo vodikovo bombo, biokemično orožje itd. Usmeritev v dejavnost izpopolnjevanja se je običajno razgalilo kot tekmo v oboroževanju, kot pridobivanje konkurenčne prednosti. Vendar to še ne pojasni tovrstne dejavnosti, ki si za »še več« in »še bolj« prizadeva tudi takrat, ko je že zdavnaj prekoračila meje smiselnega. Kot kaže, smo se znašli v položaju, ko ne moremo ne početi tistega, kar zmoremo in znamo. Ugotovitev Güntherja Andersa, da smo na vse, kar smo izumili, obsojeni preprosto zato, ker lahko vse izumljeno reproduciramo, govori še o nečem. Ne samo, da lahko to reproduciramo, kot množični proizvajalci se čutimo celo zavezane temu, da vsak model produciramo v največjem možnem številu primerkov. Oboje velja tudi za jedrski arzenal, na katerega smo obsojeni in katerega so vse strani kopicile v tolikšnem obsegu, da zadostuje za večkratno totalno uničenje sveta.

Izdelovanje in kopičenje jedrskih konic ne služi zgolj zastraševanju nasprotnika. Za ta namen bi zadostovalo že propagandno zavažanje o velikosti arzenalov. Izdelane so bile z namenom, da bi se uporabile. In uporabljene so že bile, tako za uničenje dveh mest kot v številnih jedrskih poizkusih vse do danes. Za množične proizvajalce se zdi, da če nekaj zmorejo in znajo proizvesti, to tudi masovno proizvajajo. Odgovor na vprašanje kako, ki zaposluje tehnično naravnano dobo, očitno že razrešuje tudi vprašanje zakaj in čemu, nenazadnje do te mere, da si ju ne zastavljamo več.

Postalo je očitno, da je človeška zmožnost izdelovanja, skupaj s

tehničnim izpopolnjevanjem, prevladala nad zmožnostjo razsojanja in mišljenja. Po Andersu je v tehnični dobi nastopil odločilen preobrat. Klasično razmerje med domišljijo na eni strani in učinki našega dela ter izdelovanja na drugi se je postavilo na glavo. Tisto brezmejno ni več domišljija oziroma zmožnost predstavljanja, temveč učinki naše tehnike in tehnologije, tega, kar zmoremo izdelati v masovnih količinah. Če je bila v dobi pred moderno tehniko domišljija tista, ki je zmogla presežati meje resničnega, velja danes obratno. Naša domišljija ne more več biti kos temu, kar zmoremo proizvesti, ne zmora si predstavljati učinkov lastne dejavnosti, ki niso več zamejeni ne v času in ne prostoru.

Vojaki so zastareli

Atomska doba je usodno presežala meje resničnega in vsi domišljjski naporji znanstvene fantastike, ki so v nešteti poizkusih skušali naslikati uničenje sveta, ne zadostujejo, da bi predstavili nepredstavljivo. In vendar ni videti, da bi položaj, v katerem si rezultatov dela in proizvajanja ter učinkov tehnike ne moremo več predstavljati, spravljal v dvom množice častilcev »progresna« in službujoče znanstvenike. Nasprotno, pri prvih vznika naivno pustolovsko veselje, ki se ob korakanju v neznanu vselej nadeja novih zakladov uporabnih spoznanj, pri drugih pa hladna brezbržnost, ki se zanaša na lastne kalkulacije učinkov in verjetnostne modele prihodnosti. Moderna tehnika in zmagoslavje človeka izdelovalca (homo faber) sta nedvomno spremenila značaj vojne. Izumila in proizvedla sta sredstva za vojno, s katerimi je vojskovanje postalo nesmiselno, človeštvo pa obsojeno na posedovanje znanja za totalno uničenje. Vendar to ne pomeni, da je vojskovanja od izuma tega ultimativnega sredstva kaj manj, da je kaj manj uničujoče ali da razvoj orožja miruje. Nasprotno, razvoj vseh vrst konvencionalnega (nejedrskega) orožja je v nenehnem pogonu in množi nove izume, najbolj odločilne na področju avtomatizacije. Trenutni trendi kažejo, da so lahko vojaki katerega koli rodu vojske odpravljeni kot odvečni. Za bombardiranje niso več potrebni piloti, temveč jih nadomeščajo »droni«, daljinsko vodeni stroji, princip, ki pridobiva veljavo tudi v drugih rodovih vojske. Sprožanje sredstev vojaške sile ne potrebuje več vojakov. Napade s stroji lahko vodijo upravljavci za ekranom na drugem kontinentu, brez vsakršnega izkustva o učinkih lastne in tuje sile, vključno z možnostjo biti ubit. Pri tem se postavlja vprašanje, ali sploh še imamo opraviti z vojno kot človeško dejavnostjo. Kaj storiti, ko to »zgjolj še ubijanje« postane le

Militarizacija nima le pojavnosti v množici vidnih in otipljivih stvari, temveč, tako se zdi, postaja tudi splošen način, kako razumemo in ravnamo na področju človeških zadev. Kaj nam govorijo formulacije, kot so »vojna proti revščini« ali »vojna proti drogam«, če ne ravno to, da lahko politična in socialna vprašanja, torej politične in socialne odnose med ljudmi, prevajamo v vojaški jezik, jih razumemo na vojaške načine in naredimo za vojaške probleme.

slikovni prikaz slabe ločljivosti? Koga poklicati k odgovornosti za zločine?

Stari latinski pregovor o Jupitru in volu se je ironično vrnil – to, kar je dovoljeno strojem, ni dovoljeno ljudem. Če za zločine storjene s strani kopenskih sil na terenu še nekako obstaja možnost preiskave in obsodbe, se zdi, kot da so pokoli celih družin z droni onkraj vsakršne odgovornosti. Vprašanja, ki jih odpira tovrsten razvoj, niso nič manjša od vprašanj v zvezi s sredstvi totalnega uničenja.

Vojne, ki to niso

Tako imenovano »Hladno vojno« lahko sprejmemo kot »hladno« le v pomenu neuporabe jedrskega arzenala proti vojaškim ali civilnim ciljem, drugače pa je bila še kako vroča; možno je sestaviti dolge sezname vojaških spopadov, kjer so bile porabljene ogromne količine konvencionalnega orožja.¹ Že samo ZDA so od leta 1945 do danes izvedle vsaj 200 takšnih posegov.

Glede na številko bi nas moralo presenetiti dejstvo, da so ZDA zadnje vojno napoved vložile leta 1941, in sicer proti državam sil osi. Ne le, da začetka oboroženih napadov danes običajno več ne naznani vojna napoved, temveč tudi uporaba sredstev vojaške sile ni več usmerjena zgolj na države. Tako postane možno bombardiranje katerekoli suverene države, pri čemer je uradni razlog in deklariran cilj obračun s posamičnim diktatorjem ali skupino. Vsi ostali ubiti tako niso prepoznani kot žrtve vojne, temveč kot »kolateralna škoda«, ki je v tovrstnih podvigih vnaprej predvidena in izračunana. Vojna proti terorizmu, ki je referenca takšnih posegov, ne nosi s seboj nobene konkretne določitve sovražnika. Kaže, da tovrstna abstrakcija, in sicer na odločilnem mestu, omogoča permanentno sprožanje, nekakšno začenjanje vojne in šele nato iskanje konkretnih nasprotnikov. Na ta način sovražnik nastaja ali je napravljen sproti in po potrebi, lahko je kdorkoli, kjerkoli in kadarkoli. Vojna proti terorizmu, tako kot številne druge »vroče vojne« od leta 1945, predstavljajo odločilno pravno-politično spremembo značaja vojne z daljnosežnimi posledicami. Vojne namreč prenehajo biti pravno razmerje med dvema državama, ki ima svoj začetek in konec. In ker ta podlaga umanjka ali je odpravljena, smo soočeni

z vprašanjem, ali lahko te »vojne« sploh razumemo in obravnavamo kot vojne – ali pa morda potrebujemo zanje novo, ustrežnejše ime? Čeprav so nova poimenovanja že v obtoku, njihovi avtorji v vojaško-administrativnih krogih niso imeli pred seboj potrebe po natančnejšemu poimenovanju teh fenomenov. Z izrazi, kot so »operacije«, »intervencije« ali »misije«, skušajo prej skriti dejstvo, da za njimi ravno tako odmetavajo bombe in proizvajajo mrtve. Nevarnost je sklenjena in imanentna. Ne le, da posedujemo tehnično znanje, da smo razvili in proizvajamo sredstva, katerih učinkov ne moremo več predvideti ali izkusiti; tudi njihova uporaba je razumljena kot regularen administrativni posel specializirane manjšine, ne pa kot fundamentalna sprememba v politično-pravnem položaju države, ki zahteva najširšo politično razpravo. Ne nazadnje si z mahinacijami jezika onemogočamo mišljenje teh odločilnih sprememb in s tem razsodno odločanje, razumevanje posledic in odgovornosti v primeru uporabe sredstev vojaške sile.

Militarizacija

Odpreti velja še tretji vidik, s katerim se, tako se zdi, vračamo k vprašanju tehnike kot tiste podlage, ki odreja spreminjanje značaja vojne. Če skušamo razumeti fenomen militarizacije, nam že vsakdanje izkustvo pove, da gre za nekaj, kar kaže odpirati onkraj okvira oboroženih sil in vojsk. Pojav vojaško-industrijskega kompleksa že govori, da je proizvodnja vojaškega orožja vzpostavljena ravno tako, kot da bi šlo za običajno gospodarsko panogo množične proizvodnje in potrošnje. Temu primerno je postala relevanten dejavnik zaposlovanja, z obveznim *advertisingom*, segmentacijo kupcev, raziskavami trga in navad potrošnikov itd. K temu je potrebno dodati še zastopnike vseh vrst v politično-administrativnih strukturah in službah, ki v lobističnem zakulisju pospešujejo prodajo z izboljševanjem zakonodajnih ali proračunskih pogojev.

V ZDA, ki nosijo primat tovrstnega razvoja, lahko zasledimo ne le najbolj militarizirane civilne uslužbenke, namreč policijo, temveč tudi najbolj do zob oboroženo civilno prebivalstvo, ki pa, in to je ključnega pomena, ni oboroženo zgolj s t.i. civilnim orožjem, temveč v veliki meri z jurišnimi in ostrostrelskimi puškami ter drugim orožjem tudi večjih kalibrov, izdelanim za vojskovanje in čim

¹ Po različnih ocenah naj bi količina odvrženih letalskih bomb s strani vojske ZDA v vietnamski vojni (Vietnam, Laos, Kambodža) dvakrat, po nekaterih ocenah celo trikrat, presejala tisto iz 2. svetovne vojne.

učinkovitejše ubijanje. Vojaško orožje je postalo, tako kot hladilnik, avtomobil ali šunka, potrošniška dobrina, proizvedena zato, da se prodaja, uporabi in čim prej potroši, tako da se lahko proizvaja novo ter spet prodaja in troši. Lahko si zamišljamo, kakšne vrste rabo in bivanje predpostavlja množična prisotnost posamičnih potrošnih dobrin in kaj pomeni, da orodja, naprave in stroji za učinkovito ubijanje postanejo »dobrene« za vsakdanjo rabo; nena zadnje si lahko predstavljamo, kakšnemu načinu življenja služijo ali, morda bolje, kakšnega narekujejo.

Militarizacija pa nima le pojavnosti v množici vidnih in otipljivih stvari, temveč, tako se zdi, postaja tudi splošen način, kako razumemo in ravnamo na področju človeških zadev. Kaj nam govorijo formulacije, kot so »vojna proti revščini« ali »vojna proti drogam«, če ne ravno to, da lahko politična in socialna vprašanja, torej politične in socialne odnose med ljudmi, prevajamo v vojaški jezik, jih razumemo na vojaške načine in naredimo za vojaške probleme. Če tudi so to zgolj PR slogani za prepričevanje in ustvarjanje imidža, vendarle računajo na nekaj, kar je že prisotnega kot splošno nagibanje, ki jih bo sprejelo in jim zaupalo. Kakšno je to nagibanje in na čemu se osnuje to zaupanje? Zdi se, da razglašanje tovrstnih vojn, ki z vojnami nimajo nič več opraviti, razkriva nagibanje, ki lastne človeške zmožnosti že šteje kot nezadostne vpričo vsemogočnosti tehnike. In kaj je bolj vsemogočnega kot otipljivi dosežki in napredek vojaške tehnike, ki daje vtis, da lahko obvaruje in premaga vsakršnega nasprotnika, in ki našemu učinkovanju podeli neslutene dimenzije, sposobne rešiti vse probleme? Ali morda razglašanje »vojne proti revščini« po analogiji računa na to, da če je bilo moč izumiti in izdelati dovršena sredstva za vojno, katerim sedaj zauzupamo kot vsemogočnim, lahko podobno storimo tudi na drugih področjih človeškega udejstvovanja, ki potekajo v obdobju miru?

...

Če to sprejmemo kot eno do možnosti, potem ne smemo pozabiti, da je v vojni tudi človek uporabljen kot sredstvo, živa sila, ki je na razpolago za mobilizacijo in strateško razvrščanje ter da izdelovanje zajame tudi njegove najbolj človeške kapacitete, kot so govorjenje, mišljenje ali mnenje, ki postanejo izdelek v izdelavi. Razglašanje tovrstnih vojn, ki to več niso, nakazuje, da se tudi principe vojnega organiziranja sprejema kot principe organiziranja družbe nasploh, v kateri postanejo ljudje in njihove kapacitete zgolj še ena vrsta razpoložljivih resursov.

Ne le, da začetka oboroženih napadov danes običajno več ne naznani vojna napoved, temveč tudi uporaba sredstev vojaške sile ni več usmerjena zgolj na države. Tako postane možno bombardiranje katerekoli suverene države, pri čemer je uradni razlog in deklariran cilj obračun s posamičnim diktatorjem ali skupino. Vsi ostali ubiti tako niso prepoznani kot žrtve vojne, temveč kot »kolateralna škoda«, ki je v tovrstnih podvigih vnaprej predvidena in izračunana.

Specifičnost družbe kot posebne oblike človeškega organiziranega življenja je tudi v tem, da so glede načinov organiziranja prevladala vprašanja tehnične narave, torej vprašanja, kako ljudi integrirati, prilagoditi, kako doseči »pravo nacionalno homogenost«. Zgodovinsko gledano so tovrstna vprašanja in prizadevanja po iznajdi metode učinkovitega družbenega organiziranja našle referenco v izkušnji prve svetovne vojne. Tamkajšnji prelomni procesi telesne in mentalne mobilizacije velikih razsežnosti, kjer postane možno koordiniranje velikih števil ljudi in celotnih družbenih dejavnosti, so za številne družbene znanstvenike v povojnem obdobju predstavljali aplikabilen princip družbenega organiziranja nasploh. To potrjujejo mnogi eksplicitni zapisi. William Trotter je na primer v vojni prepoznal »mogočen stimulus družbene homogenosti« in izdelal nekakšen generalni družbeni zakon, ki naj bi omogočal »absorbirati civiliste v nacijo, tako kot vojake v regiment,« ali »podrežati individualno voljo družbenim potrebam«. Če so vojni načini organiziranja že bili povzdignjeni v model družbene učinkovitosti, od koder zajemajo tehnike upravljanja z ljudmi, se moramo soočiti z dodatnim in še bolj zagatnim vprašanjem: ali je vojno še moč razločiti od miru? V katerem stanju bivamo, če tudi »mir« na ustreza več miru? \

MAKS FABIANI

Ob 150. obletnici rojstva arhitekta in urbanista se revija **RAZPOTJA** s posebno številko pridružuje mednarodnemu projektu *Fabianijevo leto*.

JESEN 2015

»Sposobnost, da se parodijo politike izkoristi v resne namene, je del zapuščine revolucij 1989«

Padraic Kenney, zgodovinar

LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

Slovenci dokaj slabo poznamo srednjeevropsko stvarnost in dežele Srednje Evrope nam ignoranco vračajo milo za drago. Kar je škoda za obe strani. V Sloveniji nepoznavanje kulturno-zemljepisnega okvira, čigar del smo, vodi v pomanjkljivo razumevanje lastne zgodovine, pa tudi naših političnih težav in družbenih izzivov: okoliščine, v katere smo vpeti, lahko namreč celoviteje dojamemo le v primerjalni perspektivi z državami, s katerimi delimo skupno kulturno obzorje in podobne zgodovinske izkušnje. Po drugi strani pa zgodovinska slika srednjeevropskega prostora ni popolna brez slovenskega primera. Padraic Kenney je eden tistih zgodovinarjev, ki se tega zavedajo. Američan irskega rodu, fasciniran z zgodovino Srednje Evrope, je v akademskih krogih znan predvsem po študijah poljske družbe v obdobju komunizma. Toda njegovo najpomembnejše delo, *Karneval revolucije: Srednja Evropa leta 1989* (2003), ki še danes velja za eno najpomembnejših zgodovinskih analiz civilnodružbenega vrenja, ki je pripeljalo do padca komunističnih režimov, obravnava mnogo širše območje, od Ljubljane do Kijeva. S Kenneyem sva se pogovarjala o dediščini revolucij 1989 četrto stoletja po padcu Berlinskega zidu, pri čemer nisva mogla mimo aktualnih tem, od Orbánovega režima na Madžarskem do nedavnih predsedniških volitev na Poljskem. Zaključila pa sva, kot se spodobi za našo revijo, pri Sloveniji – deželi, o kateri zna Kenney povedati marsikaj zanimivega.

Lansko jesen smo praznovali 25. obletnico padca Berlinskega zidu. Sami ste bili tedaj na Poljskem: kako se spominjate konca komunizma?

Čas se je gibal hitreje tisto jesen. Živel sem pretežno v Varšavi, na Poljsko sem prišel septembra 1989, tik preden je Tadeusz Mazowiecki postal premier. Ko si zjutraj bral *Gazeto Wyborczo*, zvečer gledal poročila ali se pogovarjal s prijatelji, si lahko čutil, da je čas iztiril in pospešil. Novembra že nismo več bili presenečeni nad dogodki, ki so se z vrtoglavo hitrostjo odvijali v več državah hkrati. To je vzbujalo občutek, da je vse mogoče, da se lahko zgodi karkoli. Čeprav so nekateri razmišljali v negativno smer – prisotna je bila npr. bojazen, da bodo Nemci vzeli nazaj zahodno Poljsko – je bila večina razmišljanj, kot se jih spomnim, pozitivnih. Med ljudmi je bil razširjen občutek, da gre-

mo v novo obdobje, v katerem bo svet boljši, kot je bil doslej.

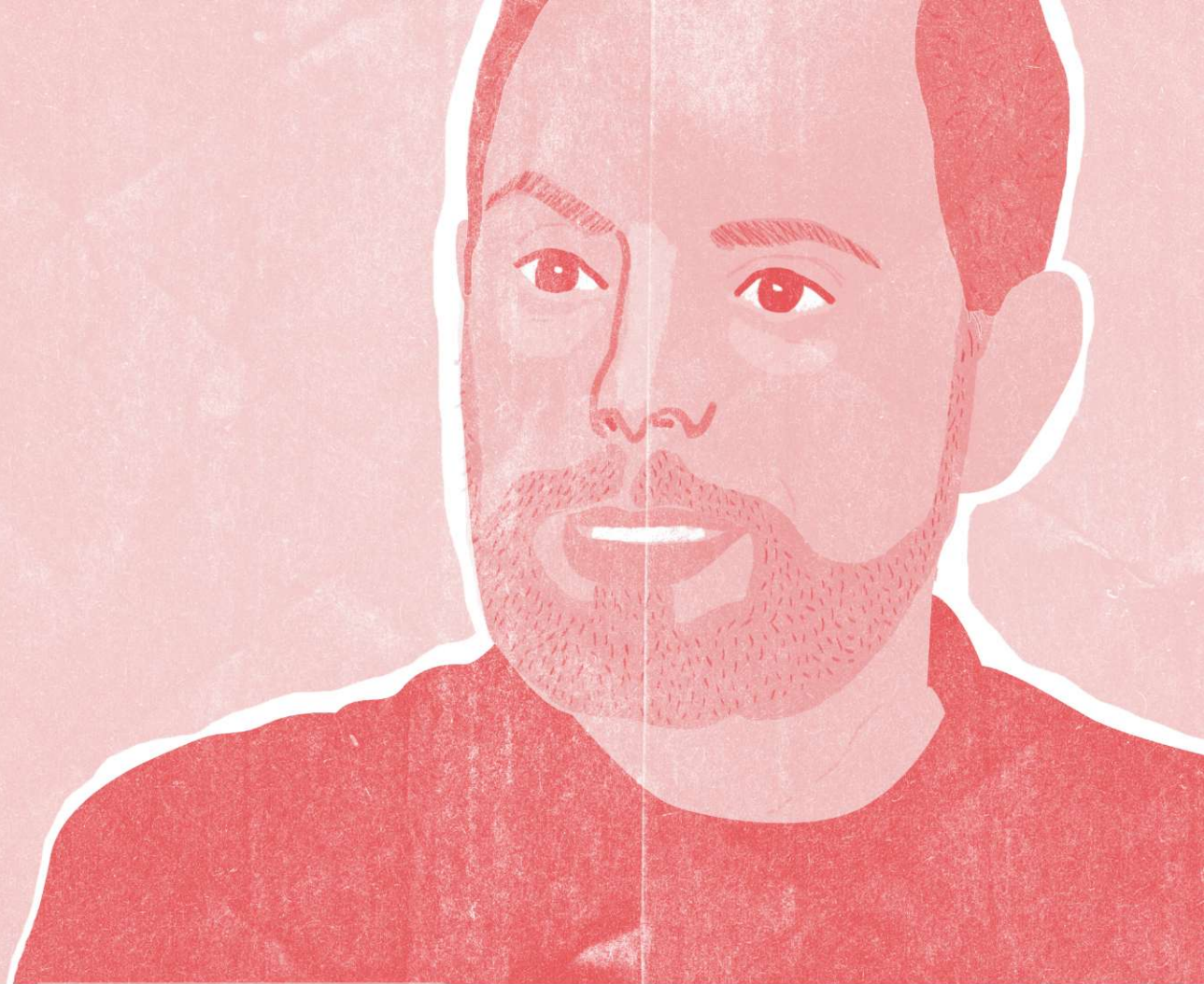
Vaša knjiga *Karneval revolucije* (*A Carnival of Revolution*) je bila prvo zgodovinsko delo, ki je slovensko pomlad postavilo ob bok primerljivim gibanjem v Srednji Evropi. Kaj vas je spodbudilo, da ste se lotili slovenskega primera?

Karneval revolucije je knjiga o povezanih krajih, ki ne sledi diktatu geografije. Knjige o Vzhodni in Srednji Evropi (o letu 1989 in tudi nasploh) tradicionalno obravnavajo vsako državo posebej: Bolgariji in Albaniji je na primer posvečeno po eno poglavje, ker sta del uveljavljenih geografskih kategorij. Sam sem želel ubrati drugačen pristop. Moja raziskava se je osredotočala na široka družbena in kulturna gibanja ter njihovo

medsebojno mreženje. Slovenija je pritegnila mojo pozornost, ker so bili nekateri Slovenci povezani s takšnimi gibanji na severu. Ob natančnejšem pogledu sem ugotovil, da je imela slovenska pomlad veliko skupnih značilnosti z revolucijskimi spremembami na Poljskem, Češkoslovaškem in Madžarskem – in v Ukrajini, ki je prav tako našla mesto v knjigi in ki jo je zahodna historiografija dotlej puščala ob strani. Razmišljal sem, da bi raziskavo razširil še na Hrvaško, a sem ugotovil, da tamkajšnje spremembe niso ustrezale kriterijema, ki sem si ju zastavil: aktivizem, vpet v regionalne mreže, in določene oblike protestov vsaj od leta 1986 dalje.

Na kaj se nanaša pojem karneval v naslovu? Gre za metaforo spontanosti?

Ne, nikakor. Karneval navsezadnje ni spon-

Padraic Kenney (roj. 1963) je ameriški zgodovinar, strokovnjak za dinamike družbenih in političnih sprememb. Diplomiral je na Harvardu in študij nadaljeval na univerzah v Torontu in Michiganu. Ukvarja se s sodobno zgodovino Vzhodne Evrope, s poudarkom na komunističnem in pokomunističnem obdobju. Poučuje poljsko in vzhodnoevropsko zgodovino na Univerzi v Indiani, kot predavatelj pa je gostoval tudi na Harvardu in Univerzi v Wrocławu. Je avtor petih knjig, med katerimi sta najbolj znani *A Carnival of Revolution: Central Europe, 1989* (Princeton, 2003) in *The Burdens of Freedom: Eastern Europe since 1989* (London, 2006).

tan! Če bi bil, bi bil kaos. Moja knjiga je bila pravzaprav usmerjena proti pojmu spontanosti: revolucije, ki so zrušile komunistične režime, so omogočili aktivisti, ki so razmišljali o strategijah protesta in preizkušali različne taktike že tri, pet let pred letom 1989. Velika napaka v razmišljanju o letu 1989 je prepričanje, da je šlo za spontane dogodke. Gre za pogosto, a nevarno zmoto, saj udeležencem odreka status avtonomnih akterjev; dogodki posledično postanejo nekaj skoraj magičnega in nerazložljivega. Velika družbena gibanja, kakršnim smo bili priča okoli leta 1989, se odvijajo po zaslugi razmišljanja in načrtovanja mnogih posameznikov. V jedru dogajanja se seveda zgodi marsikaj nepričakovanega. Toda to je nekaj drugega kot spontanost.

Zakaj torej »karneval«?

Karneval zame pomeni različne stvari. Prvič, karneval je mesto sočasnosti: oder postane kraj, kjer je istočasno prisotnih veliko izvajalcev z različnimi performansi. To

je bil zame način, da sem lahko ujel zgodbo, ki je potekala na nelinearen način. Ne drži, da so bili dogodki v eni državi nujni za dogodke v drugi državi; v nasprotju z razširjenim prepričanjem je teorija »efekta domin« povsem neprimerna za opis tega, kar se je zgodilo leta 1989.

Drugič, karneval ne sledi scenariju kot pri gledališki igri. Na ta način sem poudaril osrednjo poanto: da so bili resnični protagonisti šova njegovi izvajalci – v moji knjigi gre predvsem, čeprav ne izključno, za mlade aktiviste, ki so organizirali proteste okoli konkretnih vprašanj – in ne razne ugledne osebnosti, potisnjene v prve vrste (Gorbačov, Reagan, Helmut Kohl, papež, Lech Wałęsa, pri vas Janša itd.); še manj pa, kot menijo teoretiki zarot, razni skrivnostni scenaristi iz ozadja (tajne službe, na primer), ki naj bi manipulirali z igralci.

In nazadnje, karneval pomeni odsotnost pravil, možnost popolnega družbenega prevrata in osebnih preobrazb. Ta zadnji pomen izhaja iz znamenite interpretaci-

je karnevala, ki jo je podal ruski literarni teoretik Mihail Bahtin. To je pomembna razsežnost pojma, kakor sem ga uporabil v knjigi, a je le del celotne slike. Karneval je predvsem ideja svobode.

videti: generacija, ki se je intelektualno formirala na vrhuncu hladne vojne, si ni znala zamisliti politike, ki je ne bi usmerjala ideologija.

Drugi prispevek je kategorično vztrajanje

cialnosti. V tem smislu bi vsekakor dejal, da so dogodki leta 1989 dejansko prinesli nekaj novega k zgodovinski dediščini zahodne civilizacije in širše; morda ne na področju politične misli, gotovo pa k vizijam političnega angažmaja.

Velika napaka v razmišljanju o letu 1989 je prepričanje, da je šlo za spontane dogodke. Gre za pogosto, a nevarno zmoto, saj udeležencem odreka status avtonomnih akterjev; dogodki posledično postanejo nekaj skoraj magičnega in nerazložljivega.

Liberalni politolog Ralf Dahrendorf je v knjigi *Razmišljanja o revoluciji v Evropi (Reflections on the Revolution in Europe, 1990)* trdil, da leto 1989 ni prineslo ničesar novega v zakladnico politične misli. Veliko levičarskih kritikov bi se strinjalo z njim. Če prav razumem, mu ugovarjate s tezo, da je sama karnevalska oblika revolucije predpostavljala drugačno vizijo politike; kaj mislite s tem?

Karnevalska oblika prispeva k politični misli na dva načina. Najprej je tu ločitev, odklop ideologije od politike. Lahko se zavzemaš za program, agendo, ne da bi sprejel ideološki nazor, ki ga povezujemo z njo. Lahko sodeluješ v okoljevarstveni kampanji, ne da bi prevzel levičarske oz. »zelene« pozicije. Mislim, da lahko ta pojav v zadnjih letih opazujemo pri gibanju za pravice gejev, v katerem vse pogosteje sodelujejo ljudje, ki ne spadajo na levico. Na splošnejši ravni ta protiideološki obrat pomeni, da lahko vzpostaviš svojo politiko *ad hoc*. Drži, takšno prizadevanje ni niti enostavno niti brez nevarnosti. Poleg tega se je veliko ljudi po letu 1989 odvrnilo od politike. Tudi to je bil del zamisli: menim, da je bila želja po svobodi pred pretirano politizacijo pomemben element v boju proti režimu. To predpostavlja previdno, mestoma ironično držo do velikih idej, ki slej ko prej začenejo dušiti življenje v njegovi večplastni dinamiki. Mislim, da Dahrendorf in njegova generacija tega nista znala

pri nenasilni spremembi. Pravzaprav je povezano s prvim, saj bi ideološki pristop proti režimu predpostavljala, da je nasilje nujno (ali je dobrodošlo ali ne, je potem drugo vprašanje). Najbolj zanimiva sprememba v političnem aktivizmu po letu 1989 je ravno spoznanje, da nenasilni protesti lahko privedejo do spremembe režima; državljanstvu aktivizmu torej ni treba »držati štange« nasilnim skupinam.

V nasprotju z interpretacijami, ki v protestniškem vrenju konec osemdesetih vidijo le simptom sesedanja sistema, torej menite, da je obstajal princip, ki je usmerjal državljanski upor; da lahko govorimo o nekakšnem »duhu 1989«?

Da, menim, da obstaja nekaj takega kot duh 1989. Ta duh je ideja, da lahko do velikih političnih sprememb pride brez velikega prelivanja krvi ali vsaj brez poboja nekdanjih voditeljev. Ta duh vidim na delu pri številnih političnih spremembah po svetu od padca Berlinskega zidu; še vedno upam, da bo takšna sprememba mogoča v Tuniziji, na primer. Toda ti vplivi niso tako neposredni, seveda. Nikakor nočem trditi, da obstaja kaj takega kot »duh«, ki usmerja kolektivno delovanje, kaj šele na ravni svetovnih populacij. Gre za nekaj drugega: za razširitev repertoarja zamisljivih političnih sprememb; ostale možnosti so še vedno prisotne, toda verzija sprememb, kakršno smo videli leta 1989, je dodana v niz poten-

Je bil pojem sprave, ki je ponekod (npr. na Poljskem in v Sloveniji) igral ključno vlogo v prehodu v demokracijo, del tega vztrajanja pri nenasilni spremembi?

Zadevo bi postavil drugače: nenasilje in sprava sta bila komplementarna. Prvo je bilo ena osrednjih idej mlajše generacije, kar je postalo očitno v *happeningih* na Poljskem, Češkoslovaškem in, na čuden način, tudi v Sloveniji. Tu mislim na NSK in njihove provokacije, pa na delo ljudi okoli *Mladine* in proteste proti pregonu njenih novinarjev. Vse te pojave lahko razumemo skozi prizmo te nove, močne ideje o nenasilju kot instrumentu sprememb. Sprava je bila po drugi strani ideja, ki so jo zagovarjali misleci starejše generacije, npr. Adam Michnik ali Václav Havel ...

Ali zakonca Hribar v Sloveniji ...

Najbrž ... kot rečeno, v slovenskem primeru poznam mlajšo, aktivistično krilo opozicije, s starejšo generacijo intelektualcev se nisem veliko ukvarjal. Imeli so svoje mreže in tudi tu lahko vidimo izmenjavo idej med posameznimi državami. Kot rečeno, sta se ti ideji, nenasilje in sprava, medsebojno krepili. Res pa je tudi, da je imela mlajša generacija, zlasti na Poljskem, mnogo bolj brezkompromisen odnos do režima in je, tako mislim, vztrajala pri stališču, da nenasilje ne zahteva nujno sprave. Rekel bi celo, da je bila sprava, ki so jo zagovarjali starejši kolegi, za mnoge mlade aktiviste ... »uzurpacija« bi bila premočna beseda, recimo raje, da so jo imeli za zgrešen zaključek protestnih aktivnosti iz obdobja 1986–89. To je morda pripomoglo k določeni radikalizaciji protikomunističnih stališč po letu 1989. To lahko razumem. Leta 1989–90 se mi je geslo »brez lova na čarovnice« zdelo smiselno, kmalu pa mi je postalo jasno, da bi dobro izpeljani sodni procesi proti neka-

terim komunistom delovali zelo katarzično, s pozitivnim vplivom za družbo.

Prav države, kjer je do sprememb prišlo s sporazumom med opozicijo in partijo (Poljska, Madžarska, Slovenija), danes doživljajo kulturni boj, ki spodkopava temelje političnega sobivanja. Menite, da je odsotnost radikalnega preloma s preteklostjo pripomogla k vzpostavitvi stanja »hladne državljanske vojne«?

Ne strinjam se. Prvič, kulturni boji v Srednji Evropi niso tako hudi, kot bi lahko bili, zlasti če jih primerjamo z ozračjem v Romuniji ali Bolgariji ... ali z identitetnimi spopadi v Ukrajini. Drugič, v državah, ki jih omenjate, obstaja veliko problemov, ki niso povezani s kulturnim bojem, pa če ga razumemo še tako široko; težko bi se torej strinjal, da je kulturni boj osrednje vprašanje novih srednjeevropskih demokracij. In nazadnje, težko vidim, kako bi se tem kulturnim bojem lahko izognili. Zaradi sprememb v političnih in ekonomskih sistemih se je razprava o kulturnih problemih neizogibno prerinila v ospredje. Leta 1989 ni šlo za kulturo, vsaj tako se mi zdi; hočem reči, da ljudje niso zahtevali kulturnih sprememb ... razen v smislu, da so zahtevali voditelje, ki ne bi bili tako dolgočasni, in seveda svoboden dostop do kulturne produkcije, ki je bila prepovedana pod komunizmom. Toda iz več razlogov so kulturne premene postale zelo pomemben vidik sprememb, ki so se zvrstile v naslednjem četrtsotletju. Zato mislim, da je do kulturnih spopadov – glede pravic gejev, splava, »blasfemije«, »nacionalnih vrednot« ipd. – enostavno moralo priti. Ta vprašanja pod komunizmom niso bila ključna; za leto 1989 je bilo značilno ravno preseganje teh razlik za višje dobro. Ko je bilo to dobro doseženo, je politični spopad postal vprašanje alternativnih vizij družbe. Tako so se seveda razdrla mnoga zaveznitva, ki so se oblikovala med bojem proti komunizmu.

Toda težava kulturnega boja, kot ga razumem, je, da ne gre za spopad o vprašanjih kulture, temveč za njihovo manipulacijo v boju za oblast. Kultur-

ne identitete po definiciji ne morejo biti predmet pogajanj, politika pa naj bi bila umetnost kompromisa, drži? Ko se politični spopad začne vrteti okoli vprašanj, glede katerih kompromisa ne more biti, se odpre nevarnost zdrsa v igro ničelne vsote, se vam ne zdi?

Drži. Lepota leta 1989 je bila ravno v kompromisu. Mislim pa, da obstajata dve vrsti kompromisa. Prva, ki je bila zares pomembna leta 1989, je kompromis v smislu zavestne odpovedi maksimalizmu. Ne bomo dosegli vsega, kar si želimo, komunistov ne bomo poslali v njihov lastni gulag ipd. Takšno razumevanje kompromisa je pomenilo vztrajanje pri lastnih vrednotah, hkrati pa tudi spoštovanju nasprotnika. Toda kmalu je kompromis dobil drugačen pomen, »dovoliti drugi strani, da se uveljavi« – pomislimo na prevzem gospodarstva s strani nekdanje nomenklature ipd. Zato se je razširil občutek, da smo tisto najboljše iz leta 1989 sprevrgli v nekaj precej drugačnega, v razprodajo lastnih vrednot. Iz tega nesporazuma se napajajo živahne teorije zarote o »prodani revoluciji«, ki so zelo močne v Romuniji ali na Češkem, cvetijo pa tudi na Poljskem. Tako je kompromis – bistvo politike – postal umazana beseda. Kulturni boj je kot črna luknja, ki iz tega črpa svojo energijo.

Politično držo protikomunistične opozicije opisujete v kategorijah »radikalne sredine«, tj. kot prizadevanje za premostitev ideoloških pregrad, ki preprečujejo sodelovanje pri konkretnih ciljih. Je ta pragmatični pristop pustil trajne sledi v politični kulturi pokomunističnih držav ali je izginil v »črni luknji« ideoloških sporov?

Všeč mi je ta formulacija, »radikalna sredina«. Je ta politična drža sooblikovala pokomunistično obdobje? No, en vidik koncepta, kakor ga razumem, je pravica posameznikov, da se odvrnejo od politike; svoboda v smislu svobode pred odgovornostjo, če hočete. Lahko torej rečemo, da je mnogo zelo sposobnih ljudi zavrnilo sodelovanje v vsakdanji, »umazani« politiki. To lahko obžalujemo, toda to je narava svobo-

de, mar ne?

Morda pa je ključna dilema »radikalnih centristov«, da transideološki pristop politike vodi v nedoslednosti pri zagovarjanju lastnih stališč. Tako imamo konservativne stranke (na primer Pravo in pravičnost na Poljskem), ki zagovarjajo močno državo in socialo, ali nominalno socialdemokratske stranke, ki izvajajo družbeno konservativne in nacionalistične politike. Ta eklekticism je zelo pogost na Poljskem: na splošno lahko rečemo, da se bo vsaka ideja, ki lahko najde mesto pod ideološkim dežnikom stranke Pravo in pravičnost, tam tudi znašla. V takšnem kontekstu izpade pragmatični pristop do politike šibek, saj nasprotniku prepušča, da svobodno lomasti po ideološkem polju; dvoumnost omogoča vzpon populizma.

Kljub temu – opravičujem se, a ne morem si pomagati, da ne bi vsakega vprašanja končal optimistično – mislim, da je ta radikalno sredinski pragmatizem zaslužen za večino zgodb o uspehu v regiji. A vseeno sem v tednih po nedavni zmagi Andrzeja Dude (kandidata desničarske stranke Pravo in pravičnost, op. L. L. G.) na poljskih predsedniških volitvah veliko razmišljal o posledicah zadovoljstva ...

Zakaj?

Kacper Szulecki, mladi poljski sociolog, ki predava v Oslu, je napisal zanimivo analizo volitev. Pravi, da »generacija 1989« – generacija poraženega predsednika Komorowskega, nekdanjega premiera Tuska, tudi rokerja Pawła Kukiza, ki je zasedel tretje mesto na volitvah – razmišlja v »makro« ravni in je zadovoljna. V »makro« merilu je namreč Poljska (kakor tudi Češka, Slovenija itd.) dosegla vse: svobodo in neodvisnost, članstvo v EU in NATO, stabilnost, relativno delujoče institucije, spodobno raven blagostanja itd. Njihov odnos je: »Poglejte, ničesar od tega si ne bi mogli niti zamisliti pred tridesetimi leti, torej se nimamo nadčim pritoževati«. Generacije, ki so nastopile po letu '89, pa pogledajo okoli sebe na »mikro« ravni in pravijo: »Kaj za vraga? Zakaj toliko ljudi odhaja v tujino? Zakaj so ljudje prisiljeni sprejemati začasne zaposli-

tve brez vsakršne varnosti? Zakaj so univerze tako okostenele? Zakaj imamo toliko korupcije? Zakaj varnostna mreža tako slabo deluje?« Pripadniki generacije '89 omalovažujejo te pritožbe na »mikro« ravni, toda ta perspektiva je spodbudila ljudi, da so volili za Kukiza in Dudo.

Esej Szuleckega me je spravil v zadrego: seveda tudi sam pripadam generaciji '89 in sem na to ponosen. Spominjam se Poljske, pa tudi Madžarske, Češkoslovaške in Sovjetske zveze pred letom 1989; leta 1984 sem obiskal Jugoslavijo, med drugim Ljubljano. Naravno je torej, da primerjam tedanje in sedanje razmere. Iz perspektive desetletij in včasih iz razdalje tisoče kilometrov tudi sam vidim predvsem uspehe na »makro« ravni. Zato težko sprejemam, da ljudje preprosto ne nagradijo tistih, ki so zaslužni zanje. Toda volivci so upravičeni, da glasujejo na podlagi izkušenj na »mikro« ravni.

Konservativci svojo volilno podporo torej črpajo od poražencev tranzicije?

Točno tako! Seveda je tu tudi splošno nezadovoljstvo, ljudje se obračajo stran od politike. Tisti, ki na splošno zagovarjajo »makro« pozicijo, preprosto niso bili motivirani, da bi šli na volišča, ali pa so čutili, da si Komorowski ne zasluži več njihove podpore. Poleg tega mlajša generacija začne čutiti, da je bila prepuščena sami sebi. Tu so še tisti, ki jim sicer gre kar dobro, a ko se ozrejo po svojem mestu in državi, se vprašajo, ali je to vse, kar se da doseči – ali so to rezultati vseh teh »makro« dosežkov.

Na ta način lažje razumemo kritičnost do vladajoče Državlanske platforme; od kod pa izhaja Dudova priljubljenost med mladimi?

Priljubljenost je pretirana beseda, čeprav ima kot pripadnik mlajše generacije določeno privlačnost, ki manjka njegovemu dolgočasnemu predhodniku. Prej bi rekel, da se je v drugem krogu izkazala sposobnost politikov Prava in pravičnosti, ki sem jo že omenjal, da igrajo na karto dvoumnosti. Primer: v zadnjem tednu kampanje so se pojavile govornice, da bodo geji in lezbijke

Ali populizem, zbran okoli klovna, igralca ali rokovskega glasbenika, ne omogoča podpornikom, da zavrnejo politični sistem, morda na uličnih protestih, in hkrati sodelujejo v njem? Daje jim zadovoljstvo, da vidijo nove ljudi, kako premagujejo staro gardo v njeni lastni igri ...

večinsko podprli Andrzeja Dudo, ker je Komorowski vseskozi zagovarjal tradicionalna katoliška stališča, medtem ko je Duda občasno dajal vtis, da je nekakšen libertarec. Ne pravim, da je to bila modra računica – kdo ve? Odraža pa problem politikov generacije '89, ne le na Poljskem, da jemljejo uspeh kot zagotovljen, kar je mnoge od njih spravilo v težave.

Se zato nekateri od njih usmerjajo v populizem? Ali hočejo izkoristiti ljudsko nezadovoljstvo, tudi za ceno opustitve idealov odprte družbe? V mislih imam Orbána na Madžarskem ali Zeman na Češkem: če njun diskurz iz zgodnjih devetdesetih primerjamo s tem, kar počneta danes, se zdi, kot da gre za drugi osebi ...

Orbán me fascinira, ker predstavlja ta dar svobode, ki sem ga omenjal: nekega dne se lahko odločim, da se znebim svojih levoliberalnih tovarišev in postanem cinični populist, če tako hočem ... Toda kot sem zapisal v eseju, ki je izšel lani, Orbán predstavlja temeljen izziv za pokomunistično politiko, rojeno iz leta 1989; izziv, ki je drugačne vrste kot pri Miloševiću, Tudmanu, bratih Kaczyński, Mečiaru ali Lukašenku. V teh primerih smo si lahko izmišljevali izgovore: gre za posameznike, rojene v 30-ih, 40-ih, 50-ih letih prejšnjega stoletja, za starejše nacionaliste, ki so bodisi prebarvani komunisti bodisi so bili vzgojeni v duhu staromodnega antikomunizma. Torej se nam je zdelo, da ne postavljajo pod vprašaj politike, rojene iz »duha revolucije«. Imeli smo jih lahko za relikte preteklosti. Tudi Zeman pade v to kategorijo, čeprav priznam, da je njegova preobrazba žalostna in

zaskrbljujoča. A Orbán je nekaj drugega: je čisti proizvod leta 1989, pravzaprav njegov soustvarjalec. Prototipski predstavnik generacije '89, eden od »junakov« moje zgodbe. Kaj se je zgodilo? Prepoznal je prazen prostor v pokomunistični politiki in ga zapolnil z lastno ponudbo, modernim populizmom, ki je privlačen tako za zmagovalce kot za poražence tranzicije.

Orbán je magistriral leta 1990 na temo mobilizacijskih strategij poljske Solidarnosti. Občutljiva razmišljanja Michnika in Kuroña ga niso preveč zanimala: fascinirala ga je tehnologija izgradnje oblasti »od spodaj«. Glavni elementi orbanizma so tu že leta 1989, če pomislite: brezbržnost do nazorske doslednosti, strategija konfrontacije, ki gradi na politizaciji konkretnih vprašanj, logika »mi proti vam«, občutljivost do »nacionalnega ponosa«, prepričanje v lastno zgodovinsko poslanstvo ... Ste pripravljeni priznati, da je kot vsaka druga revolucija tudi leto 1989 sprostito silo, ki ima svojo »temno stran«?

Niti ne. Raje bi rekel, da vsaka revolucija nujno proizvede občutek razočaranja; to velja tudi za leto 1989. Revolucije so proizvod številnih utopičnih vizij – tu ne mislim nujno na ideje voditeljev revolucije, temveč na upe in včasih ekscentrične ideje vsakdanjih ljudi ter družbenih gibanj, ki jih posrka vase vrtnec sprememb. Večina teh idej je neuresničljivih in včasih se tisto, kar bi se dalo doseči, izmuzne, ker se na neki točki večznačnost idej sesede v enoznačnost; v konsenz, kristaliziran okoli ene, jasneje določene vizije sprememb. Številne

druge možnosti so tako odrinjene v stran in ostanejo neuresničene. Zato je verjetno neizbežno, da se prej ali slej pojavi nekdo, ki obljublja, da bo izpolnil te neuresničene aspiracije. Če gre za populista, lahko zdrsnemo v temno stran revolucije, kot pravite – vendar to ni nujno.

Kaj pa generacija, ki se ne spominja tega trenutka, ko se je zdelo vse mogoče? Marsikje po Evropi vidimo vdor milenijske generacije v politiko: pojavi, kot so grška Syriza, Podemos v Španiji ali Grillovo gibanje v Italiji so nerazumljivi brez tega generacijskega vidika. Kako se »milenijski dejavnik« kaže v pokomunistični Srednji Evropi? Je 1989 še vedno vir navdiha za mlade?

Kaže, da je v vsaki državi dovolj prostora za antipolitično stranko, ki ponuja hkrati vrabca v roki in goloba na strehi – ampak to je napačna prisposoba, nekateri namreč menijo, da še vrabca nimajo. Toda ali populizem, zbran okoli klovna, igralca ali rokavskega glasbenika, ne omogoča podpornikom, da zavrnejo politični sistem, morda na uličnih protestih, in hkrati sodelujejo v njem? Daje jim zadovoljstvo, da vidijo nove ljudi, kako premagujejo staro gardo v njeni lastni igri ... Ta sposobnost, da se parodijo politike izkoristi v resne namene, je nedvomno del zapuščine revolucij 1989. Nekdo, kot je Paweł Kukiz, lahko zato odlično služi za premostitev generacijskega prepada; majico iz rokavskega koncerta lahko nosi z avtoriteto. Tudi če bo »fenomen Kukiz« kmalu utonil v pozabo, mislim, da bo za sabo pustil generacijo, ki je našla alternativni način političnega angažmaja.

Če se ozrete nazaj na zadnjih 25 let, za kaj bi si najbolj želeli, da bi se izteklo drugače?

Predvsem bi si bil želel, da bi bil konec komunizma bolj katarzičen, kot je bil, a na podoben nenasilen način. Novi politični voditelji so bili skrajno previdni, da ne bi zdrsnili v retoriko »premagali smo jih, prasce« in so raje sodelovali z nekdanjimi komunisti. Nedvomno je dobro, da so tako ravnali; to je bil pomemben faktor uspeha

tranzicije v srednjeevropski regiji. A hkrati sem prepričan, da bi lahko storili več: ljudem bi lahko jasneje pokazali, da je komunističnega obdobja zares konec.

Druga zadeva iz leta 1989, ki bi po mojem morala imeti večji odmev, je kratkotrajna ideja o »tretji poti«. Takrat je bil odziv nanjo skoraj avtomatičen: ne, po 45 letih imamo dovolj eksperimentiranja, raje sledimo preizkušenim receptom za uspeh. To razumem, ampak mislim, da bi lahko posvetili nekoliko več časa razmisleku o alternativah. Ne vem, če je kdo že raziskal ta pojav, a zanimivo bi bilo brati kritično zgodovino strank, ki so v prvih dveh, treh letih tranzicije zagovarjale »tretjo pot«. Se še kdo spomni kratkotrajne Republikanske stranke, ki je imela mednarodno mrežo? Ali Državljanke helsinške skupščine? Ali socialističnih stranic, ki niso izvirale iz nekdanjega establišmenta, pa zelenih strank itd.? Večina jih že dolgo več ne obstaja, a spomnim se, s kakšno nejevero, celo razdraženostjo so bile tedaj sprejete njihove zamisli. Ne vem, ali bi, če bi se stvari odvile drugače, te iniciative lahko prevzele prostor, ki ga zdaj zasedajo populist in podobne sile; vem pa, da se je pokomunistično obdobje začelo s prikritim zasmehovanjem alternativne politike in danes vidimo rezultate tega dejstva.

Nevede ste opisali slovensko tranzicijo: namesto »neoliberalizma« se je uveljavila »tretja pot«, nekomunistična socialdemokratska stranka pa je postala ena glavnih političnih sil v državi tako, da se je napajala iz nezadovoljstva, iz katerega bi drugače najbrž vzniknila populistična alternativa. Rezultati niso ravno impresivni: gospodarska stagnacija in ozračje politične polarizacije, ki spominja na Madžarsko po protestih leta 2006 ali Poljsko po letalski nesreči v Smolensku. Zdi se, podobno kot v srhljivki Učinek metulja z Ashtonom Kutcherjem, da vsak alternativni scenarij vodi v podobno neželene zaključke. Je imel Adam Michnik prav, ko je pripomnil, da je najhujši del komunizma to, kar pride za njim?

Ali pa nam pregovorni vzhodnoevropski pesimizem preprečuje, da bi, kot bi rekel Žižek, »uživali v lastnih simptomih«?

Slovenski primer je nekoliko poseben, saj je že Jugoslavija predstavljala nekakšen poskus »tretje poti« znotraj komunističnega tabora. Strinjam pa se, da bi študija o nepreizkušenih alternativah v zgodnjih devetdesetih morala vključevati Slovenijo kot primer, ki bi pokazal na omejitve alternativnih vizij; vendar se mi dosežki Slovenije ne zdijo vredni zaničevanja, kljub posledicam mednarodne gospodarske krize na ozračje v državi, ki je črpala samozavest predvsem iz večjega blagostanja v primerja-

Kmalu je kompromis – bistvo politike – dobil drugačen pomen, in sicer »dovoliti drugi strani, da se uveljavi«. Zato se je razširil občutek, da smo tisto najboljše iz leta 1989 sprevergli v nekaj precej drugačnega, v razprodajo lastnih vrednot.

vi z ostalim pokomunističnim svetom. Poleg tega imate tudi v Sloveniji, podobno kot na Madžarskem, junaka iz leta 1989, ki se je vmes precej spremenil – čeprav preobrazba Janeza Janše še zdaleč ni tako dramatična, kot je bila Orbánova. Kar pa se tiče pregovornega vzhodnoevropskega pesimizma, naj odgovorim s svojim pregovornim pozitivnim obratom. Če se ozrem nazaj na leto 1989, mislim, da so ljudje takrat uzrli utrinek popolnosti – to se pravi, za kratek trenutek smo si lahko zamislili svet brez vojn, brez globokih političnih razlik, brez ekonomskega izkoriščanja ... To je bil krasen trenutek, a je za sabo pustil bolečino, zaradi katere se obdobje, ki je sledilo prevratu, včasih zdi slabše, kot je v resnici.✕

ILUSTRACIJA: KATJA PAHOR

Sulfatina ruta

DANIJELA TAMŠE

Občasno se z ekipo prijateljev dobimo na večernem pisanju kratkih literarnih form, ki ga imenujemo trashiranje. Izvorno ime mi ni znano, gre za metodo kolektivnega ustvarjanja besedil, menda so jo uvedli nadrealisti.

Postopek je sledeč: najprej določimo žanre in naslove besedil, njihova količina ustreza številu sodelujočih. Nato oboje naključno povzamemo. Vsakdo izbere, s katero zgodbo bo začel. Pišemo pet, šest, sedem minut. Napísano predamo naprej, prejetjo nadaljujemo. In tako naprej, dokler krog ni sklenjen in zgodbe privedene do konca. S to metodo je nastal tudi junjski ep o neustrasni Sulfati, »srčni levinji gora«, ki ji »večna zarja v malho popotno ob rojstvu je že dana«. Kot se za žanr spodobi, »na pot poda Sulfata se zarana«, Fortuna pa ji nameni prek balkanskih hribov, gozdov, potokov, »ludenj in doli« prepeļjati skupino migrantov, ki se po tako imenovani Balkanski ruti prebija na schengensko območje.

Naš ep seveda ni nastal v družbeni in politični izolaciji. Rodil se je konec aprila, teden dni po tem, ko je v Sredozemskem morju v eni sami »nesreči« življenje izgubilo okoli sedemsto prebežnikov, ki so jih na pot pregnale vojne, pomanjkanje, lakota in splošna brezperspektivnost v njihovih državah izvora. Odziv političnih elit Evropske unije ob tem dogodku je bil pričakovan: namesto, da bi se lotile problema pri izvoru, so začele iskati načine za preprečitev prihoda beguncev; najučinkovitejša meto-

da za to naj bi po njihovem mnenju bile vojaške operacije proti tihotapcem. Kar je seveda precej razumljivo: ni namreč lahko priznati, da je ravno zunanja politika Evropske unije v veliki meri odgovorna za vzpostavljanje pogojev, ki ljudi silijo, da zapuščajo lastne domove in iščejo boljše življenje na Stari celini. Prav tako vehementno teiste elite zlahka spregledajo dejstvo, da je na mejah Evropske unije na desetisoče življenja lačnih duš, ki dnevno prečkajo meje – če jih pri tem ujamejo, za nekaj časa preprosto poniknejo, potem sledi ponovni poskus. Vrniti se v večini primerov tako ali tako nimajo kam. Pa tudi če bi se lahko: kdo pa smo, da presojamo o kraju bivanja popolnih neznancev? Vsak deseti britanski državljani živi izven meja matice. V Sredozemlju vsaki dve uri utone nekdo, ki poskuša storiti isto.

Prav zaradi nevarnosti poti čez Sredozemlje in ker migracije niso nekaj, kar bi se dalo ustaviti – na kar opozarjajo tudi teorije o avtonomiji migracij – postaja v zadnjih letih med migranti popularna Balkanska ruta. Ta vodi iz Turčije po dveh poteh: bodisi skozi Grčijo in Makedonijo bodisi skozi Bolgarijo. V obeh primerih je končna točka pred vstopom v schengensko območje Srbija. Od tam poskušajo migranti preiti na Madžarsko, v prestolnici katere prav danes (14. julija) poteka demonstracija proti zidu, ki ga namerava ob tistem odobravanju Evropske unije med Madžarsko in Srbijo graditi trenutna madžarska vlada. Situacija v Srbiji je že mesece neznosna. Azilni domovi so polni, prav tako parki Beograda in drugih večjih mest, ob mejah pa na stotine migrantov bivakira v tako imenovanih džunglah in čaka svojo priložnost. Evropa pa, namesto da bi vsaj zrahljala vstopne pogoje, nadnje pošilja policijske in enote Frontexa, ki naj te neželene elemente odstrani iz našega usranega praga. Možnosti, da migrant na Balkanski ruti utone,

res ni veliko. Je pa zato nešteto možnosti, da bo oropan, pretepen, posiljen, da ga bo povozil vlak, da bo imel zaradi peščenja in bivanja pod milim nebom trajne zdravstvene težave, da bo hiral od žeje in lakote. Kriminalizacija in ilegalizacija migracij ne ustavi, temveč vedno znova odpira nove poti, ki so prav tako ali še nevarnejše od že vzpostavljenih.

Naš ep, naslovljen Balkan Express, se je končal dostojanstveno: četice migrantov s Sulfato na čelu ne prestrašijo obmejnih organi, ki v represivni vseevropski latovščini vpijejo: »Ich schiefse, stoji!« V nočnem spopadu zmagajo neustrasnost in srčnost, tovarištvo in solidarnost – prodor na schengensko območje uspe. V realnosti je težnja po zmanjšanju števila Sulfat na Balkanu močna. Oblasti so poleg običajnega zatekanja k rasističnim stereotipom začele na lokalno prebivalstvo pritiskati z grožnjami kriminalizacije solidarnosti z migranti: vsakršno nudenje pomoči in stori-tev, od prevoza do namestitve, je zdaj lahko interpretirano kot tihotapstvo. Zaradi česar pa sulfatizem gotovo ne bo zamrl: nasprotno, verjetno se bo še ojačil, namnožil bo glasove, ki bodo tako kot naši epski nomadi vzklikali: »Odjebite, mi idemo pravo u boj!« Odmevi tega vzklika se že razlegajo. Od tam nekje, iz vojvodinskih polj prihajajo. ✕

Kako danes lahko upravičimo financiranje športa, kulture in znanosti?

JAVNI INTERES

Prispevke pošljite na urednistvo@razpotja.si do 25. 11. 2015.

Moj oče, Montaigne in Slovenci

MIHA MOVVIN

Oče je imel v dnevni zložen kup knjig, tja jih je nanosil s knjižnih omar, da bi jih imel čez dan pri roki. Ko se je knjiga uvrstila na kaotično skladovnico, je ostala tam, pa če jo je bral ali ne.

Premikal je ni več, tja je bila odložena za večno. Oziroma vsaj dosmrtno. Pač eden njegovih nevroticizmov. Stvari, predmete je imel rad na njihovem mestu, morda si je nezavedno predstavljal, da tako obvladuje položaj. To zveni simpatično prismuknjeno, toda ko je bilo treba hišo pospraviti, je njegova samovolja mamo in vse ostale spravila v nemogoč položaj. Nevroticizem je moja amaterska diagnoza, brat je postavil svojo, za lase privlečeno teorijo, da je šlo pri očetovih kapricah za razvojno motnjo nekje na avtističnem spektru.

Kakorkoli že, to so naslovi in avtorji, ki jih je cenil, seznam je moj in arbitraren: Deseti brat Ivana Roba, Levstikovo Popotovanje, Bulgakova Mojster in Margareta, Aleševčev Kako sem se jaz likal, Montaignovi Eseji. Dopadla sta se mu naivni pacifizem Vonnegutove Klavnice pet in subverzivnost Moskve-Petuškov legendarnega Venedikta Jerofejeva. Njegovi morda najljubši knjigi sta bili Dvanajst stolov Ilfa in Petrova ter njeno nadaljevanje Zlato tele: gre za duhovit, brutalen prikaz človeka in njegovega značaja, takega, kakršen je. Čudovito inteligenten in duhovit, pa spet šibek, nepoboljšljivo naiven, mestoma pritlehen, kot tak tudi nevaren, pa ubog. In predvsem smešen. Humor pa je vsaki utopiji, zlasti politični, nevaren.

Okoli takšnih in drugačnih tem sva se bolj ali manj sokratsko, bolj ali manj civilizirano prerekala. Tako sva ljubeče komunicirala. Oče je bil skeptik, »religiozno nemuzikalen« (Habermas), do vsake avtoritete je imel refleksno rezerviran odnos. Na državo je gledal s sumničavostjo anarhista. Njegov odnos do politike je bil v najnižjih legah skoraj gostilniško destruktiven, v slogu Jaroslava Haška, v najvišjih stoično resigniran. Čudil sem se mu, zakaj ne zmore dlje. Kot da bi zanj politika bila nekaj banalnega in pritlehnega, dejavnost, ki ji nikoli ne bi prisodil lastnega predmeta, kaj šele posebne filozofije. A ko se danes zalotim, kako slabo prenašam vseprisotno napredno leporečenje, trkanje po prsih in potvarjanje dejstev ter votlo retoriko »borbe za lepši jutri«, vem, da je v ozadju tega odpora očetov skeptični, ironični odnos do sveta in njegovih samozvanih avtoritet.

Nekoč sem mu za rojstni dan podaril Kiševo Grobnico za Borisa Davidoviča, ki sem jo našel v antikvariatu. Kiša ni poznal kaj dosti, a ga je takoj zagrabil; rekel je, da je stvar dobra. Spominjam se, da sem bil skoraj prese-nečen (držal se je namreč tistega, kar je poznal), a hkrati se mi je njegova literarna sodba zdela logična. Pri Kišu je posameznik namreč vržen, če ima smolo lahko zelo brutalno vržen, v raznorazne zgodovinske silnice, ideologije in na njih zgrajeni totalitarizmi pa ga premeta-vajo sem ter tja. Na koncu se vsaka ideologija in sistem izkažeta ne le kot prazen brneč bron in zvence čimbale, pač pa kot nekaj mnogo hujšega: kot smrtonosen valjar. Kiševo doje-manje sveta se tu perfektno sklada z očetovim. Iz tega valjarja se je mogoče reševati tudi z distanco in ironiziranjem, z umikom vase. Pri čemer to ni kapitulacija, temveč reflektirana in izdelana Weltanschauung.

Kakšno leto po očetovi smrti sem v zakotnem

antikvariatu naletel na Montaignove Eseje v Kondorjevi izdaji. Dal sem tri evre, kar je poštena cena, spominjam se, ne lažem, da mi je utrip pospešil. Ne zaradi cene, tudi ne zato, ker bi šlo za redkost, pač pa zato, ker je to bila izdaja, ki je čepela na tistem kupu v dnevni sobi. Kot da bom na ta način lahko vzpostavil stik z mrtvim očetom. Kot da se bom lahko spet pričkal z njim. Tam, v zastarelem in mestoma slabo razumljivem prevodu Esejev sem našel ključ do očetovega razumevanja političnega sveta. To ni več Haškova prostaška destruktivnost, tudi ne trda Nietzschejeva genealogija morale. V Montaignovem prefinjenem skepticizmu in spoznavni ponižnosti sem znova uzrl očetovo blago ironično držo. Držo, ki izhaja iz trezne predpostavke, da tudi na najvišjem prestolu še vedno sedimo na svoji riti (metafora je Montaignova). To je ponižnost, ki zavrača prevzetnost in mesijanizem političnih šol, ki vedno znova obljublajo rešitev izpod škornja resničnih, še raje pa namišljenih nasprotnikov, zunanjih, še raje pa notranjih. Zato jih morajo vedno znova ustvarjati. Montaignovo pisanje je informirano z brutalnostjo verskih vojn, ki jih je doživel v svojem času. Zato se zaveda primitivnosti vsiljevanja lastne resnice (Rawls, na nek način njegov nadaljevalec, bi rekel lastne koncepcije dobrega). To je duhovni realizem Franciška Asiškega, ki vztraja, da je resnična sprememba lahko le notranja in da je ne morejo in ne smejo vsiliti doktrinarni, sploh ne politični sistemi.

Edini sprejemljiv mehanizem sobivanja je torej konsistentno in resno izpeljani liberalni princip tolerance, po katerem nihče nima pravice avtoritarno izrivati drugega v imenu bolj ali manj votlih idej in idealov. Tega principa Slovenci do danes nismo zapopadli. Lažje bi ga, če bi zmogli več očetove ironične distance. In njegove premišljene rezerviranosti. ✘

PODEMOS

Upor v središču španske politike

NACHO CORREDOR

Raznovrstni dejavniki in razsežnosti evropske krize imajo neposredno, čeprav ne izključno vlogo pri vzniku pojavov, ki so v zadnjih letih z vso silo vdrli na politični in družbeni oder Stare celine. Izven kriznega konteksta je nemogoče razložiti, kako sta v Italiji Gibanje 5 zvezdic in njegov voditelj Beppe Grillo uspela postati množični fenomen; kako je Syrizi in Alexis Tsiprasu uspelo zavladatai v Grčiji; kako je mogoče, da sta se v Franciji Nacionalna fronta in Marine Le Pen zavihteli na vrh večine volilnih anket; kako je v Kataloniji gibanje za neodvisnost pod vodstvom Arturja Masa uspelo doseči družbeno podporo, kakršne ni imelo nikoli v zgodovini; ali zakaj se je na vsedržavni ravni v Španiji uveljavila politična formacija, kakršno je gibanje Podemos, in voditelj, kakršen je Pablo Iglesias. Med omenjenimi pojavi sicer obstajajo pomembne razlike (nacionalizem Le Penove je izključujoč in mestoma rasističen, nacionalizem Arturja Masa ne; Gibanje 5 zvezdic nima jasne ideologije, kar za Syrizo ne velja itd.), vendar hkrati obstaja izrazita podobnost, kar se tiče njihovih projektov in strategije. V trenutku, ko je postalo očitno, da številni evropski voditelji niso sposobni usmerjati usode svojega naroda, v trenutku, ko je večina vladajočih sil sprejela predpostavko, da ne obstaja alternativa prevladujočim gospodarskim in družbenim politikam, v trenutku, ko sta politiko v veliki meri zamenjali ekonomija in neoliberalna doktrina, se vsi ti projekti predstavljajo kot orodja emancipacije, kot orodja za izgradnjo pristnih političnih projektov, ki obljublajo vzpostavitev skupnega političnega obzorja. Proti scenariju skrajnega pragmatizma in varčevanja – politika. Proti tradicionalnim političnim silam, ki jih je povozil čas – novost. FOTOGRAFIJA: AHORA MADRID/Flickr

Gibanje 5 zvezdic, pa tudi Syriza in Nacionalna fronta, se pred državljanji predstavljajo kot projekti, ki hočejo vrniti oblast državljanom (drugo vprašanje je, koga smatrajo za državljanje) pred grožnjo sovražnika, ki ogroža skupnost (Le Penova se osredotoča na priseljenke, Tsipras na trojko, Mas na špansko državo). Skupaj, razglašajo vsi ti projekti, bomo uspeli izgraditi politično bodočnost, kakršno si zaslužimo (kot Francozi, Grki, Katalonci). Vsa ta gibanja uporabljajo strategije, ki jih lahko, v skladu s terminologijo in premisleki, ki jih je podal pokojni argentinski politolog Ernesto Laclau (ki je, ne po naključju, eden od referenčnih mislecev ustanoviteljev Podemos), označimo za populistične: jasno definiran skupinski »jaz« (ljudstvo, Grki, Katalonci, Francozi, preprosti ljudje), ki se zoperstavlja zunanjemu sovražniku (establišmentu, trojki, španski državi, neznanemu).

V članku bom skušal odgovoriti na nekatera vprašanja, ki jih, tako v Španiji kot v Evropi, vzbuja nagli vzpon nove politične stranke, imenovane Podemos (Zmoremo), ki se je prek institucij demokratične države podala v boj za prevzem oblasti. Soočeni smo torej s politično formacijo, ki se poslužuje populističnih strategij, a popolnoma sprejema pravila zahodne liberalne demokracije in predstavnškega sistema. Njen prvi naskok na institucije se je začel pred dobrim letom, maja 2014, ko je dosegla dober rezultat na volitvah za evropski parlament. Od tedaj se je povzpela na vrh volilnih anket, na nedavnih lokalnih volitvah pa je, predvsem v urbanih okoljih, dosegla spodoben rezultat in nekatere pomembne simbolne zmage: s pomočjo zaveznikov si je med drugim zagotovila županstvo v obeh metropolah, Madridu in Barceloni.

Zakaj in kdaj se je pojavil Podemos? Kateri so njegovi cilji?

Gibanje 15M: priložnost za novo silo na levici

Maja 2011 je, podobno kot pri gibanju *Occupy Wall Street*, prišlo do spontane in nepričakovane množične mobilizacije državljanov, ki so zapolnili trge večjih španskih mest. Pojav je kmalu dobil ime 15M, po datumu prvih demonstracij v središču prestolnice. V gibanju so sodelovali predvsem mladi, rojeni po Francovi smrti; gre torej za prvo špansko generacijo – lahko rečemo kar v vsej zgodovini te države –, ki je odraščala v demokraciji. Zahtevali so drugačen tip ekonomskih politik in izpostavljali nujno po izboljšanju odnosa med volivci in njihovimi izvoljenimi predstavniki. To je bil eden prvih simptomov krize španskega političnega sistema, ki se je rodil z ustavo leta 1978, hkrati pa tudi prvi množični protest (če odšteto običajna sindikalna zborovanja) po izbruhu gospodarske krize in uvedbi varčevalnih ukrepov.

Čeprav je vodilni glas v gibanju, tudi po zaslugi medijev, kmalu prevzela skupina politično zelo aktivnih levičarskih mladostnikov, je v 15M sodelovala zelo raznolika paleta ljudi, kar se je med drugim odražalo v visoki podpori, ki so jo protesti uživali v javnosti: po anketah naj bi prizadevanja *indignadosov* podpiralo kar tri četrtine prebivalstva. Pojav je vzbudil zanimanje pri širokem spektru političnih predstavnikov. Jasno se spominjam, da sem v tistih dneh na barcelonski Plaça Catalunya, epicentru množičnih mobilizacij

v katalonski prestolnici, srečal celo vrsto sredinskih politikov, ki so z zanimanjem spremljali zborovanja, v iskreni želji, da bi s prve roke skušali razumeti, kaj se dogaja. Carles Campuzano, katalonski desnosredinski poslanec, ki se zavzema za neodvisnost in pripada konservativno-liberalni stranki Arturja Masa, Carina Mejías, do nedavnega poslanca konservativne Ljudske stranke in po novem barcelonska mestna svetnica na listi liberalnega gibanja Ciudadanos, nekdanji socialdemokratski poslanec Josep Maria Balcells in sedanji vodja mestne sekcije katalonskih socialnih demokratov v Barceloni Jaume Collboni so bili nekateri izmed pomembnejših predstavnikov, ki so razumeli pomen mobilizacij in brez vsakršnega medijskega pompa pohiteli na mesto dogajanja, da bi situacijo preverili na lastne oči.

Državljske mobilizacije so nihale med spontanostjo in organizacijskimi naporji tradicionalnih protiglobalizacijskih in protisistemskih združenj, ki so nepogrešljiva v vsaki tovrstni manifestaciji. Tedaj se je prvič zgodilo, da so te skupine dejavno sodelovale pri artikulaciji sporočil, ki so uživala podporo večine španskega prebivalstva. V tem kontekstu ter v organizacijski strukturi, ki je vzniknila iz četrtnih svetov, univerzitetnih krožkov in državljskih platform (kot sta na primer *Democracia Real Ya!* ali PAH, Platforma žrtev prisilnih izselitev) in oblikovala protestno mrežo proti varčevalnim ukrepom in za več demokracije, je treba iskati izvore Podemos in socializacijsko izkušnjo večine njegovih članov in voditeljev.

Do izbruha 15M je prišlo leto dni po tem, ko je socialistični premier José Luis Rodríguez Zapatero ob prihodu ekonomske krize v Španijo naznanil prve varčevalne reze, oziroma nekaj mesecev po tem, ko je taisti Zapatero prejel pismo Evropske centralne banke, v katerem je bil pozvan k sprejemu ukrepov, ki bi odražali jasno zavezo njegove vlade na področju varčevanja in vračila dolga. Posledica tega poziva je bila polemična sprememba španske ustave, glede katere sta se v slabem tednu dogovorili obe največji stranki, PSOE (socialisti) in PP (konservativci), in katere namen je bil fiksirati plačilo dolga kot strateško prioriteto države. Nekaj mesecev kasneje, novembra 2011, je Ljudska stranka (PP) pod vodstvom Mariana Rajoya zmagala na volitvah in dosegla absolutno večino v parlamentu ter le še utrdila usmeritev, ki so jo glede reševanja krize začrtali njeni levosredinski predhodniki.

Če povzamemo: leto 2011 so Španijo zaznamovale množične državljanske mobilizacije proti varčevalnim ukrepom, ki so opozarjale na odgovornost tradicionalnih političnih elit za nastalo situacijo in zahtevale izboljšanje demokratičnega nadzora nad institucijami. Sočasno pa je globok poraz socialistov na lokalnih volitvah v pogojih dvostrankarskega sistema omogočil zmago Ljudske stranke, ki se je ponovila še na parlamentarnih volitvah; ta je v kampanji poudarjala predvsem napake predhodnikov, ko je prišla na oblast, pa le še okrepila politiko varčevalnih ukrepov, zaradi katere so se državljanji odvrnili od socialistov. Čeprav je obstajalo razširjeno (in utemeljeno) prepričanje, da sta tako PP kot PSOE globoko soodgovorni za krizo, v kateri se je znašla država, pa ni bilo nobene poli-

tične alternative, ki bi zmogla izkoristiti to ljudsko nezadovoljstvo. Vse do danes Ljudska stranka in socialisti namreč povsem obvladujeta špansko vsedrjavno politiko, čeprav so nedavne lokalne volitve znatno zmanjšale njuno premoč na regionalni in občinski ravni. PP in PSOE skupaj zasedata 296 od 350 poslanskih sedežev v španskem kongresu, z velikansko prednostjo pred tretjo in četrto parlamentarno silo: katalonski desnosredinski nacionalisti imajo 16 sedežev, Združena levica, v katero je vključena Komunistična partija, pa 11. Ta anomalija – ni ravno logično, da znaten delež prebivalstva podpre proteste, ki kritizirajo vladno politiko varčevanja, na volitvah pa z enormno večino zmagajo stranke, ki takšne ukrepe podpirajo – je v krogih alternativne levice vzbudila upanje za volilni preboj. Med njimi je bila najbolj odločna Protikapitalistična levica (*Izquierda Anticapitalista*), ki je v nastali situaciji videla priložnost za lastno uveljavitev.

Med utopijo in pragmatizmom: izvori Podemosa

Od leta 1986 dalje je Komunistična stranka, ki je imela ključno vlogo pri tranziciji iz diktature v demokracijo, skupaj z manjšimi levičarskimi in okoljevarstvenimi skupinami oblikovala koalicijo, imenovano Združena levica (*Izquierda Unida*). Uspehi te formacije so bili spričo dokaj uspešnega pragmatičnega reformizma socialistov vselej precej skromni, v zadnjem desetletju pa je doživela razkroj, značilen za tradicionalne politične sile. Poleg tega je bila, kot je običajno za levičarske skupine (pomislimo na karikaturo, ki jo v filmu *Life of Brian* poda Monty Python: malenkostno rivalstvo med Ljudsko fronto Judeje in Judejsko ljudsko fronto), nagnjena k žolčnim frakcijskim sporom; v radikalnih skupinah se kajnovskim bojem, značilnim za vsakršno politično organizacijo, pridružuje še večna napetost med utopijo in pragmatizmom. Ena od skupin, rojenih iz frakcijskih sporov znotraj Združene levice, je bila Protikapitalistična levica.

Protikapitalistična levica je bila (danes ne obstaja več, kasneje bomo videli, zakaj) izrazito protisistemska politična stranka, tako rekoč brez volilne baze. Glede na politične in družbene okoliščine in glede na počasni, a neizogibni zaton Združene levice, je v danem trenutku prišla do zaključka, da bi lahko s pomočjo priljubljenega kandidata zasedla prazno volilno nišo in si priborila dovolj veliko podporo, da bi odločilno pripomogla k vladni stabilnosti in prek koalicijskih dogovorov dobila besedo pri državnih politikah. V ožji izbor za novi medijski obraz stranke sta se uvrstila Ada Colau (sedanja barcelonska županja, ki je bila tedaj izjemno priljubljena predstavnic za stike z javnostjo Platforme žrtev prisilnih izselitev) in Pablo Iglesias, mlad profesor na ugledni madridski univerzi Complutense in duhovni vodja skupinice madridskih protikapitalističnih intelektualcev, ki je zaslovel po zaslugi suverenih nastopov v nenaklonjenih okoljih privatnih televizij.

Ko je Colauova zavrnila ponudbo, da bi prevzela prvo mesto na strankini listi, so se strategiji Protikapitalistične levice obrnili na Iglesiasa. Ta je bil (tako kot druga dva soustanovitelja gibanja Podemos, ekonomist Juan Carlos Monedero in politolog Iñigo

Errejón) priljubljen univerzitetni profesor in reden gost televizijskih pogovornih oddaj. Vrsto let je delal kot zunanji svetovalec za nekatere populistične latinskoameriške vlade, v domovini pa je bil znan predvsem kot koproducent priljubljenih internetnih oddaj. Toda v širši javnosti je zaslovel kot reden udeleženec polemičnih pogovornih oddaj na kanalu *Intereconomía*, izrazito konservativni zasebni televiziji, ki je v svoji programski shemi najbrž potrebovala sogovornika s poudarjeno levičarskimi stališči, da bi tako legitimirala radikalnost lastnega diskurza.

Iglesiasa so torej postavili na čelo volilnega zavezništva, imenovanega Podemos, kar ni nič drugega kot španski prevod znamenitega slogana Obamove kampanje, »Yes We Can!«. Grupacija, v kateri so glavno vlogo prevzeli mladi aktivisti in intelektualci brez politične kilometrine ter stari levičarski mački iz akademskih krogov, je volilni krst doživela na evropskih volitvah maja 2014. Na njih so nastopili s programom, ki jih je umeščal levo od socialistov in je bil veliko bolj razdelan od splošnih formul Združene levice. V kampanji pa so nastopili z retoriko, usmerjeno proti političnim elitam. Proti pričakovanjem je bilo med izvoljenimi evropskinci pet njihovih; s tem so si prislužili pozornost javnosti, pa tudi strupen odziv s strani ostalih političnih formacij. Od takrat naprej je s pomočjo diskurza, osredotočenega na izpostavljanje obstoja politične »kaste«, odtujene od državljanov (sporočilo, ki privlači tako volivce na desnici kot na levi), njihova priljubljenost poletela v nebo: že nekaj tednov po evropskih volitvah so jih ankete postavljale na prvo mesto na bližajočih se parlamentarnih volitvah. Od tedaj je njihova priljubljenost sledila vzponom in padcem, značilnim za javnomnenjsko dinamiko, a uveljavili so se kot resen pretendent za prevzem oblasti.

Od revolucije k pragmatizmu

Pričakovanja, ustvarjena po evropskih volitvah, in proces preobrazbe volilnega zavezništva v stranko so povzročili prva resna trenja med predstavniki Protikapitalistične levice ter triumviratom, ki so ga sestavljali Pablo Iglesias, Iñigo Errejón in Juan Carlos Monedero. Medtem ko so prvi hoteli trenutek izkoristiti za popularizacijo in širjenje programa z jasno protikapitalistično vsebino, so drugi opozarjali, da Lenin ni postal priljubljen z zagovarjanjem revolucije, temveč z obljubami o »kruhu in miru«; izpostavljali so torej potrebo po minimalni programski platformi in hitro razumljivih sloganih, ki lahko privabijo množice, in predlagali populistično strategijo, ki bi »kolektivni jaz« zoperstavila zunanjemu sovražniku. Za razumevanje strategije, ki jo je ubral Podemos, je dovolj, da si ogledamo posnetek, ki ga je Iglesias posnel kot repliko na kraljev govor leta 2013, s piratsko zastavo v ozadju. Ko so ga tovariši vprašali, zakaj ni raje uporabil republikanske trobojnice, je odgovoril, da piratska zastava deluje »mnogo bolj združevalno«. Na vrhuncu teh notranjih trenj, junija 2014, je Monedero (ki je moral nekaj mesecev kasneje odstopiti z vodstvenih položajev v stranki zaradi povezanosti s fiktivnim podjetjem, ki je prejelo denar od venezuelske vlade) izjavil, da se znotraj Podemosa prip-

ravlja »državni udar«. Meril je na namere Protikapitalistične levice, da bi obvladovala organizacijsko strukturo in strategijo nove stranke. Zgodilo pa se je ravno obratno. Triumvirat je formalno ustanovitev stranke izkoristil za uvedbo klavzule, ki članom prepoveduje, da bi bili hkrati člani katere druge politične stranke. Protikapitalistična levica se je zato morala razpustiti, da bi lahko njeni člani kandidirali za vodilne položaje v Podemosu. Tu pa so doživeli popoln poraz in bili potisnjeni v osamo. Spor se je torej končal s popolno zmago triumvirata; od tedaj je vpliv Protikapitalistične levice na politiko Podemosa ničeln.

Podemos ni doslej niti enkrat postavil pod vprašaj sistema tržnega gospodarstva, kar je, glede na njegove izvore, nenavadno. Kako to? Iglesias je večkrat eksplicitno zavrnil definicijo Podemosa kot levičarske sile, čeprav se je vodilni kader stranke socializiral v marksističnih krogih, mnogi od njih pa so tesno sodelovali z latinskoameriškimi levičarskimi vladami. To je skoraj gotovo posledica spoznanja, da bi izrazito levičarski diskurz težko prevladal v Španiji, kjer se velika večina volivcev umešča v politično sredino. Ko je Združena levica Podemosu nedavno predlagala oblikovanje volilne koalicije na bližajočih se parlamentarnih volitvah, je Iñigo Errejón prezirljivo odvrnil: »Naj kar imajo levico.« S tem je hotel povedati, da Podemos zanima predvsem sredinsko volilno telo. Iz tega vidika lažje razumemo, zakaj se Podemos v evropskem parlamentu ni vključil v isto poslansko skupino kot Syriza, čeprav je previdno podprl določene Tsiprasove ukrepe. Od ponovnega izbruha grške krize je Iglesias skrbel, da bi držal primerno distanco do Syrize. Predvsem zato, ker so trenja med Evropsko unijo in Grčijo izpostavila dejstvo, da se volja državljanov (ko je država visoko zadolžena) ne pretvori avtomatično v dejstva.

Kakšna bo teža Podemosa v novem sklicu španskega kongresa ostaja neznanka. Ne glede na to pa je treba poudariti velik vpliv, ki ga ima na ostale politične sile diskurz nove stranke, osredotočen na boj proti korupciji, demokratično etiko in poštenost, ter na kritiko ekscesov in škandalov političnih elit. Že sama prisotnost Podemosa sili ostale akterje v politični areni k večji pozornosti do korupcije v lastnih vrstah, kar se brez zunanje prisile verjetno ne bi zgodilo.

Glavno vprašanje: čemu?

Toda glavno vprašanje ostaja odprto: kaj je cilj Podemosa? Opozoril sem že, da lahko formacijo njegovih voditeljev postavimo v kontekst revolucionarnih levičarskih procesov v Latinski Ameriki v zadnjem desetletju; kljub temu pa svoje popularnosti ne gradijo na poudarjanju vrednot, iz katerih izhajajo. Ta fenomen ima svojo predzgodovino. Leta 1998 je perujski novinar Jaime Baily opravil intervju s tedanjim venezuelskim predsedniškim kandidatom Hugom Chávezom. Chávez je v intervjuju zanikal, da je socialist, zavzel se je za »spodbujanje investicij ameriškega kapitala« v Venezuelo, trdil, da se »odlično razume« s podjetniki, in zagotavljal, da »ne bo avtoritaren predsednik«. Od tega, kot vemo, ni ostalo nič. Kaj pa bi bila njegova prva poteza, če bi postal predsednik? »Začeti

Je možen drugačen tip kapitalizma? Pritrdilni odgovor, ki je tradicionalno navdihoval socialdemokracijo, je za svojega prevzela nova levica. Zdi se, da je njena strategija obuditev države blagostanja z vzpostavitvijo radikalnega izziva trenutni ureditvi, podobno kot je obstoj Sovjetske zveze spodbudil oblikovanje evropske socialne države.

z ustavodajnim procesom.« To španskega opazovalca nemudoma spomni na retoriko Pabla Iglesiasa: začetek ustavodajnega procesa, ki naj bi v široki državljanski participaciji spremenil temeljne značilnosti španske politične ureditve, je namreč eden njegovih osrednjih sloganov, ki ga uporablja tudi kot odgovor na zahteve po neodvisnosti in federalizaciji, ki vse odločneje prihajajo s periferij države.

Težko je vedeti, ali znotraj Podemosa resno razmišljajo o »pohodu na nebo« in popolni spremembi sistema, glede na to, da javno nikoli niso kritizirali temeljnih postulatov kapitalistične ureditve. Dejstvo pa je, da Podemosove ambicije, kakršne že so, niso omejene le s španskim političnim sistemom, ki trenutno teži k še večji heterogenosti kot doslej, temveč tudi z dejstvom, da je Španija globoko vpeta v evropske strukture. To nedvomno vpliva na zmernejšo retoriko, verjetno pa tudi na strateške premisleke voditeljev stranke, ki so zelo dobro podkovani v koordinatah politične realnosti.

Je možen drugačen tip kapitalizma? Pritrdilni odgovor, ki je tradicionalno navdihoval socialdemokracijo, je zdaj za svojega prevzela nova levica. Zdi se, da je njena strategija obuditev države blagostanja z vzpostavitvijo radikalnega političnega izziva trenutni ureditvi, podobno kot je v 20. stoletju obstoj Sovjetske zveze spodbudil oblikovanje modela evropske socialne države. Nedavna grška kriza pa vnaša dvom v uspešnost takšne strategije. Kljub temu lahko opazamo, da se je, z izjemo nemških socialnih demokratov (ki delujejo predvsem kot napredni predstavniki nemškega nacionalizma), evropska socialdemokracija zelo umirjeno odzvala na vlado Alexisa Tsiprasa in trenutek izkoristila, da bi se znova situirala kot sila, ki se zavzema za mirno preoblikovanje realnosti, pri čemer je izkazala željo, da bi obnovila skrhano vez z državljani.

Je to scenarij, ki ga lahko pričakujemo v prihodnje? Kakšna bo pri tem vloga formacij, kakršni sta Syriza in Podemos? Kakšen je sploh manevrski prostor levičarskih gibanj v kontekstu globalizacije, kjer države izgubljajo na moči? Tako zmerna kot radikalna levica bosta v prihodnjih letih najbrž soočeni z nujo po medsebojnem sodelovanju. Na lokalni ravni bo glavni izziv preusmeritev socialnih bojev k zavzemanju za kakovostnejšo demokracijo, na mednarodni ravni pa bo treba začeti resen spopad za preoblikovanje institucij, ki krojijo mednarodne ekonomske politike, v organe demokratičnega odločanja. Bodo zmogli?×

PREVOD: LUKA LISJAK GABRIJELČIČ

Med zbledelim hegemonom in iskanjem radikalne demokracije

Dvoje kriz v Makedoniji

ELENA B. STAVREVSKA

Med drugo svetovno vojno so se partizani in Nemci borili za nadzor nad nekim gozdom. Prvi dan so ga zavzeli partizani. Naslednji dan so Nemci sprožili uspešen protinapad. Tretji dan so gozd ponovno osvojili partizani. Četrty dan so ga Nemci spet vzeli nazaj. Peti dan je gozdar izgubil potrpljenje in oboje odgnal. Ta šala kroži v makedonski družbi med vsako politično krizo. Ko vlada in opozicija ne zmoreta doseči dogovora, državljani na Zahodu iščejo gozdarja, običajno v podobi Evropske unije. Glede na raven vpletenosti mednarodne skupnosti, še posebej EU, v notranje zadeve Makedonije, to sploh ni presenetljivo.

FOTOGRAFIJA: FOSIM/Flickr

Hegemon v upadu

Članstvo v EU je, vsaj deklarativno, skupen strateški cilj vseh makedonskih vlad od osamosvojitve leta 1991. To je Uniji, skupaj s hegemonskim položajem, ki ga uživa na Balkanu, omogočilo, da je pridobila edinstveno moč na domači politični sceni.

Oba vidika sta vredna analize. Začnimo z drugim: razpad Jugoslavije in nejasni institucionalni okviri v nekaterih državah naslednicah so ustvarili vakuum, ki je tedanji Evropski skupnosti omogočil, da je postala hegemon v regiji. To je še zlasti očitno v Makedoniji, kjer so avgusta 2001 po kratkem etničnem konfliktu štiri največje politične stranke v državi podpisale ohridski sporazum, v katerem je bila kot eden njenih garantov navedena EU. Poleg tega je po končanem konfliktu Unija z različnimi instrumenti Makedoniji pomagala pri stabilizaciji in reformah. Tako je bilo ustvarjeno okolje, v katerem je lahko EU prevzela večje odgovornosti znotraj države. Postavljena je bila v vlogo koordinatorja prizadevanj mednarodne skupnosti, usmerjenih v spodbujanje in nadzorovanje implementacije ohridskega sporazuma. S tem, ko je Evropska unija postala garant za njegovo implementacijo, je postala globoko vpletena v upravljanje domače politike. Kmalu ni bila več le posrednica, temveč ključna akterka pri sprejemanju odločitev v Makedoniji. Poleg tega je zaradi asimetrije moči zavzela mesto na vrhu hierarhije vladanja v državi. Ideološka privlačnost in prestiž hegemonu pa imata ključno vlogo tudi pri ohranjanju stabilnosti hierarhičnega reda.

Ta privlačnost je povezana z drugim omenjenim vidikom: članstvom v EU kot glavnim strateškim ciljem Makedonije. Podpora makedonskim evroatlantskim aspiracijam je bila med prebivalstvom vedno visoka: več kot 80 %, po zadnjih anketah. Ta podpora pa je v zadnjih sedmih letih v javnem diskurzu agresivno trčila ob nasprotovanje pravici Makedonije, da v mednarodni sferi uporablja svoje ustavno ime. Odkar je Grčija leta 2008 v Bukarešti uporabila pravico do veta in Makedoniji preprečila vstop v NATO, je vodilna stranka VMRO-DPMNE (Notranje makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka za makedonsko nacionalno enotnost) pod vodstvom premiera Nikole Gruevskega aktivno oblikovala diskurz o »nacionalnem dostojanstvu«, ki bi ga lahko ogrozile evroatlantske integracije. Ta diskurz predstavlja obrat v vladni politiki in retoriki, ki se zdaj osredotoča na ponovno definiranje kolektivne identitete, zunanjih in notranjih sovražnikov, ter podobe »pravega Makedonca« v povezavi z antičnimi Makedonci in miti o Aleksandru Velikem. Številni izmed zgodovinskih mitov, ki so bili postavljeni v ospredje nacionalne naracije, prikazujejo makedonsko ljudstvo v vlogi žrtve, kar za Balkan pravzaprav ni nič novega. Miti o neomajnih prednikih so v kontekstu spora okoli imena zelo priročni, posebej ko strategije EU vodilnim elitam niso po godu. Hkrati pa se številne reforme, kot tudi obeti za boljšo prihodnost, javnosti predstavljajo kot sestavni del evropske integracije. Ker VMRO nadzira večino državnih medijev, ta dvostopenjski pristop po eni strani ustvarja prazni označevalec evropske integracije, ki na razpolago vladajoči stranki, po drugi pa služi za slabitev morebitnih vzvodov, ki jih ima na voljo Evropska unija.

Osvoboditev »ugrabljene države«?

Ta kontekst je pomemben za razumevanje, zakaj je Evropska unija ostala brez asov v rokavu pri obvladovanju trenutne, največje politične krize v Makedoniji po osamosvojitvi. Njen začetek bi lahko postavili v 24. december 2012, ko je vodilna stranka skušala sprejeti proračun za leto 2013 po hitrem postopku in se pri tem poslužila fizične odstranitve opozicijskih poslancev in novinarjev iz parlamenta. Opozicija pod vodstvom Socialdemokratske zveze (SDSM) se ni vrnila v parlament vse do marca 2013, ko je bil s posredovanjem EU dosežen sporazum. VMRO je sporazum spoštovala le delno; njena nepripravljenost, da bi vpeljala standarde OVSE/ODIHR glede volilne zakonodaje in volilnih imenikov je pripeljala do nepriznavanja rezultatov parlamentarnih predsedniških volitev aprila 2014 s strani socialdemokratske opozicije, ki od tedaj bojkotira parlament. Kljub temu VMRO in njeni poslanci skupaj z ostalimi predstavniki vladajoče koalicije nadaljujejo trend pretirane regulacije vseh aspektov javnega in zasebnega življenja s sprejemanjem in implementacijo številnih problematičnih zakonov; tako utrjujejo svojo vladavino prek prava, namesto da bi vzdrževali vladavino prava.

Ta aspekt krize se je začel pomikati proti vrhuncu februarja letos, ko je vodja SDSM Zoran Zaev obtožil Gruevskega in njegovega bratranca ter najtesnejšega zaveznika Mijalkova (ki je bil v preteklosti vodja protiotboveščevalne varnostne službe), da sta v zadnjih štirih letih nezakonito snemala pogovore več kot 20.000 državljanov. Zaev je začel pridobljeni material javno predvajati, svojo kampanjo pa poimenoval »Resnica za Makedonijo«. Z njo je želel pokazati, da sta predsednik vlade in njegov ožji krog prek hude zlorabe moči ugrabila državo. Gradivo je bilo v obdobju več mesecev izdano v obliki tako imenovanih »bomb«, vsaka od njih pa se je osredotočala na določeno temo. Nezadovoljstvo je doseglo vrhunec 5. maja, ko je v javnost prišla »bomba«, ki je vsebovala dokaze, da so visoki vladni predstavniki, vključno z Gruevskim, vedeli za policijsko brutalnost, ki se je končala s smrtnim izidom, in jo skušali prikriti. Ta incident je že leta 2011 pripeljal do množičnih mobilizacij, »bomba«, vržena v javnost 5. maja, pa je spet zanelila velik protest, ki se je začel mirno, končal pa z nasiljem in uporabo policijske sile. Zato so se protesti naslednjega dne nadaljevali. Največji protest je sicer organizirala SDSM skupaj s svojimi opozicijskimi zavezniki, sodelovala pa te tudi civilna družba pod geslom »Državljeni za Makedonijo« oziroma GM. Odvil se je 17. maja v Skopju, naslednjega dne pa je shod skupaj s svojimi podporniki organiziral še vladni VMRO. Po obeh velikih zborovanjih so podporniki GM in VMRO pred stavbami vlade in parlamenta postavili svoje protestne tabore; istočasno pa je začetek pogajanj med vodjami štirih največjih političnih strank depolitiziral javno sfero. Periodične »bombe«, protestni tabori in pogajanja so iz krize ustvarili normalnost: kriza je postala nova makedonska realnost.

Pogajanja so ob posredništvu EU in podpori ZDA z nekaterimi zapleti potekala do 14. julija. V večini so potekala daleč od oči javnosti, na njih pa so sodelovali le predsedniki štirih največjih političnih

strank – dveh večinsko makedonskih in dveh večinsko albanskih. Začetni sporazum glede določenih vprašanj je bil dosežen 2. junija, sklenjen pa je bil s protokolom, na katerega so pogajalci pristali 15. julija. Medtem je ekipa izkušenih strokovnjakov, ki jih je imenovala EU, izdala poročilo s predlogi rešitev na področju pravne države. Njegovi zaključki izpostavljajo probleme, za katere je soodgovoren Gruevski sam, zato bi lahko rekli, da je bilo sporno že njegovo sodelovanje v pogajanjih. Že zaradi tega in pa zato, ker ima EU tudi sicer omejene vzvode, s katerimi bi lahko državne oblasti prisilila k spremembam, je sporazum šibak in pokriva le najosnovnejše točke oziroma stoji na najmanjšem skupnem imenovalcu.

Doseženi sporazum se s problemom ugrabitve države s strani vladajoče elite spopada tako, da predlaga vzpostavitev posebnega tožilca, ki bi se ukvarjal z informacijami, razkritimi v »bombah«, vrnitev opozicije v parlament, oktobra pa oblikovanje prehodne vlade pod vodstvom Gruevskega. Januarja naj bi Gruevski odstopil in tako omogočil razpis parlamentarnih volitev v aprilu 2016. Vse to je le odmik v smer »osvoboditve« države iz ugrabitve; kakšna bo učinkovitost ukrepov, še ne moremo reči. Pomembno je, da razumemo, kaj skuša sporazum popraviti in česa se ne dotika. Trenutna kriza je v enaki meri kriza systemske ureditve in kriza legitimnosti. Sporazum se ukvarja le s prvim vidikom, ki je nedvomno povezan z drugim, vendar pa rešitev systemskih težav ne vodi nujno do vzpostavitve legitimnosti.

Systemska kriza se v osnovi kaže kot ugrabitev države s strani vladajočih struktur, kjer imajo »nerepresentativni koristoljubni akterji znaten institucionalen vpliv oziroma nadzor nad javnimi financami oziroma oblikovanjem in implementacijo državnih politik«. (Andrej Nosko, »Can a Think Tank Help Expose a Captured State?«, spletna stran *Open Society Foundations*, november 2014). Pojem »ugrabitev države« se ne nanaša na posledice tega pojava, tj. na korupcijo, temveč na sam problem: polom sistema, ki v svoji zasnovi nima učinkovitih mehanizmov, ki bi preprečevali zlorabo politične moči. Pomanjkljivosti systemske ureditve so integrirane v institucije in zakone ter omogočajo omenjeno vladavino *prek* prava s posnemanjem demokratičnih procesov in institucij. Sporazum, ki se osredotoča le na systemsko krizo, ima tako za svoj cilj predvsem kvantiteto, ne pa kvalitete demokracije.

Revolucija je na čakanju, naj živijo revolucionarji!

Kriza legitimnosti pa je politični problem, na katerega lahko v rešitve, predlagane v sporazumu, sicer vplivajo, ne morajo pa ga rešiti. Kot je v svoji poglobljeni analizi izgradnje državnosti v Bosni pravilno argumentiral David Chandler, se lahko probleme politike rešujejo le znotraj sfere političnega. Rešitve za politične probleme težko najdemo v sferah zakonodaje, administracije in socialnih politik.

V politični sferi legitimnost pomeni upravičenost do vladanja, ki v demokracijah sloni tako na podpori večine kot na sposobnosti preprečevanja tiranije nad manjšinami. Če uporabimo hevristično razlikovanje med vhodno in izhodno legitimnostjo oziroma, kot bi

rekel Seymour Lipset, med legitimnostjo in učinkovitostjo, pri čemer se prva nanaša na »zmožnost političnega sistema, da vzdržuje prepričanje, da so trenutne politične institucije za družbo najprimernejše«, druga pa na »dejanske dosežke političnega sistema pri izpolnjevanju osnovnih nalog oblasti, kakor jih definirajo pričakovanja večine članov družbe in tistih močnih skupin znotraj nje, ki lahko predstavljajo grožnjo sistemu«, lahko vidimo, da je vrsta protestov in plenumov, ki so se pojavili v zadnjem letu, simptom krize obeh vidikov legitimnosti.

Najboljši znanilec krize izhodne legitimnosti oziroma učinkovitosti je nezadovoljstvo med državljani, ki se odraža v porastu različnih oblik civilnega aktivizma v zadnjih letih. Frekvenca protestov je od študentskih manifestacij jeseni in pozimi 2014 rastla eksponentno – zdaj se organizirajo tedensko ali vsaj mesečno. Javno objavljeni dokazi o smrtonosnem primeru policijske brutalnosti so bili neposreden povod množičnih protestov 5. maja, a niso bili

Kriza legitimnosti je politični problem. Kot je pravilno argumentiral David Chandler, se lahko probleme politike rešujejo le znotraj sfere političnega. Rešitve za politične probleme težko najdemo v sferah zakonodaje, administracije in socialnih politik.

edini razlog za nezadovoljstvo med državljani. Med množico so bili tudi medijski delavci, ki so nasprotovali restriktivnemu medijskemu zakonu in trenutni vladni praksi zatemanitve medijev; pogodbeni delavci, ki so izražali nestrinjanje z zakonom, ki ureja njihove razmere in je bil sprejet nekaj mesecev pred tem; študentje, ki so protestirali proti zakonu o visokem šolstvu, ki bi povsem uničil avtonomijo univerze; LGBTQI aktivisti, nezadovoljni z nesprijemljivimi sodnimi praksami v postopkih glede fizičnih napadov na nekatere od njih. Tu so bili tudi delavci, katerih pravice se nenehno in znatno manjšajo, sindikati pa so postali vladne oprode. Arhitekti so protestirali proti novi podobi Skopja, ki si je prislužilo naziv evropske prestolnice kiča. Tu so bile tudi ženske, ki so postale tarča vrste restriktivnih zakonov, mladi ljudje, ki brez vključitve v vladajočo stranko praktično nimajo upanja za zaposlitev, in starši tisočev mladih, ki so zapustili državo. In državljani, ki jim je aktualna vlada tako ali drugače povzročila krivico.

Protesti so rasli in vrhunec dosegli 9. oziroma 10. maja, ko je v etnično heterogenem mestu Kumanovo na severovzhodu države izbruhnil nasilni spopad med makedonsko policijo in oboroženo skupino, ki je terjal 22 žrtev. Mnogi so domnevali, da je incident odraz kulminacije etničnih trenj, kar se sklada s pogledom skozi

prizmo, ki ji sociolog Roger Brubaker pravi *groupism* oziroma fikcija s skupinami, ko skupine (v tem primeru etnične skupnosti) v očeh ljudi pridobijo status prvenstvenih družbenih akterjev, ki se jim pripisuje razpoznavne interesi in svobodno voljo. Medijska blokada in skoparjenje z informacijami s strani oblasti sta, skupaj s številnimi luknjami v uradni zgodbi, pripeljala do tega, da so ljudje pod začeli postavljati pod učinkovitost vlade. Popularnost videoposnetka, na katerem Albanec in Makedonec skupaj pozivata uradne predstavnike, naj sprejmejo odgovornosti za incident, je le eden od mnogih primerov, ki kažejo, kako je incidenta v Kumanovem prispeval k nezadovoljstvu državljanov in splošni krizi legitimnosti.

Kriza tako imenovane vhodne legitimnosti pa se najjasneje kaže v nezaupanju do političnih institucij, ki ga odraža večina raziskav javnega mnenja. Raven nezaupanja je še posebej visoka med mladino. Ena od študij je na primer pokazala, da je s stanjem demokracije v državi zadovoljnih zgolj šest odstotkov mladih Makedon-

bivalstva ni čutil reprezentiran v pogajanjih. Vhodna legitimnost trenutne vlade je zaradi volilnih zlorab zelo vprašljiva, vendar bi težko trdili, da se bo situacija z nastopom prehodne vlade izboljšala.

Ta kriza legitimnosti se je jasno odražala v oblikah organiziranja različnih državljanskih skupin, v njihovem načinu oblikovanja in komuniciranja svojih zahtev. Ena izmed najbolj priljubljenih oblik so bili plenumi, ne le kot sredstvo dajanja glasu nereprezentiranim, ampak tudi kot forma radikalne demokracije. Z besedami sociologov Ernesta Laclaua in Chantal Mouffee lahko rečemo, da tovrstne nove oblike državljanske mobilizacije omogočajo, da se izognemo redukciji politike na izbiro med vnaprej obstoječimi interesi (na volitvah) in odpremo vrata za redefiniranje političnih identitet in preferenc skozi razpravo v javni sferi. Po njenem mnenju je politika ključnega pomena prav zato, ker edina omogoča oblikovanje političnih subjektov. Plenumi so natanko to. Omogočili so, da so do svoje besede prišli različni glasovi in da so se skozi diskusijo

Pojem »ugrabitve države« se ne nanaša na posledice korupcije, temveč na sam problem: polom sistema, ki v svoji zasnovi nima učinkovitih mehanizmov, ki bi preprečevali zlorabo politične moči. Pomanjkljivosti sistemske ureditve so integrirane v institucije in zakone ter omogočajo omenjeno vladavino prek prava s posnemanjem demokratičnih procesov in institucij.

cev. Ista študija kaže tudi, da si po mnenju mladih – ki večinoma menijo, da nimajo nikogar, ki bi jih politično predstavljal – med vsemi družbenimi institucijami najmanj zaupanja zaslužijo prav politične stranke. Nezaupanje ni namenjeno samo VMRO, ampak večini političnih strank, še posebej največjim; in tu ni razlik med strankami, ki veljajo za večinsko makedonske in tistimi, ki veljajo kot večinsko albanske. To lahko vidimo v statistiki, ki nam pokaže, da kljub padcu podpore VMRO, do katerega je prišlo po objavi »bomb«, podpora SDSM ni rasla. Za to obstaja več razlogov. Eden izmed njih je zagotovo zgodovina SDSM, ki je državo vodila skozi proces privatizacije. Njihovo objavlanje pridobljenega gradiva je bilo selektivno in preračunljivo. Veliko državljanov, še posebej etničnih Albancev, je izpostavilo pomanjkanje objav gradiva, povezanega z albanskimi politikami, in izrazilo mnenje, da je »resnica za Makedonijo« postala »delna resnica opozicijske stranke, namenjena delu Makedonije«. Vprašljiv je bil tudi pristop SDSM do protestov. Oblikovala je prej omenjeno koalicio GM, ki je vključevala tudi del civilne družbe, na koncu pa jo je obravnavala preprosto kot del svoje koalicije, pri čemer se verjetno ni zavedala svoje resnične teže. Veliko protestnikov je tako dobilo občutek, da jih opozicijska stranka izkorišča za svoje namene. Če upoštevamo, da se volilna udeležba giblje pod 60 % in da so nedavni sporazum podpisale le štiri največje politične stranke, je razumljivo, zakaj se velik del pre-

oblikovala stališča in soočili pogledi. Podpora, ki so jo uživali plenumi, in njihovo število sta še en znak, da državljanji potrebujejo orodja, ki jim omogočajo slišnost tudi onkraj volitev in sistema, kakršen je.

Če upoštevamo vse, kar sem izpostavila, postane jasno, da doseženi sporazum predlaga le rešitve za določene vidike sistemske krize oziroma ugrabitve državne, ne rešuje pa krize legitimnosti. Morda bo sporazum prispeval k ponovni vzpostavitvi zakonitosti in s tem pomagal nasloviti nekatere probleme, povezane s krizo legitimnosti, neutemeljeno pa je domnevati, da je zakonitost dovolj za legitimnost. Nikakršno presenečenje ne bo, če se bo nezadovoljstvo državljanov nadaljevalo, dokler ne bo prišlo do trajnostne rešitve krize legitimnosti. Če se za konec se vrnimo k šali z začetka članka: zdi se, da bo Makedonija za to trajnostno rešitev gozdarja namesto na Zahodu morala najti v sebi.✕

PREVOD: PETER PAHOR

Elena B. Stavrevska je doktorska kandidatka s področja politologije na Central European University v Budimpešti. Trenutno dela na Inštitutu za raziskovanje in socialno inovacijo v Skopju.

FOTOGRAFIJE: VANCO DZAMBASKI/FOSIM
Fotografije so bile posnete 5. in 13. maja 2015 v Skopju.

WHY THE WORLD NEEDS ANTHROPOLOGISTS

ŽGOČI PROBLEMI NAŠEGA VROČEGA PLANETA

Naša Zemlja postaja vse bolj vroča. Soočamo se s klimatskimi spremembami, družbenimi nemiri, političnimi preobrati in gospodarskimi zlomi. Mednarodni simpozij bo prikazal, kako lahko antropologija pripomore k reševanju družbenih, gospodarskih, okoljskih in drugih problemov. Vrhunski strokovnjaki bodo na simpoziju predstavili načine za izboljšanje razmer, v katere smo zabredli zaradi človeške malomarnosti, ter spodbudili poslušalce, da se jim pridružijo pri njihovih podvigih.

27. november 2015
Ljubljana, Festivalna dvorana
www.applied-anthropology.com

GOVORCI

Genevieve Bell, Intel
Thomas Hylland Eriksen, Univerza v Oslu
Joana Breidenbach, betterplace.org

OKROGLA MIZA

MODERATOR

Dan Podjed, koordinator Mreže za aplikativno antropologijo Evropskega združenja socialnih antropologov (EASA)

GOSTJE

Lučka Kajfež Bogataj, Univerza v Ljubljani
Lenora Bohren, Nacionalno središče za nadzor in varnost vozil, Colorado State University
in Genevieve Bell, Thomas Hylland Eriksen ter Joana Breidenbach.

KONCERT

skupina Manouche

REGISTRACIJA

Registracija bo odprta od 1. septembra 2015. Več podatkov o registraciji je na voljo na spletni strani prireditve.

Organizatorji:

Sponsorja:

SLOVENIAN RESEARCH AGENCY

Medijski partnerji: **DELO RAZPOTJA TROMBA**

DRIVEGREEN

Simpozij je deloma rezultat projekta DriveGreen. Glavni namen projekta je razvoj mobilne aplikacije DriveGreen, ki vpliva na zmanjšanje emisij CO2 s spreminjanjem voznih navad in spodbujanjem eko-vožnje.
www.drivegreen.si

Življenje v času avtoritarizma

O stanju civilne družbe v Rusiji

EVGENIJ BELJAKOV

Medtem ko so bile februarja 2014 oči svetovne javnosti uprte v bleščečo zaključno slovesnost dotlej najdražjih olimpijskih iger v zgodovini, so se nedaleč od mesta Soči odvijali povsem drugačni dogodki. Nekaj mesecev trajajoči pat položaj na Trgu neodvisnosti v središču Kijeva, znanem tudi kot Majdan, ki je dotlej potekal relativno mirno, se je sprevrgel v tragičen in nasilen obračun. Dan pred zaključno slovesnostjo zimskih olimpijskih iger v Sočiju je več ukrajinskih športnikov sporočilo, da na igrah zaradi nasilnih spopadov v Kijevu in iz solidarnosti s protestniki ne bodo več sodelovali. FOTOGRAFIJA: KREMLIN/WIKIMEDIA COMMONS

Duma je sprejela nove, drakonske zakone, ki zadevajo ne samo tiste, ki bi želeli svobodno izražati svoje mnenje na spletu, temveč tudi tiste, ki bi želeli svoje mnenje s protestom izraziti na ulicah. Poslanci so namreč po potrebah vladajočih ukrojili zakon, ki je sicer značilen za rusko pravno tradicijo: oseba, ki se »nedovoljenih demonstracij« udeleži več kot dvakrat v obdobju 180 dni, se sedaj lahko kaznuje z visoko denarno kaznijo in celo z zaporno kaznijo do 5 let.

Ko so v svetovno javnost prišle novice o razsežnosti tragedije na Majdanu – v dveh dneh spopadov v središču Kijeva je bilo ubitih več deset ljudi –, sta tako Rusija kot Ukrajina vstopili v novo obdobje. Nezaslišana razsežnost nasilja v Ukrajini in vmešavanje Rusije sta namreč naznanjali konec t. i. posovjetskega obdobja, ki so ga zaznamovali relativno dobri odnosi med največjima državama naslednicama nekdanje Sovjetske zveze, ter nastanek novih (političnih) razmer v regiji, katerih pravi pomen se nam šele razodeva. Dan po pokolu v Kijevu so ruski državni mediji, ki predstavljajo levji delež tamkajšnjega medijskega prostora, začeli rusko javnost zasipati s stotinami novic, v katerih so svarili pred »vzponom nacizma v Ukrajini«. Čeprav je jasno, da je skrajna desnica na majdanskih protestih v določeni meri dejansko bila prisotna, pa je bilo poročanje o njenem obsegu in vlogi v kijevskih protestih ne le prenapihnjeno, temveč včasih celo povsem izmišljeno. In takšnih novic je bilo ogromno: ruski mediji so npr. prikazovali posnetke neidentificiranih oseb, ki so trdile, da so begunci iz vzhodne Ukrajine, katerih število naj bi po izračunu ruskih medijev do konca lanskega februarja naraslo na 675.000. Danes sicer vemo, da je na vrhuncu vojaških spopadov poleti 2014 – torej nekaj mesecev po omenjeni trditvi ruskih državnih medijev – na tisoče Ukrajincev zares prebегnilo prek ukrajinsko-ruske meje, in sicer zato, da bi ubežali vojaškim spopadom v regijah Doneck in Lugansk, toda z isto mero gotovosti lahko tudi trdimo, da takšno število v začetku marca še ni bilo realno. Ocen ruskih medijev ni potrdil nobeden neodvisni vir, prav tako pa ostaja skrivnost, na podlagi česa so do takšnih števil sploh prišli. Kljub temu pa so poročila o domnevnem eksodusu iz vzhoda države med nekaterimi deli prebivalstva vzhodne in južne Ukrajine uspela zasejati strah, čemur so gotovo pripomogli tudi vseprisotni ruski mediji, ki so vzhodnoukrajinske mu prebivalstvu stalno zatrjevali, da prihajajo »kijevski nacisti«.

»Preprečevanje majdanskega scenarija«

Posledice negativne propagande, naperjene proti ukrajinskim protestnikom, so se nemudoma čutile tudi v ruski notranji politiki. Po izbruhu krimske krize je Vladimir Putin v enem svojih televizijskih nastopov kritiziral »peto kolono« in »narodne izdajalce«, ki naj bi s pomočjo tujih vlad Rusijo spodjedali od znotraj. Po Putinovem nastopu so številni oblasti naklonjeni televizijski voditelji in aktivisti jeli zatrjevati, da je Putin s tem imel v mislih rusko opozicijo in člo-

vekoljubne organizacije. Predstavljali naj bi namreč grožnjo ruski nacionalni varnosti, prav tako pa naj bi želeli ponoviti »majdanski scenarij« v Moskvi.

Putinovemu zgledu je sledil tudi ruski parlament. Duma so kritiki Kremlja že dolgo ironično označevali za »poblaznele tiskarje«, saj je znana po tem, da vseskozi sprejema nove represivne zakone. Toda leta 2014 so ruski poslanci dosegli novo, še nedoseženo razsežnost orwellovske zakonodaje.

Ruski zakonodajalci so tedaj pod drobnogled vzeli medmrežje, kjer so ljudje še pred nekaj leti lahko svobodno izražali svoje mnenje. Junija 2014 je duma uzakonila petletno zaporno kazen za »spodbujanje k ekstremizmu« na spletu. Definicija pojma »ekstremizem« je v ruski pravni tradiciji postala tako medla in nejasna, da bi vanj lahko padla vsaka kritika, ki postavlja pod vprašaj poštenost ali dobronamernost političnih ustanov. Doslej je bilo zaradi domnevnega ekstremizma na spletu izpostavljenih nadlegovanju že kar nekaj oseb, še pomembneje pa je to, da se večina uporabnikov interneta raje odloči za samocenzuro in raje dvakrat premisli, preden kaj objavi na blogih ali družabnih omrežjih.

Duma je sprejela tudi nove, drakonske zakone, ki zadevajo ne samo tiste, ki bi želeli svobodno izražati svoje mnenje na spletu, temveč tudi tiste, ki bi želeli svoje mnenje s protestom izraziti na ulicah. Poslanci so namreč po potrebah vladajočih ukrojili zakon, ki je sicer značilen za rusko pravno tradicijo: oseba, ki se »nedovoljenih demonstracij« udeleži več kot dvakrat v obdobju 180 dni, se sedaj lahko kaznuje z visoko denarno kaznijo in celo z zaporno kaznijo do 5 let. Pojem »nedovoljene demonstracije« so ruske oblasti iznašle na začetku tega tisočletja, ko so se majhne skupine kritično mislečih državljanov prvič podale na ulice, da bi izrazile svoje mnenje. Čeprav je ruska ustava zelo liberalna, kar se tiče svobode zbiranja, si oblasti ustavo in tozadevne zakone razlagajo na zelo nenavaden način: sicer povečini simbolično gesto prijave demonstracij pri pristojnih upravnih oblasteh so spremenili v zapleten birokratski postopek. Formalnost, ki je sicer običajna tudi drugod po svetu, se je v zadnjih 10 letih v Rusiji sprevrgla v pravi boj z oblastmi, kjer so možnosti, da bi pobudniki dejansko dobili t. i. »dovoljenje za shod«, zelo majhne. Ravno zato številni ruski protestniki pogosto sploh ne čakajo na dovoljenje oblasti, temveč se raje podajo na ulice in uveljavijo svojo ustavno pravico do »miroljubnega in neoboroženega zbiranja, shodov, srečanj, demonstra-

Sedaj lahko ministrstvo za pravosodje nevladne organizacije prisilno uvrsti na seznam »tujih agentov«, in sicer brez kakršnekoli obveze, da bi moralo to dokazati na sodišču. Doslej je bilo na seznam »tujih agentov« prisilno uvrščenih skorajda 70 nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanjem človekovih pravic, okoljevarstvom in celo znanostjo.

cij, pohodov in stavk«. V takšnih primerih je pogosto posredovala policija in množico protestnikov preprosto razgnala. Toda šele od leta 2014 je prvič po razpadu nekdanje Sovjetske zveze postalo mogoče, da oseba, ki se udeleži miroljubnega javnega shoda kate-rekoli vrste, pristane za rešetkami. In če vas zalotijo dvakrat v raz-dobju 180 dni, lahko tam ostanete kar 5 let. Pisci nove, drakonske zakonodaje so akt utemeljili z izjavo, da so takšni ukrepi nujni, če želijo preprečiti, da bi se protesti, podobni tistim v Ukrajini, razši-rili tudi v Rusijo.

Poslanci prav tako niso zamudili priložnosti, da bi svojo zagnanost dokazali tudi na ideološki fronti. Aprila 2014 je дума namreč po-novno oživila zakonski osnutek, ki kriminalizira »rehabilitacijo nacizma«. Ko je Putin sprejeti zakon potrdil in je ta stopil v polno veljavo, je »rehabilitacija nacizma« postalo kaznivo dejanje, ki se kaznuje z denarno kaznijo do 8.000 dolarjev ali triletno zaporno kaznijo. Četudi podobni zakoni, ki urejajo svobodo govora glede dogodkov v 2. svetovni vojni, obstajajo tudi v drugih evropskih državah, je ta v Rusiji, prav tako kot vsi tamkajšnji represivni zakoni, še posebej nejasno formuliran. Poleg kriminalizacije zanikanja dejstev, ki so bila dokazana na nürnberških sodnih procesih leta 1945, je ruska zakonodaja uzakonila zaporne kazni za »širjenje očitno lažnih informacij o aktivnostih Sovjetske zveze med dru-go svetovno vojno«. Glede na to, da je ruska politika naklonjena konstantnim novim razlagam zgodovine ter da svoji interpretaciji preteklosti želi zagotoviti mesto v uradno odobrenih zgodovinskih knjigah, se je sedaj razširil tudi strah, da bi se celo poklicni zgo-dovinarji lahko znašli pod pritiskom, že če bi zgolj omenjali vojne zločine in grozodejstva, ki jih je med vojno zagrešil Stalinov režim.

Nevladne organizacije na udaru

V preteklem letu so ruske oblasti pod lažnimi pretvezami blokirale številne neodvisne internetne strani, mnogi neodvisni novinarji pa so dali odpoved ali celo zapustili državo, nad peščico preostalih medijev pa se je izvajal takšen pritisk, da so delovali v stalnem strahu in negotovosti. Dva zakona pa iz množice represivnih ukrepov izstopata in sta po mojem mnenju storila največ strukturne škode ruski civilni družbi: gre za zakona, ki zadevata »tuje agente« in »nezaželene organizacije«.

Zakon o »tujih agentih« je bil sprejet leta 2012, ko se je Putin po-novno povzpел na oblast. V skladu z zakonom se je vsaka nevladna organizacija, ki prejema sredstva iz tujine in ki je »politično ak-

tivna«, na ministrstvu za pravosodje dolžna registrirati kot »tuji agent«. V očeh oblasti je ta termin povsem nevtralen, pomenil pa naj bi zgolj, da določena organizacija deluje v imenu zunanjih, torej tujih akterjev. Ko se organizacija registrira kot »tuji agent«, lahko sicer nadaljuje s svojimi aktivnostmi, a je podvržena dodatnemu in precej mučnemu birokratskemu nadzoru pristojnih instanc. Ne preseneča torej dejstvo, da so se vse večje človekoljubne organi-zacije odločile, da zakona ne bodo upoštevale. Razlog za to ne tiči zgolj v bremenu, ki ga prinaša dodatna papirologija, ki bi jo or-ganizacije morale izpolniti vsako leto, temveč tudi v dejstvu, da četudi organizacija prejema sredstva iz tujine, to še ne pomeni, da se zavzema za interese tujih akterjev. In kar je še pomembneje, že sam termin »tuji agent« v ruski družbi nedvomno nosi eksplicitno negativno konotacijo, ki nevladne organizacije retorično enači z vohuni.

Pravne bitke med uradniki na vseh nivojih in organizacijami za človekove pravice so se odvijale vse do junija 2014, posledično pa so bile številne nevladne organizacije in njihovi direktorji zaradi neizpolnjevanja zakonskih zahtev ogrobljeni za visoke zneske. In da bi bila situacija še slabša, je дума julija 2014 zakon spremeni-la. Sedaj lahko ministrstvo za pravosodje nevladne organizacije prisilno uvrsti na seznam »tujih agentov«, in sicer brez kakršne-koli obveze, da bi moralo to dokazati na sodišču. Doslej je bilo na seznam »tujih agentov« prisilno uvrščenih skorajda 70 nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanjem človekovih pravic, okolje-varstvom in celo znanostjo. Številne od teh organizacij so se raje odločile, da bodo prenehale s svojimi aktivnostmi, kot da bi prejele to sramotno oznako.

Ne glede na razsežnost škode, ki jo je ruski civilni družbi povzročil zakon o »tujih agentih«, so ruski zakonodajalci pred kratkim sprejeli nov, še bolj za lase privlečen zakon, ki zadeva t. i. »neza-želene organizacije«. Duma je zakon na hitro sprejela maja letos, takoj zatem ga je potrdil Vladimir Putin. Četudi izraz »nezaželena organizacija« ne zveni tako zlovešče kot »tuji agent«, so njegove potencialne posledice še bolj uničevalne. Zakon daje generalnemu državnemu tožilcu izredno pristojnost, da lahko katerokoli tujo ali mednarodno organizacijo razglasi za »nezaželeno«. To *de facto* pomeni, da lahko generalni državni tožilec vsako organizacijo – ki zastopa bodisi gospodarske bodisi kakšne druge interese –, za ka-terero meni, da predstavlja grožnjo »državni varnosti«, »nacionalni obrambi« ali pa »ustavnemu redu« Ruske federacije, preprosto

prepove. In še več, zakon je uvedel tudi upravne globe za ruske državljane, ki »se udeležujejo aktivnosti nezaželenih organizacij«. Kot je za takšne predpise običajno, tudi ta orwellovski zakon ne natančno definira, kaj točno to sploh pomeni. Ali je tvitanje novic »nezaželenih« organizacij dovoljeno? Kaj pa dopisovanje prek e-pošte? Ali je sploh dovoljeno govoriti z osebami iz teh organizacij? Verjetno bomo odgovore na ta vprašanja dobili šele, ko bodo pristojne instance zakon pričele tudi dejansko izvajati. Tistim, ki pa se ne bodo prostovoljno prenehali »udeleževati aktivnosti nezaželenih organizacij« in bodo zakon prekršil vsaj dvakrat v obdobju šestih mesecev, pa bo grozila šestletna zaporna kazen.

Nek ruski poslanec je generalnega državnega tožilca že pozval, naj prepove človekoljubne organizacije, kot so *Amnesty International*,

V preteklem letu so ruske oblasti pod lažnimi pretvezami blokirale številne neodvisne internetne strani, mnogi neodvisni novinarji pa so dali odpoved ali celo zapustili državo, nad peščico preostalih medijev pa se je izvajal takšen pritisk, da so delovali v stalnem strahu in negotovosti.

Human Rights Watch, *Carnegie Foundation* in *Transparency International*. Poslanca iz vrst Komunistične stranke sta po zgledu svojega kolega zahtevala še, da se med »nezaželenih organizacij« umesti tudi *Open Society Foundations*. Seznam generalnega državnega tožilca zaenkrat sicer ostaja prazen, toda ni dvoma, da se bodo nekatere velike mednarodne organizacije za človekove pravice kmalu znašle na črni listi ruske vlade, ruskim državljanom pa bo z grožnjo zaporne kazni prepovedano, da bi na kakršenkoli način sodelovali z njimi. Zelo verjetno pa se bodo sodelovanja preprosto ustrašili. Kot kažejo izkušnje, zakonodaja, ki se v svoji formulaciji zdi zelo represivna, pogosto ostane mrtva črka na papirju. Tako je bil npr. razvpiti zakon proti »homoseksualni propagandi« od julija 2013, ko je bil sprejet, uporabljen le nekajkrat. Toda veliko bolj škodljiva je posredna škoda, ki jo takšna zakonodaja povzroči ruski civilni družbi. Enako kot zakon o »homoseksualni propagandi« bo tudi nedavni zakon o »nezaželenih organizacijah« s pomočjo ustrahovanja in samocenzure milijone ruskih državljanov in državljanek potisnil nazaj v molk in skrivaštvo.✕

PREVOD: MITJA JANČAR

Evgenij Beljakov je ruski aktivist za človekove pravice. Med drugim je delal za mednarodni organizaciji Front Line Defenders in Human Rights Watch.

Kako lahko podprem Razpotja?

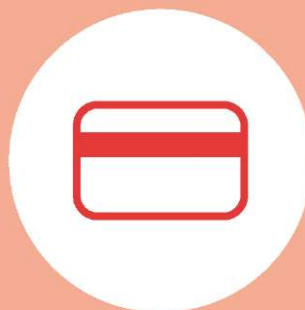

ODPREM TRAJNIK NA TRR IZDAJATELJA REVIJE

Društvo humanistov Goriške
XXX. divizije 13a
5000 Nova Gorica

Namen: donacija reviji Razpotja

Koda namena: CHAR - Plačilo za dobrodelne namene
TRR: SI56 0475 0000 1549 723, Nova KBM d.d.

DONIRAM PREKO PYPALa (TUDI S KREDITNO KARTICO)

Povezava na spletni strani razpotja.si/donirajte

0,5 % DOHODNINE NAMENIM IZDAJATELJU REVIJE

Obrazec na spletni strani razpotja.si/donirajte

**REVIJA JE BREZPLAČNA,
NE MORE PA NASTAJATI POPOLNOMA ZASTONJ.**

Goriške vojne slike Alice Schalek

Patriotizem, pacifizem ali propaganda

MARIJA MERCINA

Stoletnica začetka prve svetovne vojne je sprožila najrazličnejše oblike spominjanja in razpravljanja. Letos se tako spominjamo začetka vojne vihre na naših tleh, saj mineva sto let od italijanskega vstopa v vojno in začetka soške fronte. Tedanje vojno dogajanje je prizadelo prav vse, vojake in begunce, preživeli pa so ob vrnitvi največkrat našli porušene ali oropane domove in onečaščeno zemljo z nevarnimi ostanki orožja in komaj pokopanimi mrličmi. Za Slovence in druge narode pa so bile usodne tudi politične posledice vojne – italijanska zasedba Primorske v skladu z Londonskim sporazum, nasilna asimilacija Primorcev pod fašizmom ter izbruh druge svetovne vojne.

Kolikor morem, se sicer izogibam tako knjigam kot dokumentarnim filmom o vojnih dogodkih, vendar se istočasno zavedam, da je njihovo poznavanje ključ do sprejemanja in razumevanja sedanjosti. Zato jih spremljam z mešanimi občutji, zdaj z jezo zdaj s sočutjem, vedno pa si jemljem pravico, da zamižim in si zatisnem ušesa vsaj pred podobami trpečih otrok.

Zelo verjetno je, da ne bi nikoli prebrala knjige *Posočje 1916*, če mi je ne bi priporočila (in celo podarila) novinarka Dorica Makuc. Kot njeno odliko mi je navedla dvoje: pozive k miru ter občutljivost in sočutje. Pogled avtorice Alice Schalek naj bi se pogosto zaustavljal tudi na drobnih sledovih življenja različnih ljudi, ki trpijo zaradi vojne, pa naj gre za vojskujoče se vojake ali vse tiste povsem nedolžne žrtve, ki jih je vojna iztrgala iz varnih domov.

Med branjem je besedilo *Posočje 1916* v meni vzbudilo nepričakovan odmev, in sicer patriotizem. Ob njenih opisih pokrajine

od Krna do morja in pripovedi o dogajanju od marca do junija 1916 sem se zavedela lepote teh krajev pa tudi življenjske moči ljudi, ki tu živijo – ki tu živimo. Še smo tu! Pa ne samo mi. Prostor si še vedno delimo z drugimi narodi, ki imajo tudi radi to zemljo. V štirih mesecih pisateljčine avanture od marca do junija 1916 smo kot nedržavotvorni narod na njej (samo) živeli in umirali, državotvorne narode pa je pohlep gnal v spopade, da bi je dobili še več. In moji predniki so bili v njihovih bojnih vrstah, trpeli so in umirali. Za koga? Za kaj? Zakaj? Ker so morali! Po branju *Posočja 1916* se še bolj zavedam, kako nesmiselna je bila vojna; celo Italijani, zmagovalci za zeleno mizo, so plen obdržali le malo časa. Še bolj ponosna sem na uporniška dejanja Slovencev, na junaštvo TIGR-a in NOB-ja ter na osamosvojitve Slovenije.

Vojno poročanje Alice Schalek

Vojni potopis *Am Isonzo. März bis Juli 1916* je v bil slovenščini, enem od jezikov Avstro-Ogrske, prvič dostopen bralcem šele 89 let po nastanku. Delo je v slovenščino prevedel Albin Trobec. *Posočje marec do julij 1916* (v nadaljevanju *Posočje*) je leta 2005 izšlo pri Založbi Karantanija, s spremno besedo, ki jo je napisal Mitja Močnik. V knjigi so tudi številne fotografije, ki jih je Alice Schalek posnela med svojim štirimesečnim spremljanjem vojnega dogajanja.

Dotedanje slovensko nezanimanje za to zanimivo besedilo je osupljivo zato, ker so v njem opisani kraji s prevladujočim slovenskim prebivalstvom, ki je na različne načine del opisanega dogajanja. V nasprotju s tem pa je v italijanskem prevodu (z naslovom *Isonzo 1916*) knjiga doslej izšla štirikrat: leta 1977 s fotografijami avtorice ter po-

novno v podobni obliki leta 1988. Izdaja iz leta 2003 je dopolnjena s fotografijami iz arhivov v Gorici in na Dunaju, leta 2014 pa še z akvareli Avstrijca Ferdinanda Bambergerja, učitelja risanja iz Gradca, ki je bil v letih 1915–1917 Borojevičev oficir za zvezo in je ves čas tudi slikal. Vse izdaje so iz Gorice. Razlog za tako aktiven odnos Italijanov do tega besedila je že v prvi izdaji razkril uvodničar Giorgio Ossola, in sicer nujnost spoznati poglede »zvestih nasprotnikov, katerim so stali nasproti v dolgih mesecih vojne in zdaj skupaj počivajo v naši zemlji« (prevod Marija Mercina). Na spletu pa se v italijanskem jeziku pojavljajo različni, tudi naj sodobnejši odmevi nanj, od priznavanja njegovega pomena do popolnega razvrednotenja, po katerem naj bi Alice Schalek bila predvsem propagandistka v službi tedanje Avstro-Ogrske.

Kako je to zanimivo delo sploh nastalo? Marca 1916 se je avstrijska novinarka in pisateljica Alice Schalek samozavestno napolnila naravnost v glavni štab in zaprosila za sprejem pri »vojskovodji Soške armade, njegovi ekscelenci generalpolkovniku von Borojeviču«. Potrebovala je dovoljenje za obisk krajev, na katerih sta se že več mesecev spopadali avstro-ogrska in italijanska armada. Presenetila jo je izjava, da sme h generalu kdorkoli. Med njunim srečanjem ji je priporočil, kako naj piše.

»Če obljubite, da ne boste ničesar pisali o poveljniku, potem je to natančno tisto, kar vas prosim. Pisati morate o vsakem posameznem vojaku. Pojdite k njim in jih opazujte. Kdor jih vidi, ta pač mora pisati o njih. In tega pisanja nikdar ne more biti dovolj. Kar se dogaja tu, ob Soči, je brez primere v zgodovini. Sočo drži mož – posameznik. Kaj bi pomenila moja volja, če

tam ne bi bilo železnega moža, brezimnega, preprostega človeka. Pojdite tja, k njemu, in opazujte, kako služi.« (str. 8)

Naslednje štiri mesece je preživela na bojiščih po Soški dolini in na Krasu ali v njihovi neposredni bližini. Ob vrnitvi na Dunaj je napisala vojni potopis, ki je izšel še isto leto: *Am Isonzo. März bis Juli 1916*.

Vendar njeno delo pred izidom knjižnega prevoda na Slovenskem ni bilo povsem neznan. Nanj je pred desetletji opozorila že omenjena Dorica Makuc iz Gorice, tedaj zaposlena kot novinarka na TV Slovenija. Po njenem scenariju je v režiji Mije Janžekovič leta 1987 nastajal dokumentarni film, prvič predvajan leta 1988, ob 70-letnici konca prve svetovne vojne. V scenariju je večkrat citirano besedilo iz *Posočja* Alice Schalek, in sicer kot poziv k človekoljubju in miroljubnosti. Scenaristka Dorica Makuc poleg *Posočja* navajala tudi druga dela: *Doberdob* Prežihovega Voranca, *Velika vojna in moderni spomin* Paula Fussella in *Zbogom*

orožje Ernesta Hemingwaya. Snov vseh je prva svetovna vojna. Ne glede na to, kakšen je status teh besedil, katera so fiktivna in katera ne, ali gre za vojni ali ljubezenski roman ali potopis, pa vsa štiri dela prevzamejo bralca s podobnimi pogledi na nesmiselnost te vojne, pa tudi z načinom pisanja. Nedvomno so prav zato postala splošno znana, priznana in celo priljubljena.

Alice Schalek se je za svoje nevarno potovanje najverjetneje odločila iz podobnih razlogov. Kot piše v prvem poglavju, bo poročala s fronte predvsem zaradi brezbrčnosti vseh, ki v spopadih ne sodelujejo neposredno. (Pred tem je že poročala s fronte z Južne Tirolske, po izidu *Posočja* pa z vzhodnoevropskih bojišč.)

»Vojna izruje sto tisoče življenj in jih od danes do jutri pusti izkravetati – naj si zatiskamo oči in ušesa, da se lahko nemoteno smejimo in sanjarimo, naj preprosto rečemo: 'Prosim, samo ničesar o vojni.'« Njeno izhodišče se potrjuje s spoznanji na fronti:

»Nimaš pojma, kaj vse prenašajo soldati. /.../ toda če svet tega ne izve, ne bo nikoli konca vojn.« (str. 135)

In kdo je bila Alice Schalek?

Pogumna in samozavestna Dunajčanka (1874–1956), Judinja, hčerka časnikarja ter lastnika in urednika časopisne hiše, z dobrim znanjem tujih jezikov: menda jih je obvladala osem. Svoj prvi roman je objavila leta 1902 pod moškim psevdonimom Paul Michely. Do dneva, ko jo je v štabu sprejel general Borojevič, je izšlo že več njenih pripovednih in potopisnih del. »Slovela je kot prva pomembna ženska v avstrijskem novinarstvu. /.../ Bila je vojna dopisnica pri *Neue Freie Presse* in je za svoje poročanje z bojišč prejela več odlikovanj,« piše Mitja Močnik v spremni besedi. Ko je 1938 uspela emigrirati v Ameriko, je bila v mednarodnih pisateljskih in časnarskih krogih znana osebnost in prav tako kasneje v New Yorku. V približno istem času je na Slovenskem živela in (v nemškem jeziku) objavljala

V svojih pojmovanjih različnih narodov se Alice Schalek ne razlikuje od splošno razširjenih v tedanjem času. Program Zedinjene Slovenije iz revolucionarnega leta 1848 je gotovo bil vodilo mnogim Slovencem vse do osamosvojitve konec 20. stoletja, za velike narode v Avstro-Ogrski pa očitno samo eden od slovenskih neuspeh političnih poskusov.

la svoja dela svetovna popotnica Alma Karlin (1889–1950). Oblečena v moško obleko, podobno kot Alice Schalek, pa se je s pred sodki spopadala tudi slovenska pisateljica in odvetnica Ljuba Prenner (1906–1977). Obe ustvarjalci sta bili pri nas dolgo skoraj neznan in prav tako 129 drugih sijajnih žensk, ki so predstavljene v zborniku *Pozabljena polovica* iz leta 2007.

Avstro-ogrski patriotizem brez Slovencev

Ali je morda spol avtorice kriv za to, da je bilo besedilo *Am Isonzo. März bis Juli 1916* prvič prevedeno v slovenščino šele leta 2005? V spremni besedi Mitja Močnik piše o tem, kako je »zaprašeno in pozabljeno« knjigo našel v knjižnici Goriškega muzeja. In nadaljuje: »Celoten koncept njenega dela temelji na patriotizmu in patriotičnem povzdigovanju avstro-ogrškega bojišča, ne glede na narodnost in veroizpovedi.« (str. 274–275) S to trditvijo povsem soglašam samo v njenem prvem delu. Številne narode, ki se bojujejo v Posočju, si mora namreč bralec predstavljati kar sam, saj jih Alice Schalek komaj imenuje ali pa sploh ne. Čeprav o njih piše spoštljivo in z občudovanjem, je to podobno postavljanju slavolokov neznanim junakom. V njeni pripovedi se Avstrijci in »Ogri« vojskujejo proti Italijanom, v avstro-ogrski vojski pa so resda še

nekateri drugi, npr.:

»/.../ enote Srbov, ki veljajo za najpogumnejše vojake na svetu.« (str. 54) (Gre za srbske vojake v avstro-ogrski armadi.)

»Skoraj vsak avstro-ogrski narod je že plačal svoj domovinski prispevek na Podgori. /.../ Dalmatinci, 23. domobranski regiment, legendarni poveljnik Božo Klisovič.« (str. 59)

»Ogrska enota je zamenjala Štajerce in Kranjce.« (str. 153)

»Tega, kar tu zmorejo brezimni Nemci, Hrvatje, Čehi in Madžari, ni moč primerjati niti z junaštvom Ahila.« (str. 243)

Kako razumeti njene besede »Obramba na Soči mora biti zgledna za bodočo narodno spravo« (str. 172)? Kako si jo je predstavljala, če večine vojskujočih se narodov ni niti omenila? Vendar je na nekaterih mestih izpričano, da je vedela zanje, le zanimali je niso dovolj, da bi jih (vsaj) imenovala. Naj navedem primer: »Na častitljivi tabli (op. Gorici) je trojezično napisan razglas 'Zaprto. Cesta se obstreljuje.' (str. 17) Domnevam, da gre za napis v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku. Bralca preseneti to, da so jo veliko bolj kot mali narodi v avstro-ogrski vojski zanimali Italijani. Sicer jih večkrat označuje negativno, predvsem zaradi nebojevitosti in neorganiziranosti, zmore pa tudi priznanje za njihov pogum: »Vrh Krna je bil izgubljen takoj na začetku spopada, junija 1915 v eni noči. Klobuk dol pred Alpini.«

Nikakor ne morem soglašati s trditvijo v že omenjeni spremni besedi: »Hvala ji za njeno delo, za zapis o usodi Slovencev in slovenskih krajev v obdobju svetovne morije narodov. Naj ne bo pozabljeno.« (str. 277) Bralec, ki bi najprej prebral spremno besedo, bi vse do konca knjige zaman čakal, da bo kje imenovala Slovence. Slovencev kot naroda zanjo ni. Ne obstajamo ne kot politična ne kulturna skupnost ne posamezniki, razen kot že omenjeni vojskujoči se Štajerci in Kranjci. Menim, da je vzrok v političnem položaju Slovencev v Avstro-Ogrski, za razliko od, recimo, »Ogrov«. Za ilustracijo zadnje trditve naj bo navedek z zadnje strani *Posočja*: »Mi, Avstrijci in Ogri, moramo vedeti o vsem tem, da bodo ta imena (gre za imena krajev, kjer potekajo

boji, op. a.) za nas nekoč pomenila isto, kar je nekoč Nemcem pomenil Sedan in kar jim danes pomeni Verdun.«

V svojih pojmovanjih različnih narodov se Alice Schalek ne razlikuje od splošno razširjenih v tedanjem času. Program Zedinjene Slovenije iz revolucionarnega leta 1848 je gotovo bil vodilo mnogim Slovencem vse do osamosvojitve konec 20. stoletja, za velike narode v Avstro-Ogrski pa očitno samo eden od slovenskih neuspeh političnih poskusov. Menim, da odlike vojnega potopisa *Posočje 1916* niso spoštovanje vseh narodov, temveč človekoljubje in nasprotovanje vojni. Svojo kritiko prepričljivo izrazi z naturalističnimi in pogosto grotesknimi upodobitvami vojnega dogajanja.

»Takšno razpolovljeno hišo vidim pred seboj naravnost skozi moje okno. V prvem nadstropju stoji miza s svetilko in otroško igračo.« (opisuje Gorico, op. a.)

»Le kdo mi lahko razloži, čemu je potrebno razstreliti hiše in nagnati ljudi v kamnite luknje? /.../ Vojna? Kdo je ta vojna? /.../ Kdo vpraša po ljudeh, ki so živeli tukaj? So mrtvi? Gladujejo nekje? Iščejo svoje otroke?«

»Česar pa nihče ne more prenesti, je pogled na spremenjeno naravo. Oslavski grič je bil umorjen, umrl je kot ljudje na njem.«

»Živi in mrtvi ljudje, svež živež in odpadki so pomaknjeni tesno skupaj. /.../ Ne, vojna ni nič naravnega, nič organskega. Vojna je najzlobnejša prevara.«

»V Angliji delajo posel z našo krvjo. /.../ Italijani zaslužijo z našo smrtjo.«

Prevajalec piše, da je delo *Am Isonzo. März bis Juli 1916* povsem naključno odkril na polici Goriškega muzeja. Hvaležna sem mu za to, da je s prevajanjem omogočil njegovo širše poznavanje. Zaradi velike časovne oddaljenosti (delo je nastalo leta 1916, prevod pa šele leta 2005) se je povsem spremenil politično-zgodovinski kontekst tega besedila. Veliko bolj kot ob svojem nastanku nam *Posočje 1916* izpričuje, kako nepredvidljive so posledice nasilnih dejanj. Svetopiškemu *Kdor se je veter, bo žel vihar*, dodajam svoj apel: Miroljubniki vsega sveta, podvojite stražo!×

ILUSTRACIJA: KATJA PAHOR

V BRON ULITA BOLEČINA

Homage à Gogi Ochiauri

ALENKA PUHAR

Od daleč deluje zelo mogočno, a ne robato. Če se ji bližaš z leve, mestne strani, pravzaprav izgleda, kot da vzleta s tal in začenja polet v globino, graciozna in lahka, s šalom, ki ji je vzvaloval v vetru. Kar je v resnici komaj verjetno, saj je visoka kot stolpnica, kakšnih trideset metrov ima v višino. Ne drznem si pomisliti, koliko ton ima in kaj bi se zgodilo, če bi res pristala v parku pod sabo. Nekaj časa sem se ji upirala in ji nisem priznavala šarma, saj sem velika nasprotnica gigantskih žensk, ki po ozemlju sovjetskega imperija oznanjajo slavo vojskovanju, domovini, revoluciji, novemu življenju ... Pa naj negibno stojijo ali vihrajo kot furije, naj imajo zaprta usta ali kričijo, naj vihtijo meče ali napol mrtve otroke ... Ne bi, hvala, res ne ... Velikanska gospa Zmaga (ali Glorija), ki stoji visoko na hribu Vake parka, na vzhodnem robu Tbilisija, pa mi je zbudila spoštovanje in naklonjenost. Mogoče zato, ker me je po obrazu in zaradi vejice v rokah spomnila na bronasto muzo nad ljubljanskim Prešernom? Tudi trajno občudovanje mojstra: le kako tak kolos zbuja vtis, kot da bo zdaj zdaj poletel?

Pot ob mogočni kaskadi, v glavnem suhi, ki gre v terasah proti dnu parka in aveniji Čavčavadze, šteje blizu 400 stopnic. Ozadju ob bazenu se pozna, da so bile tam nekoč ogromne črke, številke, grbi; nekaj manjka, nekaj je popravljeno v gruzinščino. Naprej se razteza kamnita ploščad in sredi nje, v široki kotanji, na mogočnem podstavku leži Neznani vojak. Ko bi odprl oči, bi se zagledal naravnost v Glorijo, ki se s hriba sklanja proti njemu. Nenačuden je po svoji urejenosti, tako rekoč civilnosti. Pokrit s čedno, lepo obrobjeno odejo. Pod glavo ima blazino. To ni smrt na bojnem polju. Vse skupaj deluje urejeno, staromodno. Niti najmanj herojsko, patetično, sovjetsko. Prej *largo sostenuto*. Umirjeno, zamišljeno, zadržano. Nekoliko nenačuden mi je bilo še to, da so bile levo in desno od mrtvega vojaka stopnice in med njimi nekaj, kar je spominjalo na piedestale. Mogoče odlagališča za vence?

Imperativ junaškega spomina

Vtis staromodnosti – kot nasprotje sovjetskosti – je povezan z mojimi dolgoletnimi izkušnjami. Vojskovanje, zmaga nad sovragom, prelita kri in pripravljenost na trajne boje so bile dominantne vrednostne točke socializma. S tem so bile povezane tudi zahteve oblasti do umetnikov. Ko so naročali spomenike – kar je bilo dolgo eden glavnih umetniških žanrov –, so pričakovali junaške, nadčloveške like, hoteli so dinamične upodobitve ljudi »novega kova«. Komisija za spomenike pri Zvezi borcev Slovenije se je zavedala,

kako pomembno je morje prelite krvi (in je verbalne izraze tudi spodbujala, spomeniško-nagrobni verzi so postali pomembna veja literature), za likovne upodobitve pa je naročala, da »si ne želimo izmučenih in izmaličenih talcev, borcev in partizanov, temveč bi rajši junake«. Ker se je takoj po vojni začela množična proizvodnja, je bilo v nekaj letih »število spomenikov NOB že zelo veliko, kljub temu pa še nismo našli pravih vzorov, ki bi izražali veličino duha časa, v katerem so padale, in za kaj so padale žrtve naše revolucije«. Zato niso samo od partizanov, temveč tudi od bronastih talcev pričakovali junaškega, upornega, odločnega duha, vidnega v mišičnem naponu, ne pa preprosto tragičnega umiranja in predsmrtne groze. Kritike, napisane v duhu tako imenovanega socialističnega realizma, so zahtevale strumne, pokončne, zagnane like, ki bodro zrejo v prihodnost in se zavedajo njenega revolucionarnega naboja. Ta naravnost se je kazala tudi v izbiri praznikov. V Jugoslaviji nismo s prostim dnevom in slavji praznovali 9. maja, dneva konca vojne, zmage, svobode (kot večina zahodnoevropskih kultur), temveč dneve vstaje, borca, upora, »ko je počila prva partizanska puška« ...

Dolgo so socialistični arbitri pričakovali, da se bodo umetniki te usmeritve držali tudi tedaj, ko ne delajo spomenikov in ne ustvarjajo po naročilu. Pripombe na slike in grafike Franceta Miheliča so bile več let nesrečno intonirane: zakaj so vsi partizani nekam otožni in povešenih pogledov, razcapani in trudni? Zakaj so vse hiše gnile bajte? Zakaj nam slikar vsiljuje podobo NOB kot tragedije?

Spomenik v Dachauu

Pri vsaki postavitvi spomenika se je treba najprej odločiti, česa se bomo spominjali, zakaj in za kaj, kaj bi radi slavili, kje in komu se bomo klanjali. Spominski kompleksi in kipi v našem, pretežno sekularnem času, nadaljujejo vrsto nalog, ki so jih nekoč opravljala svetišča. Pri izbiri odločajo razumna stališča v kombinaciji s podzavestnimi, prastarimi motivi. Če imajo ljudje dovolj svobode, da o tem lahko govorijo odkrito, redno pride do ostre, tudi polemične izmenjave mnenj. To ponavadi zelo podaljša čas, ki mine od pobude do izvedbe, rezultat ni zmeraj najboljši, vse drame se ne končajo srečno. Če te svobode ni, če se odločitve sprejemajo v ozkem krogu slavohlepnih borcev, ki zahtevajo »totalno alelujo«, je nesrečnih koncev veliko več. Nekaj malega o tem pove pikra pripomba Franceta Miheliča, ki jo je izrekel pomladi 1964 (in so mu jo celo objavili), da je malo zaskrbljen, kaj bo z nami v naslednji vojni, saj

Pri vsaki postavitvi spomenika se je treba najprej odločiti, česa se bomo spominjali, zakaj in za kaj, kaj bi radi slavili, kje in komu se bomo klanjali. Spominski kompleksi in kipi v našem, pretežno sekularnem času, nadaljujejo vrsto nalog, ki so jih nekoč opravljala svetišča.

se v njej nihče več ne bo hotel bojevati, vedoč, kakšen spomenik ga čaka. (France Mihelič je tudi rad rekel – tega pa mu niso objavili – da Kalina zaradi spomenika Borisu Kidriču ni treba dati na pranger, saj je dovolj kaznovan že s tem, da mora vsak dan dvakrat mimo njega, na poti v službo in iz nje ... gre za Akademijo likovne umetnosti, ki stoji nekaj korakov od Kidriča, ki nadira mimoidoče.) Mnogi spomeniki in spominski kompleksi v Nemčiji bi bili lahko dobra ilustracija tega, kako pomembni, a pogosto mučni so ti procesi. Za nas bi bila verjetno najbolj zanimiva dogajanja v zvezi s povojno zgodovino Dachaua, ki so skrbno raziskana, a se pri nas o njih ve le malo. Verjetno predvsem zaradi strašne sence, ki jo je na vse internirance v tem nemškem taborišču vrgla povojna katastrofa, imenovana dachavski procesi (1948 in 1949). Rezultat teh povojnih procesov ni bilo le veliko število mrtvih, temveč še precej več mučenih in psihično uničenih, predvsem pa tako rekoč splošna ustrahovanost nekdanjih taboriščnikov. Potemtakem nas ne sme presenečati, da se je o nemških lagerjih nato pol stoletja govorilo hudo obotavljivo, pristransko, s tolikimi cenzurnimi posegi, da je bilo bolj priporočljivo molčati. Tudi o enem najbolj pretresljivih vojnih spomenikov in o enem največjih dosežkov jugoslovanskega kiparstva.

Kmalu po osvoboditvi se je v Zahodni Evropi formiralo združenje nekdanjih internirancev KZ Dachau, ki je med drugim vodilo in usmerjalo prizadevanja za preureditev lagerskega kompleksa v spominski park, vključno z ureditvijo verskih svetišč in spomenikov. Leta 1956 je bilo sklenjeno, da bo na centralnem mestu postavljen mednarodni spomenik, položili so temeljni kamen in naredili mednarodni razpis. Nanj je prišlo 63 predlogov iz 18 držav. Razstavili so jih v Bruslju, kjer je bil doma tedanji predsednik združenja internirancev. Otvoritev konec leta 1959 je bila velik dogodek, udeležili so se ga predstavniki vseh združenj iz Zahodne Evrope (ne pa tudi Vzhodne, kjer takih društev v glavnem ni bilo), veliko diplomatov in pomembnih umetnikov. Mednarodna žirija je odločila, da se kaže osredotočiti na štiri projekte, a z nobenim ni bila docela zadovoljna, pa je kiparje povabila k dodatnemu premisleku in delu. Januarja 1965 se je slednjič dokončno odločila. Nagrado je dobil kipar Nandor Glid iz Jugoslavije (po rodu Žid iz Vojvodine) za svoj šokanten in drzen projekt: velikansko ograjo iz stiliziranih okostnjakov, pri kateri se ne ve dobro, ali gre za ostanke ljudi ali bolj za ogromne žeblje, sem in tja oborožene s šopi bodeče žice. Postavili so jo na nekakšno rampo na robu *appelplatza*, kjer zapira svet oziroma od koder je pogled v svet možen le skozi okvire iz kosti ljudi, ki so tu umrli nečloveške smrti. Skulptura je izjemno ekspresivna in depresivna, čeprav zelo abstraktna, saj svojo paradoksalno nazornost izkaže šele ljudem, ki so kdaj v živo videli kopice mrličev, shiranih do kosti (ali pa so videli njihove upodobitve na risbah in

fotografijah). Spoznanje o tem, kako skromna je razlika med abstraktnostjo in stvarnostjo, gledalca dodatno presune.

Med argumenti nasprotnikov je vreden pozornosti predvsem tale: to je samo spomenik trpljenju. Kaj pa solidarnost med interniranci? Kaj pa uporniški duh, ki je navsezadnje kriv, da so ljudje sploh pristali v lagerju? In v njem kljub vsemu zdržali? Te ugovore so izražali predvsem nemški jetniki, ki jim je bilo veliko do tega, da se poudari: vsi Nemci niso bili nacisti! Nekaj jih je bilo protinacistov in so za to plačali strašno ceno.

Z jugoslovanskega zornega kota je pomenljivo, da je prav iz države, ki je izrazito poudarjala in zahtevala uporniške, herojske spomenike in se zaničljivo izražala o »tragedijah« in »žalosti«, prišel kipar, ki je ponudil velikansko bronasto metaforo strašnega trpljenja in z njo prepričal mednarodno žirijo. Verjetno brez vsake zaslonbe iz svoje države, mogoče tudi ob njenem nasprotovanju ...

Presunljiva kompozicija Gogija Ochaurija

Moja gruzijska zgodba ima veliko pomenljivih stičnih točk. Nekega dne sem namreč v Goriju (ki je Stalinovo rojstno mesto in kraj, ki je kot ustvarjen za proučevanje bolj ali manj grozovitih naukov o čaščenju spomina – v obliki muzejev, kipov, rojstnih hiš itd.) zagledala nekaj zanimivih, lepih, tako rekoč patricijskih bronastih kipov. Izkazalo se je, da gre za osem bronastih vojščakov, razpostavljenih v krog. Pred čednim zelenim bregom, saj se sredi Gorija dviga vzpetina, gorica, po kateri je mesto tudi dobilo svoje ime.

Iz katerega časa so? Iz nekakšnega srednjega veka, cepljenega na antiko. Imajo meče, oklepe ali vsaj čvrste jopiče, čelade. Delujejo univerzalno. Vsak je nekoliko drugačen, njihova drža pa je identična – sedijo in strmijo predse, pogreznjeni v večno bridkost. Vojna, ki so jo bojevali, je daleč za njimi in bila je tragedija, ki jim je vzela življenje; še prej pa, kos za kosom, dele telesa. Vsak vitez je invalid. Njihova pohabljenost narašča v strašnem crescendo. Enemu manjkajo prsti, drugemu tudi roke, naslednji ima luknjo v prsih, potem je postava brez glave ... Srce ti zastaja, ko stojiš med njimi.

Bronaste viteze je ustvaril gruzijski kipar Gogi Ochauri in bili so namenjeni za spremstvo tistemu neznanemu vojaku, ki počiva v Vake parku v Tbilisiju, glavnem mestu Gruzije. Bili so ena od treh sestavin, iz katerih je hotel urediti spominski park: Zmaga ali Glorija na vrhu hriba, ki zre v dolino proti padlemu vojaku, okrog njega pa, tako rekoč na mrtvi straži, osem bojevnikov. V različnih stopnjah pohabljenosti, brez usmiljene odeje, ki pokriva postavo mrtvega. Nesrečni pohabljeni vitezi so tudi stali tam, pravijo nekateri; drugi trdijo, da so jih ogorčeni ideološki in estetski vodje že v kali zatrli in jim preprečili nastop v javnosti že v ateljeju ... Če je graciozna Zmaga sredi sedemdesetih let še šla skozi kontrolne točke, če je bil tudi neherojski neznani junak za silo sprejemljiv,

FOTO: ALEKSA PUHAR

Aristokratski, pretresljivi vitezi, ki s svojimi strašnimi ranami pričajo zoper vojne vseh časov, so se znašli v skladišču. Le kdo bi hotel imeti veličastne bobneče govore pred njihovimi bridkimi, zamišljenimi obrazi? Le kdo bi hotel razmišljati o vojni, ki je zmeraj in predvsem tragedija? Le kdo bi hotel spomenik, ki je predvsem opomnik?

pa so bili invalidni vitezi sprejeti kot škandal, izzivanje in nesramno kljubovanje vsem temeljnim vrednotam socialistične družbene ureditve in junaške domovinske vojne. To je bilo leta 1984 ali 1985. Aristokratski, pretresljivi vitezi, ki s svojimi strašnimi ranami pričajo zoper vojne vseh časov, so se znašli v skladišču. Le kdo bi hotel imeti veličastne bobneče govore pred njihovimi bridkimi, zamišljenimi obrazi? Le kdo bi hotel razmišljati o vojni, ki je zmeraj in predvsem tragedija? Le kdo bi hotel spomenik, ki je predvsem opomnik?

Minilo je dobrih trideset let. Sovjetska zveza je razpadla, večina nekoč bolj ali manj na silo priključenih dežel se je odcepila od Rusije. Socializem kot dominantna utopija je neslavno zgnil in razpadel. Po vsem sovjetskem imperiju so podrli precej kiparskih grozovitosti, ki so bile nekoč tako razširjene, slavljene ali molče prenašane.

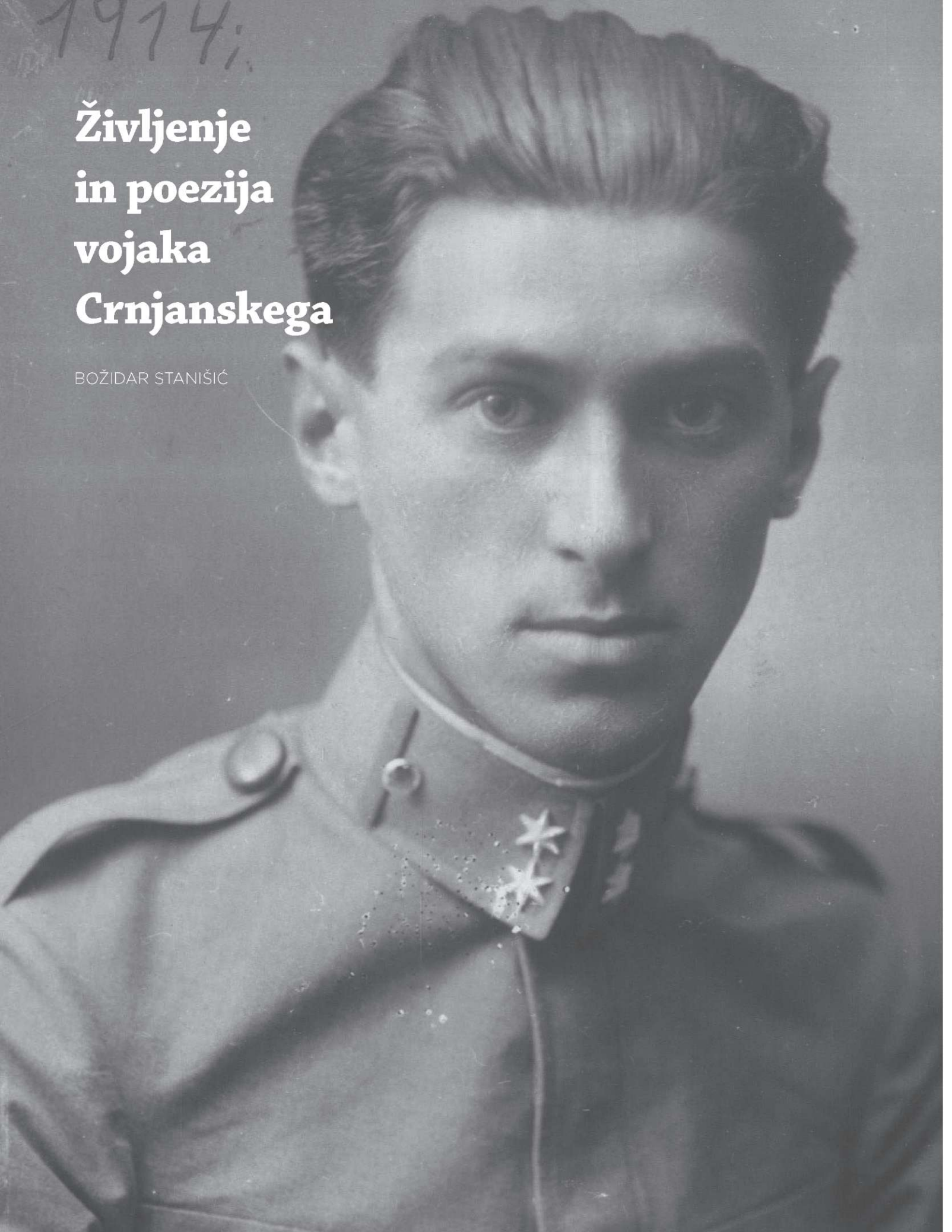
Prišle so nove vojne. Zadnja gruzijsko-ruska vojna (ki se je začela zaradi Osetije in je z bombardiranjem segla do roba Gorija), je potekala leta 2008 in je silovito omajala ostanke prijateljstva med Rusi in Gruzijci, ki so se dolgo čutili nekako povezani s stalinsko popkino. Ko so po Goriju pospravljali ruševine in črepinje, se je nekdo spomnil, da bi se spodobilo imeti spomenik. Za vse nesrečneže, ki so branili Gruzijo pred Rusi. In v mestu, ki mu ni mogoče očitati estetskega slovesa, se je nekdo spomnil na Gogija Ochiaura in njegove škandalozne viteze na mrtvi straži ... Le kje so?! Poiskali so jih in postavili pod citadelo. Verjetno pod njenim zelenim bregom delujejo še bolje kot bi sredi kamnite ploščadi v Vake parku.

»Gore prepaja luč, v podnožju samem potegnjene vse črte so do kraja,« ponovimo za Ivanom Hribovškom, pesnikom posebno bridke usode, a »v teh črtah silna teža biva« ... ×

1914:

**Življenje
in poezija
vojaka
Crnjanskega**

BOŽIDAR STANIŠIČ

Poleti 1914, neposredno po sarajevskem atentatu in med štiriletnim služenjem v cesarski in kraljevi vojski, kjer je bil najprej vojak, nato oficir, je Crnjanskega nekajkrat rešil, kot je sam pravil, »komedijant Naključje«. Ta rešitelj, čigar ime pogosto ponavlja, je zaslužen, da sta srbska in evropska književnost bogatejši za obsežen in v vseh pogledih velik literarni opus. Brez njega ne bi bilo del, kot so Lirika Itake (1919), Zgodba o moškem (1920), Sumatra in Razlaga Sumatre (1920), Dnevnik o Čarnojeviću (1921) ter Itaka in Komentariji (1959). Del, tako značilnih za obdobje, iz katerega izhajajo, ne le v literarnem smislu, temveč tudi glede avtorjevega pogleda na posameznika v odnosu do novih okvirov zgodovine in sveta.

Vidov dan 1914, konec evropskega obdobja brezbriznosti

V svojih *Komentarjih*, ki so neke vrste »Crnjanski o sebi«, napisani v londonskem izgnanstvu štirideset let po koncu vélike vojne, avtor o tem obdobju govori v jeziku pisca memoarjev. (»Memoarji so najboljši del književnosti, posebno takrat, ko niso verodostojni ...«) Na dan atentata, »ko je ubogi Princip iztegnil svojo roko, ki ni niti trznila«, je Crnjanski na Dunaju likal svoj frak. (»V velikih, zgodovinskih trenutkih usoda vsakomur dodeli vlogo in ne sprájuje.«) Patriotsko društvo Srbov, Hrvatov in Slovencev na Dunaju, katerega član je bil tudi študent Crnjanski, je pripravljalo srečanje. Izpeljano je bilo istega dne pred poldnevom. Popoldanskega bala niso izpeljali. (»Obdobje valčkov se je zaključilo.«) To je bil tudi konec evropskega obdobja brezbriznosti. V ozračju splošnega nezaupanja do Srbov in drugih projugoslovansko usmerjenih podanikov monarhije je Crnjanski z Dunaja prispel v Novi Sad. Nato so ga, medtem ko je spremljal »lepo mlado žensko z njenima dvema hčerkicama«, ženo nekega srbskega oficirja, aretirali v Szegedu. V žepu je nosil revolver in robec v barvah srbske zastave. Govoril je v jeziku inšpektorja, kar ga je »komedijantsko« rešilo pred internacijo, ki je za številne njegove sonarodnjake pomenila smrt v taboriščih monarhije.

Iz Dnevnika o Čarnojeviću

»Danes pride On, komandant. On je naše krvi, vendar pa ima še manj sramu od nas, zadnjih služabnikov čudovite Avstrije. General bo ostal gologlav, bobni bodo ropotali, violine in orgle bodo, prepojene z vonjem kadila, pele pesmi brezmadežni materi, v daljavi bodo gremeli topovi. Sonce nas bo obsijalo, ko pridemo na plano. Z nekim Nemcem se bom pogovarjal o Napoleonu in Debussyju, nato s Čehom o carici, o kateri se širijo čudne govornice, zatem se mi bo približal Slovenec. Pripovedoval mi bo anekdote, najprej o Groharju, potem o vojvodi Mišiću, skrivnostno in tiho. Tisoči bodo marširali. Računamo na sto tisoč mrtvih. In vsi bomo zadovoljni. Po kosilu se bomo spominjali otroštva, gostiln, šole. Vsak izmed nas bo govoril o vojni in slavil svoj narod, kolikor mu bo to dopuščal generalov pogled. Potiho se bomo prepirali o Nemcih, ki so

razbojniki, in Francozih, za katere general pravi, da so pederasti. Tako nam bo minil popoldan. Jutri se začne napad.

Danes bomo počakali, da general udari na zvonček in nam da znak, da si smemo prižgati tobak. Vsak se bo zazrl v svoj dim in zaključil se bo še en dan. A prišlo bo lepše stoletje, tako kot vsakokrat.«
(iz *Dnevnika o Čarnojeviću*)

Istega leta so Crnjanskega napotili v kasarno v Bečkereku (današnjem Zrenjaninu), v 29. regiment cesarske in kraljeve vojske. Že proti koncu leta 1914 bi moral na fronto v Srbijo, a se je v njegovem bataljonu razširila okužba kolere. (»Mene so, poleg mnogih drugih, pustili na železniški postaji v Šidu, v vagonu, ki je zaudarjal po bruhanju in driski.«) »Komedijant« se Crnjanskemu tokrat utelesi v materi nekega šidskega domačina, ki ga je nesebično, kljub tveganju, da gre za prevaranta, sprejela v svoj dom. Namesto na fronto v Srbijo ga pošljejo v vukovarsko bolnišnico. Še vedno piše pesmi, tako kot kasneje na Reki. Tam konča v karanteni zaradi epidemije tifusa. Kot prostovoljec pomaga zdravnikom na oddelku za epileptične bolnike. (»Šest tednov prestajam, tako kot Rimbaud, v peklu.«) Tu prvič preneha s pisanjem pesmi.

Galicijaska jesen 1915 in drugi letni časi

Poleti 1915 je Crnjanski poslan v 29. regiment v Bečkereku. Jeseni je že na galicijski fronti, v bitkah na Zloti Lipi. (Novembra prejšnjega leta si je na isti fronti življenje vzel veliki avstrijski pesnik Georg Trakl.) Kljub vsemu se Crnjanski ponovno loti pisanja pesmi in prvih strani *Dnevnika o Čarnojeviću*. (Tista resnično prva stran tega poetičnega romana, ki se prične s stavkom »Jesen, in življenje brez smisla«, nastane po njegovem vživljanju v Flaubertov *November*, knjigo, ki jo je v nemškem prevodu bral v Furlaniji, spomladi leta 1918.) »Komedijant Naključje« se pojavi v obliki zdravniške diagnoze, da je vojak Miloš Crnjanski zbolel na pljučih. Kasneje pa tudi v liku njegove nenavadne tete, nune v dunajskem samostanu Hčera Božje ljubezni. V tamkajšnji bolnišnici preživi kratko obdobje.

Naslednjega leta po tetinem posredovanju dobi službo v zaledju, v Szegedu. Crnjanski, telefonist na tamkajšnji železniški postaji, si lahko vzame čas za svoje rokopise, kljub splošnemu kaosu pa tudi za urejanje vtisov s fronte. Tistih, iz katerih se mu bo na koncu vojne porodila misel, da nihče ne gre tja, kamor si želi. Čeprav ne pozna odgovora na vprašanje, »kje je življenje«, Crnjanski sluti, da mora nekje, nekje že, obstajati uteha.

Med vojno prične z objavljanjem poezij, mnoge so izrazito protivojne, v zagrebškem literarnem časopisu *Savremenik*. Urednik Julije Benešić ga pred tem sploh ni poznal, vendar je imel posluš za veliko literaturo. Tak posluš bi morali v današnji Evropi, kjer se knjige izdajajo na tone, iskati s svečo opoldan. A tudi ta sezona ni bila dolgotrajna: pozimi leta 1917 Crnjanskega napotijo v Esztergom, v šolo za rezervne oficirje. Zatem pa v Italijo, v vrhovno poveljstvo soške armade v San Vito del Tagliamento. Spomladi 1918, ko v daljavi, ob reki Piave, gremijo topovi, napiše pesem *Zgodba*:

*Spominjam se le, da je bila
nedolžna in vitka
in da bili so topli
njeni lasje, ko črna svila
v prsih golih.*

*In da je pred sojem svita
zadišala v nama akacija bela.*

*Naključno sem se spomnil brez veselja,
ker ljubim:
da zaprem oči in molčim.*

*Ko se ob letu akacija napolni z vonji,
kdo ve, kod bom hodil.
V tišini slutim, da spomniti ne bom se mogel njenega imena
več nikoli.*

(Prevedel: Venio Taufer)

V tem obdobju Crnjanski v Vidmu – kot po nekakšni previdnosti – najde tisto izdajo Flaubertovega *Novembra*. Prepričan je, da mu bo prav ta pozabljeni roman iz 19. stoletja pripomogel k novi senzibilnosti, ki ne zahteva nobenega dejanja, nobene pripovedi. Njegov *Dnevnik* je zasnovan na tej senzibilnosti. Ko je objavljeno to delo, ki govori o vojni in sanja o utehi in miru, ne manjka začudenih bralcev, soočenih z novo literarno obliko in nenavadnimi vprašanji o svetu in posamezniku. »Ah, kdo je ta Crnjanski? Ta, ki ne veruje v nič, razen v »neke modre obale na Sumatri«! Tako se je govorilo o njem med književniki poveljnega Beograda. Takrat, ko je bilo Cr-

njanskemu, bivšemu oficirju neke bivše monarhije, povsem jasno, da je »vrnitev iz vojne najbolj žalosten dogodek v življenju človeka«. In da ni pravih »zgodb o moškem«, temveč vse pripovedujejo o posamezniku, osuplem nad Zgodovino v Gibanju.

Crnjanski in njegovi evropski sodobniki

Od evropskih sodobnikov, ki so pisali o veliki vojni (Barbusse, Remarque, Krleža, Hašek ...), se Crnjanski loči predvsem po slogu in lirčnosti svoje proze. Na pomenski ravni pa še po svojem sumatizmu. Ta je med drugim celovita poetska filozofija utehe, ki nima mesta v nobenem evropskem umetniškem manifestu tega obdobja. Modernemu realizmu in ekspresionizmu (Krleža) svojih evropskih sodobnikov se Crnjanski približa le v svojih spominih na vojno v Komentarjih. Vseeno pa vsi naštetih avtorji ostajajo v medsebojni semantični bližini. Ta je osnovana na humanosti njihovih pogledov na vojno in izkustvu absurdnosti te velike evropske klavnice.

Italijanski prijatelj, ki je bral *Dnevnik o Čarnojeviću* v francoščini, mi je napisal naslednje sporočilo: »Škoda, da Crnjanski ni Anglež ali Francoz, saj tako ne bi bil glas neke periferne literature. Zasedal bi pomembno mesto v evropski literaturi. Že obžalujem predhodne stavke! Ne verjamem, da bi to še bil Crnjanski ...«^x

PREVOD: KATJA PAHOR

Božidar Stanišić je bosanski pisatelj, pesnik in prevajalec. Od devedesetih let živi in dela v Zuglianu v Furlaniji in objavlja tudi v italijanskih medijih. Italijanska verzija prispevka je bila prvič objavljena na portalu Osservatorio Balcani e Caucaso. Avtorju in portalu se zahvaljujemo za dovoljenje za prevod in objavo.

Asociacija

Društvo Asociacija je vodilna zagovorniška mreža, ki zastopa in vključuje več sto nevladnih organizacij, posameznikov in samozaposlenih v kulturi po vsej Sloveniji. Poleg konstruktivnih kritik obstoječih kulturno-političnih modelov redno predlagamo tudi sistemske spremembe in novosti, ki bi omogočale enakopravnejše zagotavljanje javnega interesa v kulturi tudi s strani nevladnega sektorja.

Ena takih sprememb je v luči zmanjševanja javnega sofinanciranja tudi **dvomesečna razprava o različnih oblikah zasebnega vlaganja v kulturo, ki bo trajala do 25. oktobra 2015**. Ocenjujemo, da bi določeni ukrepi, kot so denimo uvedba obveznega deleža za kulturo pri investicijskih projektih, spremembe pri davčnih olajšavah, mecenstvo, delež iz loterije itn., lahko znatno pripomogli k večji in kvalitetnejši umetniški produkciji, s tem posredno podprli ustvarjalce umetniških del ter stabilizirale oblike financiranja kulture in jo naredile dostopnejšo vsem prebivalcem.

V sklopu javne razprave, o kateri si lahko več preberete na asociacija.si, smo odprli tudi spletno anketo, s katero želimo voditi medsektorski dialog o zasebnem vlaganju. O njegovih priložnostih, omejitvah in potencialih pa bomo oktobra razpravljali tudi na četrtem posvetu v sklopu cikla **Novi kulturni politiki naproti**, ki jih soorganizirajo revija *Razpotja*, Kino Šiška ter Društvo Asociacija.

Ko strankoljubez ostane brez stranke

ALEŠ MAVER

Recimo, da je nekoč, že davno tega, ko je bila ta srečna dežela še bližja temu, da bi ji rekli dežela kmetov, čeravno so ji kmečko dušo iztrgali že nekaj desetletij prej, v njej živel fantič, ki je imel strašno rad številke. Koga drugega politika okuži, ker ga veseli vzkljanje lepih parol, zanj je bila tako erotično privlačna, ker mu je ponujala neskončen poligon za premetavanje števil, za preračunavanje glasov, sedežev in odstotkov. V vsej svoji erotičnosti se mu je pokazala že tisti hip, ko je kot šestletni mulc na črno-beli televiziji videl Ronalda Reagana vreči volilni listič v skrinjico. Čar tekmovalne, in s tem številke, plati politike ni odtlej niti malo izgubil svojega leska. Fantič ga je razbiral celo ob prerivanjih na partijskih sejah pod vodstvom Stipeta Šušvarja, ki ga je, kot bi se izrazil Nigel Farage, odlikovala karizma mokre spužve.

Zato ni čudno, da menda še dandanašnji za enega srečnejših dni v svojem življenju šteje tistega, ko so se tudi v njegovi domovini pojavile čisto ta prave stranke, ki jim je bilo dovoljeno med seboj celo tekmovali na volitvah. Te pa so, kot je dobro znano, v vsaj približno demokratičnih pogojih najvišji odraz matematičnega seksapila politike. Torej je naš dečko neizogibno postal zaprisežen strankoljubez, kar v izrazito strankofobnem okolju dežele ni bilo vselej lahko. Tukajšnjega človeka pač že od prvih plašnih ovohavanj strank in volitev pitajo z mantro, da mora zlit v narodno gmoto trobiti v en rog z ostalimi, sicer utegnejo priti tujci ali Marsovci ali Klingoni in vse spraviti v svojo malho brez dna.

Zanimivo, junak te štorije je le dvakrat zares pomislil, da bi se sam včlanil v kakšno stranko. Enkrat je bila stvar še posebej resna in so menda samo materine solze preprečile vpis. Kar je bila sreča, ker bi mu sorazmerno kmalu moral slediti tudi izpis. Dobro pa je znano, da je iz sekte, lože ali stranke nekoliko težje izstopiti kot vstopiti. Kljub vsemu se v ljubezni do strank in hkratnem odporu do članstva v njih le skriva ščepec shizofrenije, kdo bi vedel.

A na vsak način je bil naš strankoljubez vse-skozi goreč navijač. Seveda obstajajo celo v naših podalpskih zemljepisnih širinah ljudje, ki desetletja fanatično navijajo za drugoligaške angleške klube iz spodnjega dela lestvice, toda on ni šodil mednje. Verjel je, da ima navijanje smisel, ko se ekipa, na katero staviš, poteguje za katero od velikih nagrad. Na volitvah recimo za večino, vsaj relativno, in za gretje pomembnih vladnih stolčkov. Kjer naj bi po možnosti postorila kaj za tako opevano skupno dobro. A to je že del druge erotičnosti politike, ne volilno-matematične.

Zdelo se mu je torej logično, da se kot navijač in strankoljubez po precejšnjem opotekanju sem ter tja v devetdesetih – sam bo kajpak povedal v svojo obrambo, da ni spreminjal svojih stališč, spreminjale da so jih stranke – oklene tiste družčine, ki je, prvič, resen igralec in je, drugič, tam nekje davno s svojimi ljudmi kaj postorila, da bi domovino sploh osrečilo več strank. Ni mu bilo sicer čisto jasno, kako se je primerilo in kaj se je moralo vmes zgoditi, da je jelo sčasoma vse več ljudi ravno v tej stranki gledati poglavitno grožnjo ne samo matematičnim vidikom demokracije, temveč demokraciji nasploh, medtem ko so tisti, ki se v srcu sploh nikdar niso sprijaznili, da imamo

stranke, vse bolj veljali za izključne svetilniške svobode in pravičnosti. A to ga ni odvrnilo od navijanja, čeprav so ga še bolj kot zaradi strankoljubnosti dobronamerni posamezniki pisano gledali zaradi navijaškega dresa. Ko ga je, res ne prepogosto, postavil na ogled.

Tudi mu ni prišlo na misel, da bi sledil ne tako redkim somišljenikom, ki so v obupu, ker so delnice ljubljene stranke vse bolj padale ali vsaj stagnirale, iskali zavetja pri drugi družčini. Takšni, ki je še pred leti v liberalizmu videla glavno grožnjo nekdanji deželi kmetov, zdaj hoče pa veljati za liberalno. Čeprav se njenim voditeljem razlika med fiskalnim in fizikalnim pravilom ne zdi bistvena in čeprav jih sumi, da ne vedo, kaj bi bile posledice višjih in kaj nižjih davkov. Znali pa so še pravi čas pokazati na istega sovražnika kot večina tukajšnje srenje, zaradi česar so na političnem barometru neskončno poskočili.

Žal je nekdanjemu fantiču postalo jasno, da njegovo navijanje izgublja svoj glavni smisel. Možnosti njegovih »ljubljenec«, da bi tekmovali za zmago, so v zadnjih letih skokovito padle. Nič čudnega, ko pa se lahko zanese predvsem na generacijo, ki je bila vsaj v poznih srednjih letih že ob pojavu strank.

Do danes so se mnogi sploh poslovili od te solzne doline, drugih pa ni več dovolj, da bi prevesili tehtnico. Za nameček se je očitno nekje na poti izgubil občutek, da vključuje pristna odločitev za strankarsko demokracijo, navsezadnje prav zaradi matematične erotike, podobne mehanizme tudi navznoter. In tako se najbolj zapriseženemu strankoljubcu pod Alpami nenadoma zdi, da je brez stranke. Glej, to je resnična zgodba. Bi verjetno rekel Andersen.✕

Alžirke, državljanstvo in družinska zakonodaja

ALEŠ SKORNŠEK-PLEŠ

Upor Alžirk med narodno osvobodilnim bojem se je dogajal na dveh frontah: istočasno kot upor proti francoski kolonialni okupaciji in proti restriktivnemu razpoloženju v tradicionalni alžirski družbi. Ženske so bile aktivna sila revolucije. Položaj žensk kot aktivistk med vojnim obdobjem ne spreminja le ločitve dela med spoloma, temveč oporeka tudi povečani moči patriarhije, ki grozi, da bo spodkopala njegovo moč in privilegije. Z odklanjanjem omejenih vlog mater, žena in hčera v domačem okolju so ženske zavzele aktivno vlogo v vsej javni sferi. Njihovo delovanje je bil bistven del narodnoosvobodilne borbe in zato enako pomembno za njihovo osvoboditev. Kljub temu so Alžirke danes ujetnice med zapovedmi sramotne družinske zakonodaje, ki je stopila v veljavo 9. junija 1984, in barbarizmom islamskega fundamentalizma.

Napredek pravic žensk med narodnoosvobodilno borbo

FLN (*Front de Libération Nationale*, Fronta narodne osvoboditve) je zagovarjala politiko ženske enakopravnosti, ki je bila praktcirana v določenih razmerah med vojno. Tovrsten primer je bila institucija sodišč, pred katerimi so bili pari poročeni na osnovi vzajemne privolitve. V času alžirske revolucije in v času neodvisnosti je nastajajoča država obljubljala družbeno enakost za ženske, njihovo vlogo v vojni pa je priznaval FLN. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je tak družbeni napredek zazdel izgubljen.

Kakorkoli že, nekateri zgodovinarji dokazujejo, da se je slabšanje položaja žensk začelo že med narodnoosvobodilnim bojem. Vrnitev se ni pričela leta 1962, temveč že pred neodvisnostjo. Tako je FLN med vojno postopoma umikala ženske iz bojnih območij in jih pošiljala na mejo ali celo izven države. Njihova vloga je bila tako določena že takrat.

Jasno je vsaj to, da večina alžirskih mož ni priznavala potrebe po ženski emancipaciji. Pogosto so jo obravnavali kot drugo predmetnost v odnosu do neskončnega seznama bistvenih vprašanj, s katerimi se je soočala vlada. Kmalu po neodvisnosti so moški prekinili politična zaveznitva z rojakinjami in jim odrekli osnovne, državljanske pravice.

Ta izdaja žensk kot enakopravnih se je na primer kazala v tem, da so mnogi borci, ki so osvojili dobre družbene in politične položaje

v neodvisni Alžiriji, zapustili svoje zakonske partnerice in se poročali z dekleti, ki so jim bile s svojo mladostjo v čast na družabnih dogodkih.

Ustava iz leta 1976

Vlada Fronte narodne osvoboditve je soglašala z referendumom o sprejemu nove ustave, ki je podpirala žensko emancipacijo in obsojala način, kako je nekdanji fevdalni sistem omejeval njihove pravice. Ustava je določala enakopravnost spolov in svobodo gibanja. Prav tako je alžirski revoluciji priznavala vlogo pri omogočanju ženskam, da se osvobodijo same – podobno kot so osvobodile svojo domovino – in vztrajala pri tem, da je potrebno položaj žensk še izboljšati. Poudarjala je napore države v zagotavljanju političnih svoboščin vsem ženskam in povelečevanju socialističnega režima, ki ga je kot demokratično gibanje sprejela vlada; tako naj bi socializem pospeševal pravičnost, se upiral nazadnjaški miselnosti in spreminjal pravosodni sistem v korist žensk. V islamu je ustava videla osvobajajočo moč, ki ima ženske za enakopravne moškimi. Vendar tekst v ustavi določa, da morajo ženske voditi borbo za svojo emancipacijo. »Konec koncev mora sama ženska ostati najboljša branilka svojih pravic in dostojanstva s pomočjo svoje države in odličnosti, kot tudi z nepopustljivim bojem proti predsodkom, nepravilnosti in ponižanju. Država je ženski priznala politične pravice, s tem pa si tudi naložila dolžnost, da poskrbi za njeno izobrazbo in neizogiben družbeni napredek.

Leta 1978, po smrti Boumediena, prvega alžirskega predsednika, je islamistični oziroma ba'athistični klan za novega predsednika imenoval Chadlija Bendjedida. Cilj klana je bila vzpostavitev šerajtskega prava v državi. Da bi uspeli, so morali sprožiti istočasen napad na tri temelje posvetne države: na ženske, izobrazbo in pravosodni sistem. Čeprav so bili člani klana do takrat zgolj manjšina v edini alžirski politični stranki, so kmalu nadvladali socialistične moderniste.

Omejevanje ženskih državljskih pravic

Udejanjanje ustavne pravice do prostega gibanja je bilo ženskam onemogočeno leta 1980, ko je bila z ministrskim ukazom vpeljana prepoved potovanja brez moškega sorodnika. Odločitev je postala širši javnosti znana po tem, ko je bila na letališču ustavljena skupina študentk iz tujine in ji je bilo nadaljnje potovanje onemogočeno. Dogodek je pokazal, da so bile državljanske pravice žensk

razumljene kot privilegij, ki ga lahko država kadarkoli odvzame. Kljub temu, da so ženske poskušale sprožiti javno debato o škanđalu, sta o dogodku medlo poročala le dnevnik *El-Moujahid* in tednik *Algeries Actualites*. Skupina žensk ter številne študentke in študenti so podpisali peticijo, v kateri so zahtevali srečanje z ministrom za notranje zadeve. Ob mednarodnem dnevu žena, 8. marca 1980, so potekali množični protesti z glavno zahtevo, da naj se ministrski ukaz, ki onemogoča svobodno gibanje, prekliche, kar se je tudi zgodilo. Naslednje leto je vlada pripravila pilotno študijo o predlogu nove družinske zakonodaje. Časniki so poročali, da gre pri predlogu zakona za poskus pomiritve naraščajočih teženj islamskih fundamentalistov, ki ogrožajo pravice in privilegije, ki jih imajo ženske kot povsem svobodne državljanke. V Alžiru je več sto feminističnih aktivistk protestiralo pred sedežem UNFA (*Union Nationale des Femmes Algeriennes*, Narodna zveza alžirskih žensk), tj. državno organizacijo, ustanovljeno kmalu po neodvisnosti leta 1962 in pridruženo FLN. Zahtevale so vpogled v pilotno študijo. Vodstvo UNFA je protestnicam odgovorilo, da se Alžirke ne zavedajo svojih pravic in da zato razprava ni potrebna. Če bi to držalo, potem se neodvisne feministke ne bi borile za svoje pravice; medtem pa UNFA od dosežene neodvisnosti naprej ni opravljala svojega dela, tj. ni zagovarjala interesov žensk. Vodstvo UNFA se je bolj ukvarjalo z vprašanji mednarodne politike in se izogibalo pravi problemom alžirskih žensk, ki naj bi jih predstavljalo. Rezultat je bila popolna prekinitve sodelovanja med UNFA in ostalimi feminističnimi skupinami, ki so bile odločene nadaljevati boj za pravice Alžirk. Ženske so ponovno demonstrirale 28. oktobra 1981 in tokrat izražale svoj bes nad vladno odločitvijo, da razprava o družinski zakonodaji ne bo javna. Dva tedna kasneje, 16. novembra, se je pred Narodno skupščino zbralo 500 žensk, ki so želele sodelovati na plenarnem zasedanju. Ena izmed njih, Khalida Messaoudi, je kasneje izjavila: »Zbrale smo več kot deset tisoč podpisov podpore iz vse Alžirije. Z dvema soborkama sem vkorakala v skupščinske prostore. Rabah Bitat, predsednik skupščine, je bil prisiljen odložiti zasedanje. Skupščinski predstavniki so spretno obvladovali nastalo situacijo: dani so nam bili štirje dnevi, da pripravimo pripombe in dopolnitve na predlog zakona. Na tej točki je postalo feministično gibanje nesložno. Nekatere so želele ponudbo sprejeti, druge zavrniti. Končni rezultat je bil, da je šlo besedilo v skupščinsko obravnavo nespremenjeno.«

Za pomemben zgodovinski dan za posvetno feministično gibanje je v Alžiriji prepoznan 23. december 1981. Tega dne so se veteranke narodnoosvobodilne vojne pridružile mladim aktivistkam, da bi skupaj z njimi izrazile nestrinjanje z vladnim predlogom družinske zakonodaje. Razumele so ga kot izdajo tistega, za kar so se borile. Mlade in stare so se zbrale pred poslopjem glavne pošte v Alžiru, njihovi transparenti so sporočali: »Nočemo molčati, hočemo demokracijo!«, »Ne želimo si izdaje idealov iz 1. novembra 1954!« Kljub solidarnosti in množičnim protestom ženskemu gibanju ni uspelo preprečiti sprejetja družinske zakonodaje, ki je v veljavo stopila junija 1984.

Družinska zakonodaja in pravice žensk

Ta družinska zakonodaja kodificira očetovo oz. moževo lastništvo žena in otrok. Uvaja zakonsko dolžnost žensk, da ubogajo, spoštujejo in skrbijo za može, starše in sorodnike. Prav tako institucionalizira poligamijo in moškemu dodeljuje pravico do štirih žena. Ženska se ne more sama sporazumeti glede poročnega dogovora, to lahko stori le pod zastopstvom svojega zakonitega skrbnika. Prav tako nima pravice vložiti zahteve po razvezi. Medtem ko mora moški zgolj izraziti željo po njej, se ločitev ženski preprečuje, smatra se jo celo za nemogočo. Možnost za njo obstaja le, če se ženska sprijazni z običajem *kho'a*: ta dovoljuje razvezo pod pogojem, da se ženska odpove zahtevi po preživnini. *Kho'a* je sporna obveza, ki jo mora ženska – podobno kot sužnji – plačati za svojo svobodo. Družinska zakonodaja pripisuje ženski vlogo zarodnice in ji nalaga zakonsko dolžnost dojenja in skrbi za otroke, ne pa tudi odgovornosti za njihovo izobrazbo. Ženske nimajo pravice, da bi otroci prevzeli njihov priimek, veroizpoved ali državljanstvo, če se poročijo s tujim državljanom pa jih doleti izbris iz registra prebivalstva. Posledice razveze so dramatične tako za ženske kot za otroke. Žene oziroma matere nimajo pravice do stanovanja: to je avtomatično dodeljeno možu. Poleg tega država razvezani materi ne nudi nobene bivanjske ali finančne pomoči. To pomeni, da se razvezana – če ji ne pomagajo starši – pogosto skupaj z otroki znajde na cesti. Brez privolitve očeta otrok mati vse do polnoletnosti ne more postati njihova skrbnica ali vzgojiteljica. Očetova odobritev ali dovoljenje sta potrebna za zadovoljevanje večine osnovnih potreb, vključno z vpisom v šolo in celo privoljenjem za sodelovanje ali vključitev v šolske aktivnosti. Po drugi strani pa oče ne nosi kazenske odgovornosti za zanemarjanje ali odrekanje skrbi svojim otrokom. Odkar je družinska zakonodaja v veljavi, se Alžirija sooča s povečanjem brezdomstva med ženskami in otroki. Tisoče mater se z otroki klati po ulicah, nekatere delajo skoraj brezplačno kot hišne pomočnice. Ulice večjih alžirskih mest so postale dom številnih razočaranih, razvezanih mater. Nekatere so si poiskale zatočišče v revnih mestnih predelih, druge so poiskale pomoč v bivališčih, ki jih vodi organizacija Pomoč ženskam v stiski; ta zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ne zmore več obvladovati števila prosilk, ki jih prejema vsakodnevno.

Čeprav avtorji zakonodaje trdijo, da ta izhaja iz šeriatskega prava, je povsem jasno, da korenini v tradiciji patriarhalnosti in sovraštva do žensk. Jasen primer tega je 38. člen, ki se nanaša na pravice poročenih žensk. Žena ima pravico, da obiskuje svoje starše, in oni pravico, da jo obiskujejo skladno s krajevnimi običaji in navadami. V postkolonialni Alžiriji – v kateri sta patriarhat in sovraštvo do žensk še posebej očitna – so ženske razumljene tako, kot so bile v predrevolucionarnem obdobju: kot središče moške časti, kot varuhinje tradicionalnih vrednot, ki jih je kolonializem prekinil in razvrednotil. So simbol vrojenih navzkrižij v novih zgodovinskih razmerah postkolonialne Alžirije. Zato postavlja družinska zakonodaja omejitve ženski mobilnosti. Nekateri člani odražajo gospodarsko krizo iz sredine osemdesetih let. Primer tega je 52. člen, ki

se nanaša na bivanje v primeru razveze. Člen jasno določa, da mož ženi in otrokom lahko dovoli, da ostanejo v hiši oziroma stanovanju, če ima več kot eno od teh bivalnih enot. Sicer je to v državi, kjer je pomanjkanje stanovanj resen problem, prava redkost. Zakon možu dopušča velikodušnost, ženske pa so ponovno odvisne od moške muhavosti.

V svoji knjigi *Ženske in islam* Fatima Mernissi piše: »Če so pravice žensk problem za moderne muslimane, ni to zaradi Korana, niti zaradi preroka, niti zaradi islamske tradicije, temveč preprosto zato, ker so te pravice v konfliktu z interesi moških izbrancev. Ta klika nas poskuša prepričati, da ima njihov egoističen, zelo oseben in drugorazreden pogled na kulturo in družbo versko osnovo.«

Odgovor žensk na družinsko zakonodajo

Odločene, da spremenijo družinsko zakonodajo, so Alžirke začele dolgo, bolečo in osamljeno borbo. Od leta 1984 so veteranke in mlajše feministke skupaj protestirale proti zakonodaji, ki je moške postavljala v nadrejen položaj in zakonsko predpisovala žensko podrejenost. Po mnogih razočaranjih so doumele, da jim v prizadevanjih za emancipacijo ne bo pomagal nihče. Spoznale so, da morajo ustvariti lastno gibanje, ki se bo borilo proti kršitvam ženskih pravic. Khalida Messaoudi je izjavila: »Občutek imam, da je bila najgloblja krivica ovekovečena. Bile smo razočarane in lahko smo le tolkle z glavo ob zid, zavedajoč se, da bo ta zakon predrugal celotno družbo. Meni je vse skupaj odprlo oči. Izdajalec v tej zgodbi je alžirska država.«

Nemir in politična reforma

Skoraj dve desetletji po sprejetju družinske zakonodaje so bile kot odgovor ne množične proteste sprejete politične reforme, a družinska zakonodaja je ostala nespremenjena. Mlajše generacije so 5. oktobra 1988 zasedle ulice in zahtevale konec zatiralskega sistema in korupcije ter pozivale k spoštovanju dostojanstva in pravičnosti. Tega dne so večinoma študenti in skupine brezposelnih napadle vse, kar je predstavljalo državo in FLN, sinonim za korupcijo, kaos in zlorabo javnih sredstev. Gospodarske reforme, ki jih je v osemdesetih letih predstavila vlada Chadlija Bendjedida, so bile neuspešne. Ustvarile so kaos, v katerem se je povečevala brezposelnost, še zlasti med mladimi, ki predstavljajo 70 % alžirske populacije. Na vseh ravneh je vladalo pomanjkanje. Med politično elito je prihajalo do nesoglasij, zlasti med tistimi, ki so verjeli v plansko gospodarstvo, in tistimi, ki so se zavzemali za liberalizacijo trga. Oktobrski nemiri so izbruhnili tudi zaradi dolgotrajnega zatiranja. Glavni cilj mladih je bil zrušiti star sistem in zgraditi novo družbo, ki bi osvobodila in razbremenila še neizrabljen človeški kapital. Po ulicah Alžira se je plesalo in proslavljalo. Veselje pa je bilo kratkotrajno, saj je kmalu nastopila brutalna represija. Več tisoč protestnikov je bilo aretiranih, večina pripripih je bila mučenih, nekatere je vojska celo usmrtila. Ocenjuje se, da je bilo ubitih vsaj petsto ljudi, tisoč jih je bilo ranjenih. Protesti mladih so pripeljali do splošnih zahtev po spremembah. Tako je sedemdeset novinarjev izjavilo, da javno

obsojajo prepoved neodvisnega poročanja in omejevanje svobode govora. Obsojajo tudi nasilje, mučenja in aretacije. Alžirska Zveza za človekove pravice je obsodila mučenja, medtem ko so zdravniki, ki so zdravili posledice mučenj in neusmiljenih represivnih ukrepov, postali gonilna sila pri ustanavljanju Narodnega odbora proti mučenju. Pridružili so se ostalim skupinam in organizacijam, ki so izražale podporo mladinskemu gibanju; med njimi so bile tudi militantne ženske skupine. Le-te so pozivale k priznanju demokratične, svobodne izbire. Medtem ko je vsa opozicija obsojala nasilje, se islamisti sploh niso odzvali. Namesto tega sta Ali Benhady, gimnazijski učitelj, in Abassi Madani, univerzitetni profesor, anonimno izdala poziv na množičen protestni shod v Alžiru. Dogodek je bil načrtovan, da bi pridobili mladinsko gibanje na svojo stran, istočasno pa izkoristili populistično retoriko odkritega sovraštva do vladajočega režima. Da bi rešil svojo vlado in umiril razmere, je Chadli Bendjedid obljubil politične reforme, ki so bile uvedene novembra istega leta. Nova ustava je bila osnovana in sprejeta februarja 1989. Državlankam in državljanom Alžirije je zagotavljala svobodo govora in združevanja. Prav tako je zagotavljala pravico do ustanavljanja političnih združenj in strank. To dopolnilo je dovoljevalo osnovanje večstrankarskega sistema, s čimer naj bi se – vsaj teoretično – končal monopol FLN, ki naj postane stranka kot vse ostale. Sledil je sprejem zakona o političnem združevanju. Čeprav je prepovedoval ustanavljanje političnih strank, ki naj bi delovale izključno na verski, jezikovni ali regionalni osnovi, in bi morale biti na podlagi tega delovanje nekaterih strank prepovedano, jih je vlada vseeno vpisala v register političnih strank. Najboljši primer tega je priznanje Fronte islamske rešitve (*Fronte Islamique du Salut*, FIS), katere voditelji niso nikoli podpirali demokracije. Izjavljali so, da bodo, ko dobijo oblast, vzpostavili šeriatsko pravo, ki naj bi ponujalo odgovor na vsako vprašanje. Nedvoumno so izrazili, da bodo razveljavili ustavo in prepovedali posvetne politične stranke. Ali Benhadj, eden od ustanoviteljev stranke, od letos pa tudi njen podpredsednik, je večkrat ponovil, da je demokracija bogokletna in v nasprotju z islamom, saj postavlja ljudsko moč nad božjo.

Nadaljevanje boja za razveljavitev družinske zakonodaje

Družinska zakonodaja je kljub kolosalnim političnim spremembam ostala nespremenjena in nič ni kazalo, da bo prišlo bodisi do sprememb bodisi do razveljavitve. Islamisti so zagovarjali, da bi moralo biti uveljavljeno šeriatsko pravo. Pozivali so tudi k strogim ukrepom v ravnanju do žensk. Feministične skupine in organizacije so postale zaskrbljene, še posebej zaradi populističnega sovraštva do žensk, ki ga je FIS skušal uveljavljati zlasti med mlajšo populacijo. Primer tega je spodbujanje mladih, brezposelnih moških k temu, da verjamejo, da so vzrok njihove brezposelnosti delovno aktivne ženske. Fundamentalisti so dokazovali, da je zaradi bioloških in psiholoških danosti gospodinjsko delo za ženske primernejše od zaposlitve. Prav tako sta med zaposlenimi ženskami večja bole-

nost in smrtnost. Zaposlene ženske naj bi bile tudi manj moralne, zaposlenost žensk pa naj bi povzročala nezaposlenost moških. Čeprav so postale ženske organizacije formalnopravno dovoljene – posledično pa so lahko bolj nastopale v medijih –, so islamski fundamentalisti nadaljevali z zastraševanjem in grožnjami, tudi s smrtjo. Primer tega je prav Khalida Messaoudi – borba za življenje je postala njen vsakdan. Prejela je več anonimnih telefonskih klicev, v katerih so ji grozili s smrtjo. V mošejah so pridigali o njej in jo opisovali kot »grozno moralnosti«, hkrati pa opozarjali ženske, da naj ji ne sledijo.

Leta 1992 so islamski fundamentalisti pričeli z nasilno kampanjo za uveljavitev šeriatskega prava. Zahtevali so nošnjo tančice in grozili s smrtjo feministkam, ki so v ženskam sovražnem okolju zahtevale osnovne človekove pravice. Nadlegovanje je postalo neizprosno in neznosno, še posebej do žensk, ki so živele same, in tistih, ki so zavrnilo nošnjo tančice na delovnem mestu. Junija 1989 je tolpa fundamentalistov podtaknila ogenj v hiši ženske v Ourgli, mestu v južni Alžiriji. Povod je bilo dejstvo, da je žive-la sama s svojimi sedmimi otroki. Fundamentalisti so trdili, da je prostitutka, s čimer naj bi predstavljala grozno skupnosti in vanjo vnašala nemir. Eden od otrok je požaru podlegel. Poleti istega leta so metali kislino v ženske na plažah in drugih javnih mestih, ker so javno kazale svoja telesa. Medicinsko sestro je zažgal brat fundamentalističnih nazorov, ker je delala v bolnišnici skupaj z moškimi. Atletinja Hassiba Boulmerka je bila v mošejah označena za predrzno odpadnico, ker je pred svetom nastopala »na pol gola«. Napadali so jo, ker je na svetovnem atletskem prvenstvu leta 1991 v teku na 1500 metrov, v katerem je celo zmagala, nosila predpisana oblačila. Bila je komaj druga Arabka, ki je osvojila zvonec naslov svetovne prvakinje. Njena predstava je navdušila vse Arabke, še posebno Alžirke.

V svojih razpravah in na letakih so člani FIS vztrajali, da morajo ženske spoštovati islam, saj naj bi ta predstavljal versko, narodno in kulturno identiteto. Predpisovali so vlogo žensk v islamu: »Mati, sestra, žena, tako kot tvoj oče, tvoj brat, tvoj mož, bi si želeli, da bi bila tvoja lepota moje bogastvo, ker ne morem živeti brez tebe. Gledam z ljubosumjem, ko vidim, da delaš kot tajnica za pretkanca, ki pred zaposlitvijo zahteva tvojo fotografijo. Nočem, da postaneš orodje ali grešni kozel tistih, ki želijo uničiti islamsko moralo ... Nočem, da uporabljaš judovsko besedo 'emancipacija' in s tem napadaš islamske vrednote svojih prednikov ter osrečuješ feministično organizacijo.« Razprave FIS o ženskah se ne razlikujejo kaj dosti od razprav FLN. Nobena od strank ne posveča pozornosti ogromnim družbenim in ekonomskim spremembam zadnjih nekaj let. Ženske so ekonomsko krizo v osemdesetih doživljale prav tako kot moški. Vse ženske tudi niso bile deležne moške »zaščite«, saj je bilo vse manj družin, ki bi zmogle skrbeti še za razvezano žensko in njene otroke.

Devetdeseta so bila desetletje terorističnega nasilja pa tudi uspešnega delovanja ženskega gibanja. Alžirija se je soočala z jezo, izraženo na demonstracijah po vseh večjih mestih, z glasovi političnih

voditeljic v narodni skupščini in na različnih političnih gibanjih ter z besedami alžirskih pesnic in pisateljic. Vsi ti ženski glasovi so obsojali in kazali pravi obraz fundamentalistične surovosti in sovraštva do žensk.

Ženske so bile prve, ki so odkrito nastopile proti islamskemu ekstremizmu in njegovim antidemokracičnim izrazom. Svet so opozarjale na več kot sto tisoč žrtev barbarizma devetdesetih letih: večinoma so to bili nedolžni otroci in ženske. Prav tako so alžirsko družbo pozivale k prekinitvi molka o množičnih, sistematičnih posilstvih. Žrtve posilstev so se kljub potencialnim posledicam medijsko izpostavile in pogumno spregovorile o gnusnih tolpah posiljevalcev. Na osnovi vsakdanjih dogodkov so mediji poročali o krutih dejanjih teroristov, ki so nasilno odpeljali ženske, jih posiljevali, silili v kuhanje in pranje, na koncu pa so jih ubili ali nagnali. El Watan je 11. marca 2000 poročal o pet tisoč osebah, ki se skrivajo zaradi sramu. Dvanajstletna Nora je bila odpeljana s šolskega dvorišča in večkrat posiljena. Šest mesecev kasneje jo je našla varnostna služba; bila je v tretjem mesecu nosečnosti in neprisebna. Ko je Nora prosila, da jo odpeljejo k staršem, se ji je oče odrekel in vztrajal, da naj jo ubijejo. Alžirske družine se zaradi posiljene sorodnice čutijo osramočene, zato preživle obsojajo in dopuščajo, da postanejo brezdomke ali končajo v zavetiščih. Tišina se vsiljuje tako družinam žrtev kot državi. Ta posilstev ni nikoli obsodila kot obliko organiziranega kriminala in zločina proti človeštvu; prav tako ni nikoli pripoznala, da so posiljene žrtve mučenja ter da potrebujejo pomoč in svetovanje.

Obveza nove vlade k družbeni pravičnosti

Konec devetdesetih let prejšnjega stoletja je prinesel radikalne spremembe v alžirski politiki. Za novega predsednika je bil izvoljen Abdul Aziz Bouteflika, ki je obljubil pospešitev procesa vzpostavitve socialno pravičnejše družbe in, kar je najpomembnejše, zaustavitev terorističnega nasilja. Vlada je julija 1999 oznanila amnestijo; številni teroristi so se predali in tako prenehali z nasilnimi dejanji. Ženske so program novega predsednika množično podpirale. Bouteflika je vedno, ko je beseda nanesa na ženska vprašanja, taktno odgovarjal, da ženske predstavljajo večino alžirske populacije. Te so zadovoljne s koncem terorističnih aktivnosti verjele v predsednikove dobre namene, ugledna feministka Khalida Messaoudi pa je postala celo članica njegove ožje ekipe. Nova vlada je kljub premikom islamističnim oziroma terorističnim skupinam mnogo obljubila, še vedno pa ni zmogla priznanja težkih pogojev, ki so jim pod diktaturo nepravilne družinske zakonodaje podvržene ženske. Po letu vladanja je predsedniku na tiskovni konferenci v Kanadi alžirska novinarka postavila vprašanje, povezano z razveljavitvijo družinske zakonodaje. Najprej jo je oštel, ker si je drznila zastaviti takšno vprašanje, nato pa odgovoril, da čas za spremembe še ni dozorel, saj se mora najprej spremeniti miselnost alžirske družbe. Družinski zakonik je bil spremenjen leta 2005. Ženskam priznava večjo enakost v zadevah osebnega statusa in glede razveze zakona. ✕

Internet ali nepričakovana odlika nevednosti

FRANCESCO CONDELLO

Desetega junija letos je Fakulteta za filozofijo in izobraževalne vede Univerze v Torinu častni doktorat iz komunikologije in medijske kulture podelila priznanemu intelektualcu Umberto Ecu. Svečana podelitev, med katero je profesor odgovorjal na vprašanja novinarjev in študentov, je sprožila vnete razprave o vlogi novih medijev in informacij v sodobni družbi ter dvignila toliko prahu, da je še naslednje dni polnila naslovnice italijanskega dnevnega tiska.

Masa bedakov

Pozornost javnosti je pritegnila zlasti ena izjava. Internet je, pravi Eco, omogočil slišnost veliki množici bedakov, idiotov, gostilniških pijancev, ki bi jih nekoč ostali gostje zlahka utišali, danes pa imajo prav zaradi interneta enako možnost, da pridejo do besede, kot kakšen znanstvenik ali Nobelov nagrajenec. Svoje močne trditve je seveda še dodatno podprl z zanimivimi argumentacijami (o katerih pa tisk – kot bi hotel potrdati njegovo poanto – ni poročal ali pa je poročal površno), ki jih bom skušali povzeti v naslednjih vrsticah.

Za Eca (ki internetu kljub vsemu pripisuje tudi zelo pozitivne lastnosti, ki so predvsem posledica obsežnejšega, hitrejšega

in horizontalnega pretoka informacij) je glavni problem povezan z načinom filtriranja informacij na svetovnem spletu in z institucijama, ki bi se morali s tem ukvarjati: informiranje in šolstvo. Po Ecovem mnenju bi morali učitelji spodbujati učence, naj pri izpitih uporabljajo internet ali celo kopirajo iz njega, vendar bi morali pri tem uporabiti različne vire (»vsaj 10 različnih spletnih strani«); novinarji, ki se neprestano pritožujejo, da je splet njihova poguba, pa bi morali vsak dan nekaj prostora posvetiti kritični analizi spletnih vsebin. Do tega ne pride, pravi pisatelj, ker so učitelji sami (bolj kot njihovi učenci) novinci pri uporabi tega orodja in zato popolnoma nepripravljeni, da bi bili kos svoji nalogi; podobno velja tudi za novinarje, ki so poleg tega žrtve želje po tekmovanju s spletom in se zato pehajo za prometom, kliki in dobičkom na škodo storitev (dodajmo, da trženje vsebin, *content marketing*, s tega vidika dejansko pomeni smrt novinarstva, kot ga poznamo).

Poleg tega, nadaljuje profesor Eco, nam množično komuniciranje, kot vsak proces, sam pokaže tako svoje pozitivne lastnosti, ki jih velja ceniti, kot negativne, ki se jih je treba zavedati. Kot pravi Eco, v vsaki skupini, večji od petdeseterice ljudi (»lahko jih je

tudi šestdeset, to ni bistveno ...«) govorijo samo norci, saj so modri ljudje navadno obzirni in se zadržujejo, medtem ko so norci brez zavor in se vržejo v iskanje pozornosti ne glede na to, kaj imajo za povedati. Poleg tega so bili prav množični mediji tisti, ki so sčasoma pripomogli k razširitvi tovrstne popačenosti. Televizija je sprva predstavljala zadeve, ki so bile na isti ravni kot gledalec; tako se je lahko ta z njimi poistovetil in do tega, kar je gledal, navsezadnje čutil neke vrste pripadnost. Danes pa, nasprotno, televizija prikazuje najslabše vidike realnosti (pomislimo na porast resničnostnih šovov): povečuje lik vaškega norčka, do katerega gledalec čuti distanco in večvrednost. Pojav vaškega norčka kot prinašalca resnice – ki svoj vrhunec doseže prav z internetom – ima v končni fazi poguben učinek: množice bedakov, ki naseljujejo internet, ustvarjajo silovit splošni skepticizem, ki meji na nihilizem, in le še krepi težave, povezane s pretočnostjo informacij.

Ali je možen drugačen svetovni splet?

Če torej povzamemo, Eco omenja dve glavni, medsebojno tesno povezani težavi: kako izbirati vire in kako filtrirati informacije. Na tej točki je njegova analiza, kljub svoji

lucidni surovosti, nedvomno povsem pravi, tako pri identifikaciji problema kot predlogih rešitev. Toda Eco k temu doda pesimistično noto: del problema se namreč zdi nerešljiv, saj izvira iz popačenosti, ki je inherentna sami naravi medija in, splošneje, komunikativnemu procesu samemu. Skušajmo razumeti, ali se lahko s to katastrofičnostjo strinjamo in ali je upravičena. Svetovni splet, *world wide web*, kakor ga poznamo danes, je bil materialno rojen med letoma 1980 in 1990, po zaslugi dela, ki ga je v CERN-u opravljal angleški informatik Tim Berners-Lee; toda kar se tiče njegovega razvoja, vsaj na konceptualni ravni, sega njegova zgodovina vse do začetka stoletja. V tridesetih letih prejšnjega stoletja je ameriški inženir na bostonskem MIT, Vannevar Bush, zasnoval *Memex*, napravo, zamišljeno kot nekakšen podaljšek osebne spomina. Vsak posameznik naj bi na *Memex* naložil lastne knjige, arhiv in osebna sporočila; vsi ti dokumenti bi postali hitro dostopni prek posameznih postaj (konceptualno podobnih sodobnim osebnim računalnikom), med seboj povezanih prek stabilnih povezav (kot se zgodi z omrežjem svetovnega spleta). Po zamisli *Memexa* glavna posameznikova zapuščina ni sama vsebina, temveč pot, ki jo posameznik prehodi znotraj mreže vsebin: vozli, ki se jih »dotakne« v svojem življenju.

V šestdesetih letih je nato Američan Ted Nelson, mladi raziskovalec na Harvardu, razvil *Project Xanadu*, ki velja za prvi pravi projekt hiperbesedila. Za Nelsona, ki je bil vedno zelo kritičen do sodobnega svetovnega spleta – ta ni bil zanj nič drugega kot posnemanje že obstoječih papirnatih oblik komunikacije –, je hiperbesedilo poveličanje nezaporednega pisanja, dokument, ki je lahko sestavljen iz delov drugih dokumentov – te pa lahko takoj izsledimo, določimo in uporabimo; je sredstvo, ki bralcu omogoča izbiro lastne izvirne poti, katere začetek predstavlja ena informacija. Tudi *Xanadu*, ki je prehodil težavno razvojno pot

in postal dostopen javnosti šele v zadnjih letih, predstavlja poudarek od vsebine na povezavo.

Prve konceptualne oblike svetovnega spleta so torej imele zelo drugačne značilnosti, kot smo jih vajeni: v bistvu je šlo za novo idejo literature, mišljene kot kolektivne podpore človeštvu; izvorni viri vsakega

kot storitve, temveč delujejo znotraj tržnega sistema. Ne le, da v tem pogledu stvari, kot so preverjanje virov, hiperbesedilna struktura in kakovost informacije, niso dobičkonosne, temveč so celo kontraproduktivne: če je cilj promet, klik, potem to pomeni, da je spodbujanje bralca, naj pregleda še drug vir, enako, kot če bi stranko

Težave, ki nastanejo zaradi izbire in filtriranja informacij, v resnici niso inherentne internetnemu mediju, temveč so neposredna posledica konteksta, v katerem se je razvil svetovni splet, kakor ga poznamo: dandanes so namreč vse strani v rokah zasebnih podjetij, ki se ne obnašajo kot storitve, temveč delujejo znotraj tržnega sistema.

dokumenta naj bi bili vselej izsledljivi, določljivi in uporabni; struktura pravega hiperbesedila uporabnika sili (in mu pri tem pomaga) k primerjanju več različnih virov; poudarek je veliko bolj na povezavi kot pa na vsebini, veliko bolj na poti, ki jo opravi posameznik, kot na njem samem.

Zdi se, da nam ta kratka zgodovinska ekskurzija razkriva, da težave, ki nastanejo zaradi izbire in filtriranja informacij, v resnici niso inherentne internetnemu mediju, temveč so neposredna posledica konteksta, v katerem se je razvil svetovni splet, kakor ga poznamo: dandanes so namreč vse strani z informacijami, iskalniki, portali itd. v rokah zasebnih podjetij, ki se ne obnašajo

spodili iz svoje trgovine in jo potisnili v naročje konkurence.

Poleg tega projekti, kot so različne *wiki* storitve ali široka skupnost, ki deluje po principu proste dostopnosti podatkov (*Open Source*), dodatno izpodbijajo Ecova razmišljanja: navkljub situaciji, opisani v zgornjem odstavku, se del svetovnega spleta vseeno pomika v smer večje participacije, ozaveščanja in deljenja, usmerjenega h kolektivni in skupni intelektualni rasti. Seveda, odgovornost izbire ter filtriranja virov in informacij je izrazito na ramenih vsakega posameznika, vendar je napačno trditi, da internet že po naravi ne nudi instrumentov, s katerimi bi bila ta težava rešljiva.

Saj smo vsi nori

Kaj pa popačenost množičnega procesa komuniciranja? Ali drži, da bedaki, vaški norčki, ki jih omenja Eco, množično motijo komunikacijo in jo tako delajo brezpredmetno?

To, na kar meri Eco v svojem opisu, je v svetu interneta dobro opredeljeno, skoraj institucionalizirano, v pojmu *trolanja*. *Trol* je oseba, ki se z drugimi sporazumeva prek sporočil, ki so provokativna, vznemirjajoča, izven teme razprave ali preprosto ne-

smiselna, z namenom, da bi motil diskusijo in podžigal strasti (zato je takšna oseba pogosto označena kot *flamer* – »podžigalec«). Dovolj je, da le pogledamo na katerokoli družabno omrežje, forum, novičarsko stran, portal itd., ki ima lastno skupnost uporabnikov, pa ugotovimo, da lahko vsaj polovico diskusij uvrstimo v to kategorijo. Razprave, ki jih napadejo *troli*, pogosto zamrejo, kar potrjuje Ecovo bojazen. V drugih primerih pa *trol*ov poseg obrodi nasprotno sadovo: *trol* diskusijo obogati, saj druge uporabnike prisili k argumentiranju in utemeljevanju (kar na internetu pomeni zbiranje informacij iz različnih virov), kar rezultira v povečanju znanja, tako skupnega kot individualnega. Primer takšnega procesa je odprta spletna enciklopedija *Wikipedija*: vsako spremembo enciklopedičnega gesla, tudi najbolj neosnovano in brezpredmetno, pregledajo in popravijo drugi uporabniki, kar po vsakem novem popravku privede do obogatitve spremenjenega gesla. Pomislimo tudi, kako so številni spletni teoretiki zarot privedli do nastanka ogromnih skupnosti »razkrinkovalcev« (*debunkers*): njihovo neumorno delo na preverjanju dejstev pravzaprav zadostuje potrebam po kritični analizi spletnih vsebin.

Vse te procese, od *trolanja* do družabnih omrežij in *Wikipedije*, poganja anarhični pristop, ki je posledica mešanice virtualnosti in anonimnosti, ki jo prinaša internet: vsaka informacija je ločena od avtorja, vrednost ima le kot vozle v mreži. Če drži, da so modri in preudarni ljudje praviloma zadržani glede sodelovanja v množični komunikaciji, pa drži tudi, da internet s tem, ko mnenje loči od avtorja, omogoči, da na površje priplava norec, ki ždi v vsakem preudarnem človeku, kar spodbuja sodelovanje vseh uporabnikov v procesu deljenja in ustvarjanja informacij. Tako se v bistvu ustvarja nekakšna povratna zanka, ki jo na anarhični način generira celota posameznikov, tako norcev kot modrecev. Deliti internet na »koristne« in »nekoristne« uporabnike, kot to počne Eco, ali vztrajati pri individualnem avtorstvu mnenj je dandanes popolnoma anahronistično.

Doba nevednosti

V filmu *Birdman or The Unexpected Virtue of Ignorance* mehiškega režiserja Alejandra Gonzáleza Iñárrituja je glavni junak propadli igralec, nekdanji zvezdnik, ki si obupano želi oddaljiti se od lika superjunaka, ki ga je igral pred dvajsetimi leti in kate-

remu dolguje svojo slavo. Da bi to storil, se odloči napisati, režirati in odigrati gledališko dramo na Broadwayu, ki jo je navdahnila pripoved Raymonda Carverja. Na koncu (**spoiler alert!** ... Sicer pa, če filma še niste videli, si ga čimprej ogledajte!) v svoji nameri uspe. A ne po zaslugi svojih umetniških sposobnosti, temveč povsem norega dejanja na odru na večer premiere, ki iz njega ustvari spletno zvezdo. Prav ta nepremišljena gesta nato spodbudi junakinjo filma, neusmiljeno filmsko novinarko, ki je Thomsonu obljubila uničujočo kritiko, da predstavo proslavi z zelo pozitivno recenzijo, katere naslov, ki ga je Iñárritu uporabil kot podnaslov filma, nam pomaga v novi luči videti tudi našo diskusijo: *The Unexpected Virtue of Ignorance*.

Birdman nas popelje do zadnjega vidika, ki ga Eco, morda tudi zaradi svoje starosti, ne upošteva: internet je dandanes resničen kraj, v katerem bivajo ljudje, mesto s svojo notranjo ureditvijo, jezikom, slengom, zvezdniki, hierarhijami ... in predvsem estetskimi pravili. Poskusite poiskati neglasbene videoposnetke z največ ogledi na *Youtubu*, skočite na *4chan*, poiščite pravila interneta (da, obstajajo »uradna« pravila rabe interneta), ogledajte si *KnowYourMeme*. Rezultat bo vedno isti: ugotovili boste, da je večina najbolj priljubljenih vsebin nedvomno grda (skoraj moteča) ali odraža skrajno ignoranco (tudi ironično in hoteno). Na internetu estetska sfera lepega obsega tudi grdo in ne obstaja brez njega: ni torej nujno, da je množična spletna komunikacija zaradi nevednosti puhla, temveč je ignoranca v končni fazi njen temeljni, sestavni del.

Ecove kritike, čeprav utemeljene in delno resnične, so vseeno besede človeka, ki se je rodil, se izobrazil in odraščal v *ancien régime* množične komunikacije, zato daje glas kritikam, ki vselej spremljajo spremembe prevladujočega medija: od uvedbe pisave, uvedbe fotografije in filma, vzpona televizije, vse do novih sodobnih medijev ... Vedno bodo obstajali žepi odpora, ki bodo trdili, da človeštvo izgublja nekaj pomembnega, medtem ko so v resnici prav oni tisti, ki ne zmorejo v polnosti doumeti duha časa. ×

PREVOD: MIHA POMPE

JAVNI INTERES ZIMSKA ŠTEVILKA REVIJE RAZPOTJA

Poziv k pisanju na zadnji
strani revije in spletni
strani www.razpotja.si

25.11.2015

ROK ZA ODDAJO PRISPEVKOV

»Lendavščina« ali o mestnem govoru na stičišču treh narodnosti

KATJA ZVER

Na skrajnem severovzhodu Slovenije, na tromeji med Slovenijo, Hrvaško in Madžarsko, leži Lendava – mestece s specifičnim govorom, čigar posebnosti so se razvile kot posledica njegovega zemljepisnega položaja in družbene stvarnosti, ki se kaže v elementih dvojezičnosti, multikulturalnosti in narodnostne pestrosti.

Občina Lendava ima status narodnostno mešane občine, saj v njenih triindvajsetih naseljih ob večinskem slovenskem narodu živi avtohtona madžarska narodna skupnost – izjema sta kraja Benica in Hotiza, ki edina ležita izven uradno dvojezičnega območja. Sociolingvistično sliko dopolnjujejo priseljenci iz sosednjih prekmurskih vasi, ki govorijo prekmursko narečje, kajkavsko govoreči Hrvati iz bližnjega Medmurja in pripadniki romske skupnosti. Lendavski govor je bil doslej predmet mnogih sociolingvističnih raziskav, ki so se osredotočale na njegovo vlogo, družbeno zastopanost in jezikovne posebnosti; sama pa se pri analizi osredotočam tudi na njegovo sinhrono podobo, in sicer na oblikoslovni, glasoslovni in deloma leksični ravni. Glasoslovno-oblikoslovne spremembe so bile natančneje popisane na podlagi besedila o pomladanskih opravilih, prevedenega v lendavski govor.

Iz zgodovine

Lendava se morda prvič omenja v kroniki *Conversio Bogoariorum et Caranatanorum* iz leta 871, v katerem je govora o cerkvi, ki naj bi jo v »kraju *Lindolveschiricum* leta 853 posvetil škof Liupram«. Kraj je v 14. stoletju poleg graščinskega zemljišča obsegal skoraj celotno jugovzhodno Prekmurje.

Prvi pisni viri so povezani z začetki tiskarstva v zgodovinski Zalski županiji, ki segajo v obdobje reformacije (v leta 1573 in 1574); tedaj so v Lendavi natisnili tri knjige v madžarskem jeziku, izpod peresa lendavskega učitelja in pridigarja Györgya Kultsárja. To so obenem prve tiskane knjige, nastale na ozemlju današnje Slovenije. Drugo zlato obdobje lendavskega tiskarstva je povezano z obdobjem meščanstva in z imenom Gáborja Kardosa, ki je leta 1889 v mestu ustanovil tiskarno: tu so se tiskali časopisi *Alsólendvai Híradó*, *Alsólendva és Vidéke*, *Dél-Zala*, *Muraszombat és Vidéke*, po letu 1919 pa še *Marijin list* in *Mladi Prekmurec*. V letih 1934–1935 je tu izhajalo glasilo Komunistične partije Jugoslavije *Ljudska pravica*.

Do druge svetovne vojne je v Lendavi živela močna judovska

skupnost, sicer madžarsko govoreča, kar je podpiralo in ohranjalo status madžarščine kot uradnega in pogovornega jezika. Ti Judje so v Lendavo prišli z zahodnega dela Ogrskega kraljestva. Delež judovskega prebivalstva se je začel zmanjševati po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS leta 1919; kljub temu je večinsko prebivalstvo ostalo madžarsko govoreče. Na oblikovanje lendavskega govora in njegovo podobo, ki je blizu knjižni slovenščini, so med drugim vplivali načrtno priseljeni govorniki slovenščine iz slovenskega Primorja po zemljiški reformi med obema svetovnima vojnama. Status madžarščine se je okreplil po priključitvi Prekmurja k madžarski državi leta 1941, ko so v mestu odstranili vse slovenske oznake ter odpustili slovenske učitelje in uradnike. Slovenščina, oziroma lendavski govor kot različica knjižne slovenščine, se je na tem območju začel uveljavljati šele po letu 1945, ko so Lendavo osvobodile enote Rdeče armade.

Vpliv vojne na glasoslovno-oblikoslovno podobo »lendavščine«

Zaradi izmenjavanja obdobj, ko je bil prevladujoči jezik slovenščina, s tistimi, ko je to bila madžarščina, se je v Lendavi oblikoval zanimiv govor na osnovi slovenskega knjižnega jezika, ki je sčasoma – predvsem zaradi preseljevanja in mešanih zakonov – prevzel nekatere elemente iz madžarščine ter iz prekmurščine in kajkavščine. Današnja sociolingvistična slika Lendave je zelo pisana: za »čistokrvne Lendavčane« je značilna zlasti raznovrstnost njihovega porekla, zato je krajevna govorica zanimiva predvsem za sociolingvistične in manj za dialektološke raziskave. Na prvo oviro naletimo že pri izbiri informatorja. To je posledica sobivanja različnih narodnosti, mešanih zakonov in stalnega preseljevanja. Lendavščine torej ne moremo obravnavati kot posebnega govora kakega slovenskega narečja (podobno velja tudi za območje mešanih kočevskih govorov, ki so na območju dolenske narečne skupine), temveč kot nenarečno inačico uradnega slovenskega jezikovnega standarda oziroma kot mestni govor, katerega sistem temelji na slovenskem knjižnem jeziku.

Iz slovenskega knjižnega jezika, madžarščine in prekmurščine je lendavščina prevzela predvsem bogastvo kratko (*i*, *e*, *ę*, *e*, *ä*, *a*, *o*, *ə*) in dolgonaglašeni (*i*, *ę*, *ę*, *e*, *a*, *o*, *o*, *o*, *u*) samoglasnikov, ne pozna pa dvoglasnikov, tako značilnih za prekmurska narečja. Sistem samoglasnikov je precej podoben glasovom knjižnega jezika, vendar se izgovor dolgih in ozkih samoglasnikov pomika proti

nevtralnemu izgovoru; ohranja se le v prevzetih besedah. Ujemanje s sistemom slovenskega knjižnega jezika je izrazito tudi pri soglasnikih, nekaj pa je tudi izjem. Tako se v pred nezvenečimi nezvočniki izgovarja nezveneče, tj. kot f (npr. *f sadovnjá:ku*), vendar v vzglasju prihaja do nekoliko novejšega pojava, po katerem f celo onemi, pri čemer se kaže vpliv prekmurščine (npr. *'sako – 'vsako', fsa:k – 'vsak'*); onemita tudi nenaglašena samoglasnika i- v glagolu imeti (*'ma:mo*) in -o v prislovju tako (*'ta:k*) in zveneči nezvočnik d v besedi 'zdaj' (*zaj*) - asimilacija sklopa *zd > z*, palatalna *ń* in *l* sta ohranjena v vseh položajih. Posebnosti (v primerjavi s knjižnim jezikom) ni v izglasju, kjer se -l in -v izgovarjata kot njuna varianta: dvoustnični *u* (*je pre'kopaŭ, je pogno'ji:u, je 'ra:biu, se bo rascv'e'te:u, b're:skeu*), prav tako pa se zveneči nezvočniki v izglasju in pred nezvenečimi soglasniki izgovarjajo nezveneče (*pom'la:t, 'ri:bes, 'ja:s*).

Pri glagolu prihaja do izgubljanja dvojninskih oblik za ženski spol oziroma v pretekliku do težnje po ujemanju pomožnika in deležnika: končnica -i v dvojini ženskega spola se pri deležniku zamenja z množinskim -e, ohrani pa se dvojniski -v- v pomožniku oziroma v sedanjskih oblikah (*sve ure'di:le, po'sejale sve; 'ma:ve ž. sp., 'ma:va m. sp.*). Pri sklanjanju samostalnikov moškega spola, ki se končujejo na -o, prihaja do podaljšanja z -j- (*Marko, Markoja*). Sicer se spol samostalnika in njegove sklonske končnice ne razlikujejo od knjižnega jezika, ohranja se tudi dvojina. Pri pridevniku je v rabi le določna oblika: *'lepi 'regrat*, presežnik se tvori s predpono naj-: *'na:jrajši*; do spremembe v obliki pa pride pri vprašalnicah, npr. *'kakši – 'kakšen, 'ke:ri – 'kateri*.

Strinjam se z Josipovičem, ki v razpravi *Prekmurje in prekmurščina* (2012) navaja, da lendavski govor močno odstopa od ostalih prekmurskih, ne strinjam pa se z njegovimi opredelitvami, kot sta dokaj fiksna postavitev naglasa na prvem zlogu (kakor npr. v madžarskem jeziku) in razširjena raba širokega a (kar naj bi ustrezalo madžarskemu á). Analiza je pokazala, da lendavščina pozna mešani naglasni tip in ne teži k naglaševanju na prvem zlogu, tudi t. i. »široki a« se v lendavskem govoru pojavi le redko, ko se, pa je bodisi ustrezen izgovoru knjižnega dolgega a oziroma teži k njegovemu nevtralnemu izgovoru.

PRIMER BESEDILA V KRAJEVNEM GOVORU LENDAVE

Spomla'da:nska 'dela pri 'nas do'ma: 'Mi: 'ma:mo eno s'ta:ro 'xi:šo in ta 'na:ša s'ta:ra 'xi:ša je na sre'di:ni ene 'ma:le va'si. Približno pa zg'le:da 'ta:k, da je spr'e:daj zele'na:ŭni 'vørt, o'zadaj pa 'ma:mo pol sadou'na:k. Na [g'rãdax na] zele'na:ŭnem 'vörtu 'dela 'največkrat 'ba:bica [s'ta:ra 'ma:ma], 'ja:s pa ji po'ma:gam. 'A:ti je ta ņeŋ[i] 'vört v je'se:ni pre'kopaŭ, pa pogno'ji:u pa preš'ti:xaŭ, 'zdaj [zaj] pa sve 'mi:dve ure'di:le g're:dice pa po'sejale sve so'la:to pa ra'di:č pa ko're:nček pa kole'ra:bo pa 'ku:mare, petə'š'i:í, pa posa'di:le sve tud[i] 'če:sen[ń] pa če'bu:lo pa ša'lo:tko, fižo:ŭ in g'ra:xek. 'Ma:ve drugače tudi g're:do, na 'ke:ri 'ra:stejo 'na:jrazličnejše [ra:zne] 'ro:že. Ko sve z 'ba:bico və 'vörtu, sta 'dę:dek in moj b'rat f sadou'na:ku. 'Ni:ma je 'tudi 'ati 'mo:raŭ po'ma:gati [pretsem] pri obrezo'va:ŭ in obžago'va:ŭ [žaga:ŭ] 'vej na 'te:x s'ta:rix dre've:six je 'ra:biu 'lestvico, po 'ke:ri je 'mo:raŭ ['ra:biu] p'le:zati 'fe:jist vi'so:ko, te pa sta 'sa:ma 've:je in [pa] 'ši:b[j]e posp'ra:vila pa pog'ra:bila sta karto'vi:neke. Večkrat opa'zu:jeta p'ti:ce, ki 'najrajši g'ne:zdijo na s'tarem x'ra:stu, to je 'tam, malo 'da:le nap're:j pri 'ni:vi, v sadou'na:k pa te p'ti:ce 'xo:dijo lo'vit mærx'čę:s, pa 'je:jo č're:šńe, pri s'tarem stu'de:ncu pa 'pijejo 'vō:do. O'kōli 'te:ga stu'de:nca 'ra:ste 'lepi 'regrat in ko se bo rascv'e'te:u, se bodo iz ņe'govix [ņę:govix] ru'me:nix cve'to:ŭ nap'ra:vile 'lu:čke. Zdaj [zaj] za'enkrat pa 'ņęgove 'liste z 'ma:mo na'bi:rave za so'la:to. Po'leti, ko so d'ne:vi v'ro:či se 'sa:ma 'ra:da o'že:jam s 'ki:slico. 'Si:cer pa 'ma:mo v 'na:šem sadou'na:ku e:no 'ra:na 'ja:blano in pa več d'ru:gix 'sō:rt 'ja:blan, pa 'ma:mo še 'ņę:kaj x'ru:šk pa e:no č're:šńo pa e:no 'vi:šńo, par b're:skeŭ, s'live, 'ma:mo pa tudi 'ri:bes in [pa] 'lešnike. Fi:ge pri 'nas 'ni:mamo. 'E:na od 'te:x dre've:s f sadou'na:ku je posa'di:ŭ že 'dę:dek v 'bistvu, 'e:na pa 'ati. Tudi 'mi:dva z b'ratom 'ma:va [f] 'sak s'vō:je dre'vō:'. 'Sako 'le:to že po'zimi 'kō:maj 'ča:kam, da bo p'ri:šla pom'la:t. V besedilu smo uporabili odprtokodno družino pisav Linux Biolum G.

Leksika

Leksika mestnega govora Lendave je blizu knjižni, vendar se postopoma uveljavlja razlikovanje med knjižno in bolj narečno obliko, na primer pri poimenovanjih sadežev in dreves (npr. *črešnja* za poimenovanje sadeža in *češnja* za poimenovanje drevesa, enako *breskev - breskva*) in letnih časov (tako na primer *pomlad*, vendar pridevnik *spomladanski*). Prevzemanje iz prekmurskega narečja je razvidno v nekaterih leksemih, kot so na primer *krtovinjek* – 'krtina', *škaf* – 'košara za perilo', *lestvica* – 'lestev', *stolec* – 'stol'.

Karta slovenskih narečij (avtorja T. Logar, J. Rigler) lendavski govor uvršča v prekmursko narečje, ki s prleškim, haloškim in slovenskogoriškim narečjem tvorijo panonsko narečno skupino. Vendar se uvrstitev lendavskega govora v prekmursko narečje zdi preveč splošna in avtomatizirana. Po merilu splošnega slušnega vtisa, ki je za razvrščanje oziroma klasifikacijo narečij primarnega pomena, hitro ugotovimo, da se lendavski govor od prekmurskega narečja bistveno razlikuje na vseh jezikovnih ravneh. Zanj je, podobno kakor za druge nadnarečne oblike, značilna visoka stopnja lokalne prilagoditve knjižne slovenščine, zato ga kot sistem lahko proučujemo le v primerjavi s knjižnim, nekatere njegove posebnosti pa lahko razložimo predvsem z vplivom sosednjih narečij: madžarskih, slovenskih in hrvaških. Ker se lendavski govor od prekmurskega narečja bistveno razlikuje, predlagam klasifikacijo, ki je bila uporabljena že pri mešanih kočevskih govorih: lendavski govor bi tako na *Karti slovenskih narečij* predstavljal območje, ločeno od preostalih prekmurskih narečij, vendar bi še vedno ostal del panonske narečne skupine.

Oblikovanje lendavskega mestnega govora, ki temelji na sistemu slovenskega knjižnega jezika, se je začel šele po drugi svetovni vojni in je kot nastajajoči narečni sistem še v razvoju, vendar zato ni nič manj zanimiv za dialektološko raziskovanje, saj pokaže na najbolj prodorne značilnosti stičnih narečij vseh treh jezikov.✕

Besedilo je del obsežnejše analize, ki je nastala pod mentorstvom red. prof. dr. Vere Smole in asist. dr. Mojce Horvat na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete.

Martin Pollack: KONTAMINIRANE POKRAJINE

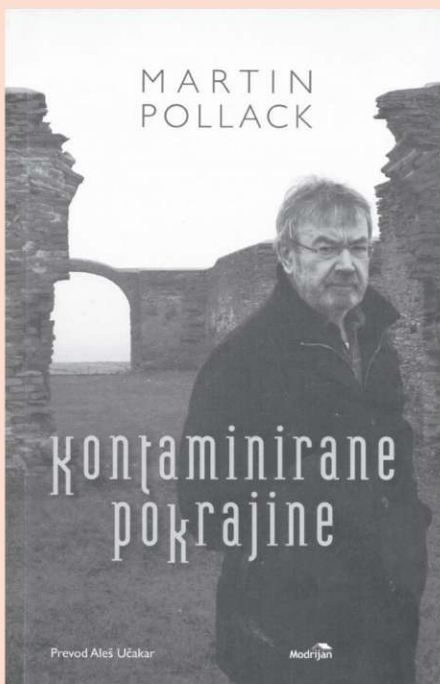
Prevod: Aleš Učakar;
Modrijan, 2014;
118 str.

Kontaminirani spomin

Knjiga esejev Kontaminirane pokrajine (v izvorniku Kontaminierte Landschaften, Residenz Verlag, 2014, Dunaj) avstrijskega pisatelja, prevajalca in publicista Martina Pollacka, rojenega leta 1944 v Bad Hallu, ni samo dokumentarni potopis, ki nas s forenzičnim pogledom popelje po »kontaminiranih« pokrajinah (srednje)evropskega Vzhoda v polpretekli zgodovini, temveč z neverjetno kombinacijo osebnizpovednega in stvarno poročevalskega v sedanjost preseva zgodbe zamolčanih in pozabljenih žrtev diktatur in vojn v 20. stoletju, tudi tistih iz Hude jame in masovnih grobov na Kočevskem. V prevodu Aleša Učakarja je knjiga pred nedavnim izšla pri založbi Modrijan.

»Pokrajina. Ta pojem nam zbuja večinoma prijetne občutke in pozitivna čustva, zlasti če ob tem nekritično pomislimo na svobodno, z ničimer spremenjeno in nepozidano deželo, v kakršni radi uživamo na svojih sprehodih in izletih,« v uvodu prvega eseja razmišlja Martin Pollack. Takoj zatem pa si, tudi zaradi bridke družinske izkušnje, nadene forenzična očala in s pogledom rine v dolgotrajno okužene pokrajine, v »kontaminirano« podzemlje novejših zgodovine, vse od baltskih držav, Rusije, Ukrajine, Belorusije, do Poljske, Slovaške, Nemčije, Avstrije in tudi Slovenije.

Medtem ko imajo danes uradne žrtve diktatur in vojn nešteta spominska obeležja in spomenike, je na drugi strani na tisoče žrtev totalitarizmov, diktatur in številnih ideoloških spopadov še danes brez svojega imena, brez svoje zgodbe, brez svojega obraza. Skrivoma so jih zagrebli na travnikih in poljih, v odročnem gozdu, kraški jami ali sredi zelene divjine, da bi storilci za vselej zabrisali sledi za seboj. »Naša naloga je, da prekinemo molk in drug drugemu brez kvalificiranja, primerjanja ali preštevanja zločinov povemo zamolčane zgodbe iz naše polpretekle zgodovine,« je prepričan Pollack, ki v svojih esejih ne moralizira, temveč

pripoveduje. Brez očitkov, brez obračunavanja, z dejstvi.

In prav dejstvo, da je v Kočevju in Laškem, v krajih, o katerih mu je stari oče pripovedoval toliko čudovitih zgodb o naravi (»V Kočevskem Rogu je [ded] navdušeno hodil na lov in mi o tem tudi pogosto pripovedoval. Čudovite zgodbe o medvedih in volkovih, ki so se tamkaj skrivali po dolinah.«) in po katerih si je v mladosti definiral svoj pojem lepote pokrajine, pozneje naletel na množična grobišča, je bilo poleg načrtovanih predavanj na graški univerzi povod za to, da je napisal knjigo o »kontaminiranih« pokrajinah.

Pollack v knjigi sprva opiše, kako so nekateri nemško-nacionalni pisatelji slavili germansko (nemško) naravno ubranost, nato pa prodrli na Vzhod z namenom, da bi zapuščena močvirja in mokrišča iztrgali naravi ter tamkajšnjim prebivalcem, nekulturnim Slovanom. A ko obdela ta politični vidik, začne obravnavati množične poboje in locirati množična grobišča po vsej Vzhodni in Jugovzhodni Evropi. Po pokrajinah, ki si jih je v letih 1939–1941 najprej podjarmil nacizem, zatem pa še komunizem. In ob rekonstrukciji dogodkov je do obeh sistemov enako neprizanesljiv. Njegov prikaz nacistične in komunistične zverinskosti, obsedene z iracionalno nujno pobijanja ljudi, je neverjetno stvaren in sistematičen.

Kar nekaj opisanih »kontaminiranih« pokrajin pa ima opraviti tudi z avtorjevo družinsko zgodbo. Z zgodbo Pollackovega očeta, ki je sam postal storilec in je »kontaminiral«. Dr. Gerhard Bast, visoki funkcionar gestapa in prostovoljni pripadnik SS, je namreč po vsej verjetnosti odgovoren za množične poboje na Slovaškem in Poljskem. Pollack pravi, da je povsem človeško, da o takšnih rečeh ne govorimo radi. Tudi zanj je bilo neverjetno boleče, ko se je po dolgih letih molka spoprijel z zgodbo svoje družine, z dejanji svojega očeta. Nekega dne je sklenil, da bo to zgodbo skrbno raziskal, pri tem pa svoji družini ni prizanašal. »Nisem tožilec in nisem sodnik, do tega nimam pravice, hotel pa sem poskusiti razumeti, kako je prišlo do tega, da je neka družina, moja lastna družina, moj oče ubral to pot, pot, ki je vodila do najhujših zločinov. Prav tako sem želel več izvedeti tudi o žrtvah, ki si vse zaslužijo, da spoznamo njihova imena in njihove zgodbe. Kot na primer Jude v gorah okrog Donovalya na Slovaškem, ki so jih lovili možje specialne enote posebnega oddelka in moj oče, ki jim je poveljeval, čisto podobno, kot je nekoč stari ded v Kočevju lovil volkove in druge živali.« Pollack se je pri tem individualno vendarle (od)rešil začaranega kroga maščevalnosti, ki iz žrtev dela storilce, iz storilcev pa (spet) žrtve. Kdor prepozna mehanizem maščevanja, lahko spreminja tok zgodovine.

V nemškem izvorniku je Pollackova zbirka esejev Kontaminirane pokrajine izšla v seriji z naslovom Ohraniti nemir. Na hrbtni strani knjige je zapisano, da gre avtorju za neprizanesljiv, toda skrben oris drugačnega, bolj resničnega zemljevida našega evropskega kontinenta. Za izrisovanje zemljevida, na katerem bosta na mesto zastrupljenih skrivnosti in anonimnih grobov stopila spomin in spominjanje. Če zgolj pogledamo stran, ne bomo pregnali (zlih) duhov, ki izpod korenin še vedno glodajo v naš kontaminirani spomin.

JERNEJA JEZERNIK

Obiščite www.airbeletrina.si in preberite več recenzij in kakovostnih člankov s področja kulture in družbe.

airBeletrina

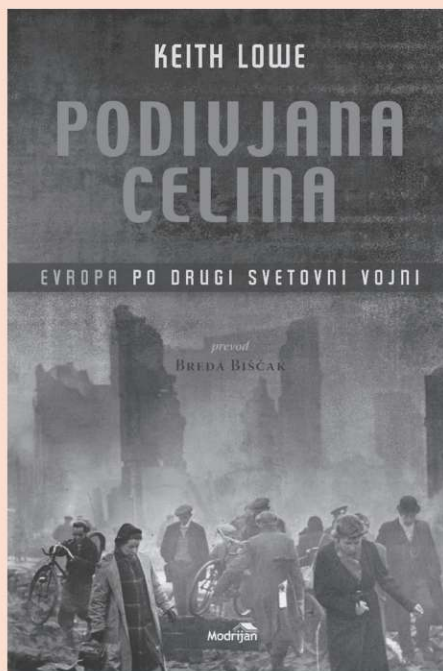
Keith Lowe: PODIVJANA CELINA

Prevod: Breda Biščak;
Modrijan, 2014;
470 str.

Kaj pomeni konec vojne?

Devetega maja pred sedemdeseti leti se je v Evropi končala druga svetovna vojna (za tiste, ki se niso ravnali po moskovskem času, je bilo to en dan prej, torej osmega maja). Ta podatek je znan skorajda vsakomur, gre pa za datum brezpogojne nemške predaje zaveznikom po sovjetski zasedbi Berlina. Čeprav so datumi vstopa v vojno za posamezne države različni, vsi v Evropi praznujejo osmi oziroma deveti maj kot obletnico njenega zaključka. Dejansko pa je to datum konca bitke med Nemčijo in Sovjetsko zvezo na vzhodni fronti, na kateri je umrlo okoli 40 % vseh žrtev te vojne. Bitke, ki se je bila na ozemlju, kjer so različni slovanski narodi in Judje stoletja sobivali, v mnogih mestih tudi skupaj z Nemci; na ozemlju, ki so ga najprej zasedli nacisti, zatem pa še sovjeti, in za vedno spremenili pokrajino srednje in vzhodne Evrope. Do konca vojne so judovsko prebivalstvo skorajda popolnoma iztrebili, tamkajšnje Nemce pregnali v novo Nemčijo, slovanski narodi pa so si etnično izčistili vsak svojo državo. Zgodilo pa se je še veliko več. Samo v prvih petih povojnih letih smo bili priča izjemno brutalnim maščevanjem, pobjem prebivalstva celotnih pokrajin in ideoloških nasprotnikov. Izraz povojni poboji ima v Sloveniji še vedno nelagodne asociacije, pri čemer največje vzbuja ravno obseg tega početja. Povojni poboji niso posebnost slovenskega ozemlja, so prej pravilo tega evropskega obdobja, njihova pogostost pa je odvisna od medvojne zatiranja. Čehi in Poljaki so izgnali Nemce, Ukrajinci so pobijali Poljake, nato so Poljaki pobijali Ukrajince. Po vojni so Poljaki v operaciji Visla po državi razselili in nasilno asimilirali preostale Ukrajince. Že pred tem so Nemci poskrbeli za izbris Judov, nič dobrega pa se ni godilo niti preživelim, saj so si njihovo lastnino že prisvojili drugi, ki so na njih le osorno gledali, ponekod tudi znova izvajali pogrome. Preživelim ni ostalo nič, kar je tudi eden od glavnih vzrokov za nastanek Izraela.

Poleg tega so bili tu milijoni razseljenih, ki so

jih pripeljali v Nemčijo na prisilno delo. Zdaj so se morali vrniti domov preko ozemlja s skoraj povsem uničeno cestno in železniško infrastrukturo. Po drugi strani so v Nemčijo deportirali sedem milijonov Nemcev, večinoma iz nemškega ozemlja, ki so ga zavezniki dodelili Poljski v zameno za prej poljska področja, ki so zdaj postala sovjetska.

Po vojni je bilo posiljenih na milijone žensk, med njimi vsaj dva milijona Nemk. Posilstva so predstavljala ultimativno maščevanje za vojne krivice. Mnogokrat so bili poleg žensk prizadeti tudi moški, ki so morali gledati zlorabljanje svojih žena, mater ali hčera, kar je le še povečevalo njihovo nemoč. Zaradi posilstev se je rodilo tudi več kot milijon otrok, ki jih skupnost ni sprejela, pogosto pa tudi same matere ne. Ob koncu vojne so cele pokrajine ostale brez moških, na milijone otrok pa brez staršev – kar je verjetno tudi eden ključnih razlogov za vpeljavo socialne države, saj preprosto ni bilo nikogar, ki bi lahko prevzel nalogo njihovih skrbnikov.

Še posebej ubijalska je bila vseprisotna lakota, saj hrane preprosto ni bilo. Razširila se je prostitutcija v zameno za konzervo mesa. Lakota je bila ponekod skorajda bolj smrtonosna od samih vojaških spopadov: tako je bilo v Grčiji od 410.000 žrtev vsaj 250.000 mrtvih zaradi lakote. Prav tako so izstradali milijone vojnih ujetnikov. Nekateri vojaki so preživeli

bitke, nazadnje pa umrli od lakote na ograjeni zemlji, kjer ni bilo več travne bilke, ki bi jo lahko pojedli.

Kar obeležujemo kot konec vojne, je v resnici konec vojaškega spopada med zavezniki in silami osi, to je konec temeljnega spopada. Sami boji so se namreč nadaljevali: v Ukrajini so se še v petdesetih, v Litvi pa vse do konca sedemdesetih let borili proti sovjetski zasedbi; kot nadaljevanje spopadov lahko označimo tudi grško državljansko vojno in jugoslovanske poboje. Konec vojne torej ni prinesel slavnostnega trenutka, v katerem bi se končale vse grozote, življenje pa bi se hitro in mirno vrnilo v svoje tirnice. Ravno nasprotno. Ponekod je bil to šele pravi začetek grozljivega. Vse je bilo uničeno. Lotiti se je bilo treba rekonstrukcije – tako materialne kot tudi družbene in politične infrastrukture. In ker ni bilo skorajda ničesar, na kar bi se lahko oprli, saj je vladalo brezvladje, je moral biti družbeni red vpeljan na silo. Vojna niso samo bojujoče se vojske, temveč tudi vsa za to potrebna logistika, specifičnost druge svetovne vojne pa je prav v tem, da so se poleg vojske borili tudi narodi in ideologije. To pomeni, da so bili v vojno vpleteni vsi, spopad dveh vojsk pa je bil le njen majhen del. Stopnja vpletenosti celotne populacije se je dejansko razkrila šele v grozotah povojnega obdobja, ko so vojni davek bolj kot vojaki plačevali vsi ostali; druga svetovna vojna namreč ni bila klasična vojna za ozemlja, temveč tudi vojna za narod, religijo in ideologijo. Skratka, vojna, ki je merila na družbeno spremembo, do katere je potem tudi prišlo, naj je bila ta dobra ali slaba. Konec vojne zato ni bil čas velikih herojev in zlih poražencev, temveč čas družbenega razkroja, vsestranskega maščevanja in polaganja računov, ki jih bo treba kasneje izbrisati, da bi na tej podlagi zrastle nova družba, temelječa na novih nacionalnih in ideoloških mitih.

V mitih, na katerih temelji povojni družbeni red, pa vedno nastopamo mi, ki smo dobri, in oni, ki so zli. Težava je v tem, da so tisti, ki jih ena skupina razume kot dobre, v oči druge skupine slabi. Te razlike nastajajo predvsem zaradi izkrivljanja ali še posebej zamolčanja zgodovinskih dejstev – največ njih se veže prav na celotno petletno povojno obdobje. Knjiga Podivjana celina Keitha Loweja je dejansko

prvi natančni pregled dogajanja med letoma 1945 in 1949, ki vsebuje tudi vse zgoraj omenjene podatke. Za temeljno delo povojnega obdobja se sicer šteje Povojna Evropa Tonyja Judta, v kateri se avtor posveti povojni polovici dvajsetega stoletja, s čemer je obseg prve povojne petletke primerno majhen. Lowe pa je prvi, ki temu obdobju posveti celo knjigo.

Izjemno pomemben prispevek Lowovega dela je ravno celosten pogled na Evropo, ki ni omejena na zahodni del. Srednja in vzhodna Evropa sta prikazani kot prizorišče največjih bojev in najgrozljivejših povojnih obračunov. Tam je nacističnemu terorju, ki je želel dobesedno izbrisati lokalno prebivalstvo, sledilo maščevanje Nemcem, zatem pa še nova, sovjetska okupacija. Tako Poljaki za resnični konec vojne smatrajo šele leto 1989. Ali kot zapiše Lowe: »Nacistični teror se je končal: komunistični se je šele začel.« Lowe pokaže, da je največji davek druge svetovne vojne uničenje sobivanja kultur oziroma narodov v srednji in vzhodni Evropi, kjer se vojna konča z bolj ali manj čistimi etničnimi državami in popolnim izbrisom judovskega prebivalstva. V tej luči lahko tudi jugoslovanska etnična čiščenja v devetdesetih razumemo kot zakasnelo polaganje računov oziroma kot dejanski konec druge svetovne vojne.

In če ostanemo na naših tleh, dogajanju na jugoslovanskih tleh Lowe posveti celotno poglavje z naslovom »Evropa v malem«, v uvodnem delu pa zapiše: »V Jugoslaviji so se zgodile nekatere najbolj nasilne stvari v Evropi, tako med vojno in po njej.« In malo naprej: »Druga svetovna vojna v Jugoslaviji in obdobje po njej je ena najbolj zapletenih tematik v zgodovini dvajsetega stoletja; gre za področje, kjer človek zlahka naleti na mino, naj gre za moralo ali zgodovino.« Lowe krvoločnost na področju Jugoslavije postavi v vseevropski kontekst, ko pokaže, da so se podobne zadeve dogajale tudi drugje; vseeno pa poudari, da 70.000 pobitih ljudi, ki so jih komunisti šteli za nasprotnike, desetkrat presega število pobitih v Italiji in dvajsetkrat tistih v Franciji. Za jugoslovansko specifično navaja politično motiviranost nasilja: revolucija je bila ideološka, predvsem pa je bila glavna eksekutorka sama država, ne pa skupine izven državnega nadzora, kar je bila praksa drugje. V Jugoslaviji so uvideli

neučinkovitost sodišč, ki so jih za obračunanje s kolaboranti ustanovili v Franciji in Italiji; ta so na koncu bolj kot s fašisti obračunala s samimi partizani. Z besedami Milovana Djilasa, citiranimi v knjigi: »V razdejani Jugoslaviji je vladal kaos. Civilne uprave pravzaprav ni bilo. Nikakor ni bilo mogoče ustrezno preiskati primerov teh 20–30.000 ljudi. Zato je bilo najlažje vse postreliti, in s tem je bila zadeva rešena.«

Druga svetovna vojna torej ni bila le vojna zaveznikov proti silam osi; to je bil le osnovni okvir, ki je odprl možnost za mnoge manjše državljanske, medetnične in medideološke vojne. Te se niso končale s podpisom nemške kapitulacije, saj z njo niso imele kaj prida za opravičiti. Sovjetska zasedba celotne Vzhodne Evrope ni toliko vezana na Tretji Rajh kot na prazen prostor, ki je nastal z njegovim odhodom. Enako velja za ameriško kontrolo Zahodne Evrope. Povojno jezo in izstradanost so na eni strani dobro izkoristili komunisti, na drugi pa nacionalisti, oboje pa je rezultiralo v pobojih in izgonih drugače mislečih oziroma pripadnikov drugih narodnosti. Vsi ti poboji, stradanje in maščevanje pa niso skladni z narativi nacionalnih mitov in zato se o povojnem obdobju sploh ni pisalo. Vse kaže, da je bilo za popis dogajanja v tistem obdobju potrebnih kar 70 let. Kot poudari avtor: današnja Evropa se je rodila iz povojnega kaosa, ne pa iz same vojne; rodila se je iz načinov soočanja s kaosom, ki je ostal po oboroženem spopadu in ki je prizadel celotno prebivalstvo, ti pa so bili v resnici ključni del vojne. Nobelova nagrada za mir, ki jo je prejela Evropska unija, se zdi po branju Podivjane celine veliko tehtnejša odločitev.

BLAŽ KOSOVEL

**PODPRITE
NEODVISNE
MEDIJE.**

razpotja.si/donirajte

**JAVNI
INTERES
VABILO
K PISANJU
ZA
ZIMSKO
ŠTEVILKO
REVIJE
RAZPOTJA**

**ROK ZA
ODDAJO
PRISPEVKOV
25. 11. 2015**

www.razpotja.si

Obstaja cel seznam temeljnih političnih pojmov, ki jih več ne znamo uporabljati resno. Zvenijo preveč svečano. Politik, ki bi danes govoril o Pravici, o Zvestobi skupnosti, si še sam ne bi verjel. Zato smo izumili birokratske evfemizme, tehnične izraze, s katerimi nadomeščamo klasične pojme naše politične tradicije. Pravica je postala družbena pravičnost. Zaveza politični skupnosti je zdaj družbena odgovornost. In naposled, najpomembneje za nas, skupno dobro – ta prvi predmet politike – se imenuje »javni interes«.

»Naše podjetje je v javnem interesu.« »Naša stranka se zavzema za javni interes.« Te formulacije nam grejo lažje z jezika, kot če bi govorili o skupnem dobrem. V zadnji letošnji številki Razpotij pa bomo storili prav to: poskušali bomo premisliti, kaj je na javnem interesu sploh še skupnega in kako lahko ta interes še razumemo kot neko dobro.

Prvič, pisce vabimo, da skupaj z nami preizprašajo smisel »javnosti« v tem javnem interesu. V zadnjih desetletjih se je, vsaj v Sloveniji, utrdilo stališče, da je skupnost kot nosilka tega interesa pravzaprav identična državi. Sleherna razprava o tem, ali je neka institucija, podjetje ali dejavnost v javnem interesu, se nazadnje zvede na vprašanje, ali je ta stvar vredna državnega financiranja oziroma državnega upravljanja. Toda od kod ta primat države v skupnostnem življenju? Ali sme šele država določati smotre, ki tvorijo javni interes? Ali pa obstaja, nasprotno, neko skupno dobro, ki se ohranja neodvisno od države in ga je treba pred njo celo zaščititi? Je danes še smiselno govoriti o civilni družbi, tej nedržavni, celo protidržavni sferi, ki jo je v osemdesetih znova odkrila vzhodna in centralna Evropa?

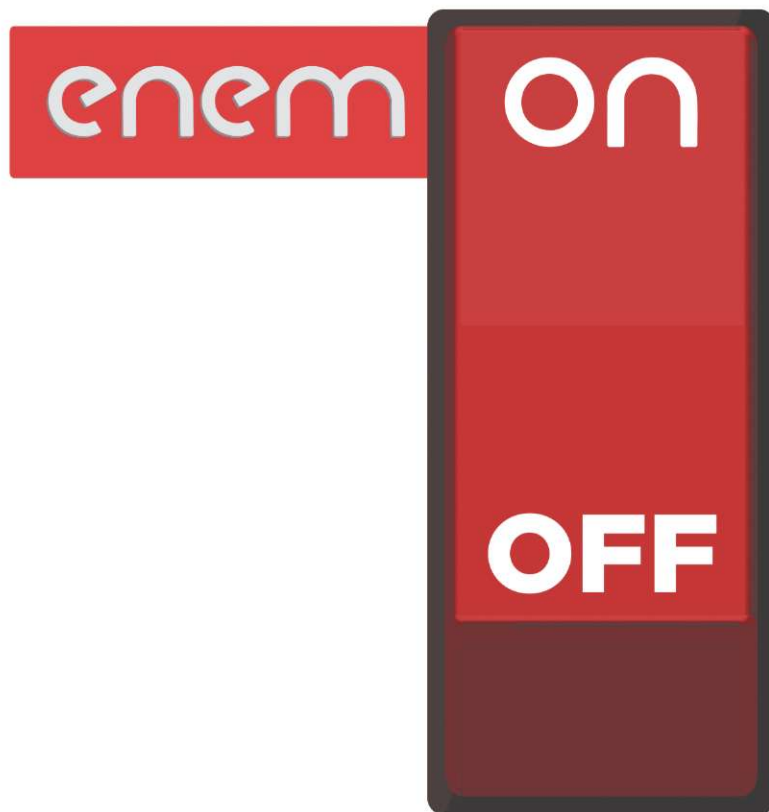
Drugič, preiskati želimo pomen interesa v tem izrazu. Interes je značilno liberalen pojem. Poleg tega se beseda v mnogih evropskih jezikih (ang. interest, fr. intérêt) veže na čisto ekonomski dobiček. Ali nam to nakazuje, da je javni interes vedno mogoče prevesti v ekonomsko korist? Ali je skupno dobro le še interes tega razširjenega gospodinjstva, namreč države? In nasprotno, kako je mogoče upravičiti tisti del skupnega dobrega, ki ni finančno vzdržen? Kakšne so argumentacijske in retorične strategije, s katerimi lahko danes podpremo šport, znanost ali kulturo kot oblike skupnega dobrega?

Hrbtna stran javnega interesa je zainteresirana javnost. »Javnost ima interes« – ali to pomeni, da ima tudi pravico vedeti? Kakšni so politični in pravni razlogi, zaradi katerih lahko javnost zahteva popoln pregled nad nekim družbenim procesom? Ali je transparentnost sploh mogoče doseči brez sklicevanja na skupno dobro, na javni interes? Ali pa je, povsem drugače, »zainteresirana javnost« zgolj drugo ime za javnost, ki se napaja pri neskončnem toku vedno novih afer, ki je »zainteresirana« le še v smislu radovednosti?

V vsakem primeru lahko o skupnem dobrem odloča le javna beseda. Vljudno vas vabimo k sodelovanju pri tej razpravi!

Prispevke pošljite na urednistvo@razpotja.si do 25. novembra 2015.

Aktivirajte se!

Linija Enemon Slim premaguje utrujenost in slabo počutje, izboljšuje koncentracijo in vam tako omogoča, da se popolnoma posvetite svojim dejavnostim.

Enemon Slim – podpora za aktiven življenjski slog.

www.enemon.si